БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМс II 1,
1953/кн. св.
371. 2.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ФЕБРУАР
1953
НОВИ САД

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уреднништво

ЖИВОЈИН БОШКОВ
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ
БОШКО ПЕТРОВИЋ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од пет штампаних табака; шест свезака чине једну књигу.

Годишња претплата износи 750 динара; цена једном броју у књижарској продаји 70 динара.

Чланови Матице српске примају часопис бесплатно.

Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун Народне банке у Новом Саду бр. 300-Т-257

Рукописи се не враћају

Уреднништво
НОВИ САД
Матице српске ул. бр. 1
Телефон: 30—24

Администрација
НОВИ САД
Железничка ул. бр. 1
Телефон: 30—90

Одговорни уредник
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У НОВОМ САДУ

АРСА ТЕОДОРОВИЋ (1767—1826), Портре Габрила Бозитовца

(Из Галерије Матице српске)

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 ФЕБРУАР 1953 Књ. 371, св. 2

Инв. бр. 26097

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА И ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ

Од ослобођења па до пре годину дана ми смо углавном могли бити задовољни и развојем наше издавачке делатности и прођом књиге. Издавачка делатност кретала се у то време укорак са нашим општим развитком и у складу с нашом просветно-културном политиком. Уколико смо од неколико година у њој имали што да мењамо, то је такође било у складу са општим позитивним променама у развитку и изграђивању нашег друштвеног система. — Прођа књиге у то време била је такође ванредно добра. Супротно мишљењима да дотадашње брзо нестајање свакога издања са тржишта није била здрава појава, ми сматрамо да је та појава била не само здрава него и од веома позитивног значаја, пошто је она била знак наглог послератног повећања не само броја читалаца већ и броја људи који су књигу у толикој мери заволели да су је желели стално имати и у својој кући. То је, даље, био и поуздан знак да се налазимо на добром путу у подизању нивоа културе нашега народа јер, ма шта се мислило, остаје непобитно да тамо где се књига у кући не види и не чита, ту дуго неће бити, ако уопште може бити, ни праве, истинске културе ни правог и ваљаног културног уздизања и развитка омладине. И ако је у вези с тим у нашој издавачкој делатности било што за мењање, то није могло бити смањивање броја купаца књиге да би једно издање књиге дуже трајало, како је то било пре рата, него, обрнуто, повећавање тиража књиге до те висине да се свако издање добре књиге не распрода за три до четири месеца.

Углавном, такво стање у издавачкој делатности није стварало проблем књиге из области лепе књижевности, и одмах треба додати — ни проблем квалитета културе: пре-

дузећа се због ниске цене књизи нису морала бринути за прођу добре књиге, а све већи број читалаца и стваралаца своје личне и породичне библиотеке није се морао бринути да његови временом повећавани захтеви у области књижевне културе неће моћи бити задовољавани.

Такво до пре годину дана, стање у издавачкој делатности због високих цена књига отада више није такво. У последње време та делатност постала је проблем не само издавачких предузећа, чији се магазини и полице не празне или празне врло споро, и поред великог смањења тиража, него је постала проблем и широких читалачких кругова, који, навикнути већ на куповину књига, сада не могу да их купују у толиком броју и тако често као што су доскора могли чинити. Стога, не као уметничко и научно дело, већ више као трговачка роба — због наглог и великог скока цена — књига је у последње време постала предмет живог интересовања и јавних дискусија како издавачких предузећа тако и широких кругова читалачке публике. И те дискусије крећу се већином око питања зашто је књига тако скупа, који чиниоци утичу на њено тако велико поскупљење, може ли се нешто, и шта, учинити да се цене снизе и књига опет постане приступачнија читаоцима који су већ били створили лепу, корисну и културну навику да је купују. Живот, међутим, тече даље, економски закони којима и књига подлеже делују незадрживо и несентиментално, и док издавачка предузећа често у конкурентској борби све брже раде, књига, углавном она добра, мање или бар спорије се купује, а милијарде динара, замрзнуте по препуним магазинима и књижарским полицама, све се више и чвршће замрзавају.

Али нас овде не занима питање о утицају цене на прођу књиге као робе, већ утицај цене књизи на даљи правац издавачке делатности и у вези с тим на даљи правац и садржину наше културе.

Ако социјализам значи не само промену у економско-социјалним односима у земљи, него и измену многих људских особина, нарави, схватања, моралних начела, и стварање нових — а социјализам значи и то — онда нашем друштву и народу као целини није и не може бити свеједно каква нам је сада и каква ће нам бити издавачка де-

латност, које и какве ће нам књиге од писаца прошлих времена и данашњих нудити наше књижаре, што значи, даље, чију, коју и какву културу ћемо неговати у нашем народу и какву личност нашега човека ћемо изграђивати. Јер нам је сасвим јасно да би било наивно и неправилно веровати да ће измене економско-социјалних односа, које смо у нашој земљи успешно извршили, саме собом, без свесног деловања у томе правцу, бити у стању да у жељеној мери измене и човекову личност. Стога, ако је планско не дириговање него *усмеравање* свих облика друштвеног живота, па и културе, једна од одлика социјалистичког система, друштва и државе, онда наша друштвена заједница не може не само остати равнодушна према квалитету културе коју издавачка предузећа преко својих издања уносе у наше друштво, него ни оставити да издавачку делатност, што значи и квалитет културе, одређују слепи економски закони.

Нов економски систем, који свакодневно потврђује своје предности над административним и који даје могућност за размах свих индивидуалних снага и способности наших радних људи, у издавачкој делатности начинио је мали застој и проузроковао једним делом мали назадак. Изједначена у погледу друштвених обавеза са осталим индустриским и трговачким предузећима, што би узето само са економског гледишта било сасвим оправдано, издавачка предузећа, и сва остала око њих, морала су природно повисити цену књизи да би могла испунити своје материјалне обавезе према друштву и да би се сама могла издржавати. Али цена књизи само тиме не би морала постати проблем. Она не би морала постати проблем ни тиме што се књиге уопште узев сада не продају тако брзо као пре. Она је постала проблем тиме што је услед деловања економских закона нагнала издаваче да унеколико измене правац своје делатности, да спусте критеријум при избору писаца и дела за издавање, и тиме уносе у наше друштво један њему туђи дух, једну врсту грађанске културе које се клоне и сами културни грађани.

Руководећи се начелом рентабилности, што засада морају да чине, издавачка предузећа, *издајући* тиме културу, издају тзв. лаку литературу, познату под пословним име-

ном „курентна роба“. Тиме она не служе социјалистичком човеку већ угађају наклоностима и прохтевима оног дела малограђанске публике, који је, изишавши из једне примитивне културе, одбацио многе њене добре и лепе особине, и не стигавши до праве, усвојио из западно-буржоаске културе већином оно што је у њој мање вредно и за манисање. Тиме она уједно чине и врло рђаве услуге нашим тежњама за преображај људи и за одгајивање наших нараштаја у непатвореној култури, пошто је познато да је за многе који се још налазе на првим степеницама књижевног образовања голицава и раздражљива литература прилепљивија и примамљивија од оне добре, високе, уметничке.

На тај начин наша издавачка делатност, и против воље људи који њоме руководе, услед деловања привредних закона, почела је ићи у раскорак са нашом просветно-културном политиком, чак једним својим делом и против ње.

Да те супротности између наше просветно-културне политике и издавачке делатности не би трајале и продубљивале се, требало би учинити све што се у даном тренутку може да се снизи цена доброј књизи како би се у нашој земљи затро траг рђавој. У интересу свога културног напретка, чистоте своје културе и стварања лика новога човека наша друштвена заједница, наш народ као целина може се, ако може, одрећи материјалних прихода, зараде, новчаних користи од добре књиге да не би имала огромне и духовне и материјалне штете од рђаве. То она треба да учини нарочито у време док још треба чинити напоре да књига постане насушна потреба не једног, ма после рата и повећаног, круга читалаца, него сваког грађанина наше земље. И то она треба да учини нарочито сада када водимо оштру идеолошку борбу против рђавих старих и страних утицаја, који се у великој мери уносе у наше друштво баш том лаком литературом, „курентном робом“. Иначе можемо личити на домаћицу која тера муве из собе кроз прозор, а пушта их да јој улазе кроз отворена врата...

Ж. Бошков

УЈЧЕВИНА

Почетком прве јесени окупације сељаци су се све ређе враћали са пута за Ваљево са непродатим дрвима и воћем. Из шеварица око Рабаса и Рађевог Села излазиле су изненада пред њих партизанске страже и враћале их. Због овога се њихов немир и брига за рођаке у граду повећавали; јер многима су та дрва и воће били само изговор да продру у град, а главно је била жеља да провере приче о немачком насиљу тамо, о хапшењима, вешању и казненој експедицији што се, према казивању оних што би из града некако продирали, увелико спремала. И Сташина се мајка била затекла у Ваљеву кад су путеви пресечени и никаквих вести сад о њој није било. Сташина тетка, којој су почетком рата били побегли, писала јој је двапут да се склони бар у ујчевину, у Рађево Село, док се главни пут не отвори, јер се до тамо могло лакше неопажено проћи пречицом кроз ливаде и њиве.

Дечак је стално наваљивао на тетку да га врати у град тврдећи да ће га стража пустити кад чује да му је тамо мајка. У разним облицима јој је претио да може и побећи: једном причајући јој како је сањао да је пречицама кроз шуму више цркве па преко Грабовице доспео у Ваљево, други пут хвалећи се како су га неки сељаци на друму нудили да седне на кола што су возила дрва у град, трећи пут је гласно сањао како би као чобанин могао од ливаде до ливаде продрети до оног поља иза болнице, а отуд би лако преко Љубостиње упао у баште па у своје двориште.

Кад је после бомбардовања Бабине Луке доктор Стефановић, који је тамо ишао да превије рањенике, свратио кући Сташиних рођака с молбом да га колима врате у Ваљево, дечак салети да га пусте с њиме.

— Па пусти га, умешао се сељак који је пристао да вози Стефановића до града. Са овим га доктором можеш послати куда ти је воља.

— А да се у путу догоди каква невоља, ко ће бити кри́в? оклевала је тетка.

— Кад ти́ ја кажем, слободно пусти, навали сељак, и додаде тише, значајно: Помисли и сама, како би могао доћи овамо да превије рањенике, да није у вези са партизанима!

— Поведи га напослетку, сложи се она, не могу више да га савлађујем.

Сташа је пун грозничаве језе сео у кола. Једва је чекао да пројуре пут што је просецао висораван, опкољен голим њивама и ливадама, па да зађу у шумарке око Рабаса и Грабовице. Опијао га је брзи ваздух, мирис лекова што се дизао с докторовог огртача и вальда још од колевке знани мирис путовања на коњским колима, који је опоминьао на сено, на коњске штале, на ћебад под седлима. Доктор је био утонуо у своје мисли и само једном је упитао кочијаша могу ли стићи до два сата јер око то доба га чекају у болници да оперише неку руку, па се опет загледао у јасне цртеже недалеких модрих планина. Дечак је почео да бива разочаран: прошли су били Рабас, шумарке око Каменице, а од партизанских стражи ни трага. Тек кад су се испели на врх Грабовице, на саму њену међу са Рађевим Селом, из густе честе покрај пута изишао је врло млад наоружан човек и зауставио кола. Лекар је рекао да иде од рањеника у Бабиној Луци и да дечака води из Бранковине мајци у Ваљево, притом је показао и неку хартију, уверење да је лекар, како је помислио Сташа. И баш у часу кад је стражар дозволио да прођу, Сташине очи су се сукобиле са два пара необично познатих очију које су мило засјале иза жбуна одакле је изишао и човек који их је пресрео. Нису кола затим одмакла ни сто метара, дечак се сети да су то очи какве је виђао у Рађеву Селу, или како су мати и тетка говориле у ујчевини. Осврте се да махне руком, али на путу никога више није било, а жбун одакле се стражар појавио ишчезао је иза окуке.

Дечак се у часу сети свих одлазака деди у село о празницима, где се готово увек сретао са понеким од младића из Рађева Села. Њему се чинило да се све три породице ујака његове мајке и састоје једино из мушке чељади. Сваки тај њен ујак имао је по три, четири сина, и после је канда сваки од тих синова рађао само мушку децу. Једни сасвим плаву, доброћудну, налик на старе Словене, како је Сташа закључивао, судећи по уџбеницима; други црну, живих очију и тамне увојите косе. Како су се људи у ујчевини, у Драгојловићима, рано женили, разлике између оца и сина нису бивале веће од по осамнаест, двадесет година а између дедова и одраслих унука од по тридесет и осам, Сташа није зато никада могао одредити ко је коме дечаку отац а ко деда, њему се понекад чинило да су очеви тих рођака његових вршњака њихова најстарија браћа, а најстарији брат оних плавокосих чинио му се у почетку њихов отац. Од жена из Драгојловића Сташа је знао само ујну Соку, високу танку жену, чији племенити лик није дао да

се одреди које је старости. Њему се чинило да је она вечна, да их је све у ујчевини она породила.

О породичним и сеоским свечаностима у село Сташиног деде долазили су као изасланици породице увек по двојица тих милоликих младића одмереног понашања и позивали га увек на младе орахе или на грожђе. Држали су се увек усправно; за ручком су чинили некакве споре, свечане покрете као да није у питању јело већ неки прадавни обичај који се преноси са колена на колено. Мало су говорили, на питања одговарали управо онолико колико треба; а кад би упитали тетку или мајку Сташину: „Како си, рођако? Јеси ли се уморила?“, није давало утисак обичне учтивости, већ као да су збиља хтели знати како им је и помоћи им ако могу.

— Свака им је реч на свом месту, говориле су мати и тетка, поносите што је таква најближа родбина њине мајке.

Тетка је по два три дана чувала погаче што су младићи доносили на дар из ујчевине и говорила да само жене из Драгојловића знају да умесе тако меке и гипке погаче. Кад би се каква жалост догодила у породици, тетка и мати су се увек осећале лакше кад се појави који од људи из Рађева. Прво би, истина, продорно вриснуле, а после, као да је са тим вриском одлазио велики део њине туге, благо се осмехивале.

Мајка се дечаку није нимало обрадовала. У Ваљево је било стигло много немачке војске, а сваке ноћи су топови тукли у правцу понеког села куда је ујутру одлазила казнена експедиција. Улицама се вијали немачки војници у потпуној опреми и Сташу опоминьали на оне средњевековне оклопе какве је видео једном у музеју у Београду. Већ друге ноћи после доласка у Ваљево пробудило га је грување топова. Чинило се да гранате прелећу управо изнад собе где је он спавао. Полако је устао да испита да ли се то што се чује може и видети. Чинило му се да су гранате усијане и да их мора опазити. Ноћ је била потпуно тамна, назирала се само круна дуда пред кућом, рукуница пумпе на коју је падала светлост уличне сијалице и даље, у дну дворишта, беласало се на плоту ћебе које је заборавио да унесе. Једино што је могао да утврди било је да пуцање долази са Крушика.

— Гађају у правцу Рађева Села, јави се сасвим тихо мајка.

Дечак се живо сети очију с којима се срео на путу и свих светлокосих и црних мушкараца из ујчевине, својих игара са њима, приче о оној двојици из оделитих кућа што су учили гимназију у Ваљеву, па док се увече враћали кући поред Љубостиње један већ читао лекцију а други га

опомињао кад наиђе камен или прелаз да се не спотакне. Сети се камених и хладних подрума с тешким вратима од храстовине. Није му било ни осам година кад су га водили на свадбу једнога од светлокосих младића. Тада га је ујак Малиша увео у подрум пун огромних каца и буради у коме је и сами мирис алкохола опијао. Тада је први пут присуствовао чинодејству точења пића, видео велике натеге за црпљење, гумене дуге цеви за преручивање течности из бурета у буре, газио по вину које се при точењу било прелило преко боца и балона и потекло по земљаном поду. Мислио је тада како су ти подруми дивни за игре жмуре. Можда би тридесет дечака његове величине могло стати само у једну кацу. И све је ту било дотле невиђених размера: и оне натеге, и левци, и балони, и огромни подрумски кључ као из бајки. Таква три велика подрума била су у ујчевини. Сташа је био и сад убеђен да се не може боље склониште наћи од тих подрума у земљу укопаних и подзиданих каменом, тим пре што су два била улазом окренута према северозападу, тако да их је цело брдашце земље штитило са стране одакле су грували топови. А могло се побећи и у јаругу. И тамо су била два дивна места: у сплету жила старих букава које је вода поткопала начинивши дубоке јаме чију натстрешицу су претстављала стабла и земља, свуда опет испреплетана жилама.

Тако скоро потпуно умирен дечак је заспао и пробудио се кад је увелико било свануло. Дан је нихао у наручју мир прве јесени, био благо осунчан, и сећање на ноћашње топове и угрожене рођаке у селу отишло је у потсвест јављајући се само као нејасни бол или страх. У току дана је чуо на улици да су топови пребацивали далеко преко Рађева Села, па се потпуно умирио. Вероватно се и мајка целе ноћи сећала, јер је ујутру почела прва разговор са Сташом о ујчевини; први пут му је тада испричала како му се деда, њен отац, оженио сеоском девојком из Драгојловића, иако је био четврти свештеник по реду у својој породици; како ју је видео у колу и одмах запросио; како су јој све девојке у селу завиделе а тамо куд је била доведена као млада како је задивила све држањем и сналажењем у кући сасвим друкчијих обичаја. Причала му је и о баби, мајци своје мајке, која је родила сем те кћери још и пет синова и била позната у селу са својих погача и справљања белог мрса. Мајка је тако баш рекла, њој су увек кад је говорила о ујчевини на ум падали народни изрази које је њена мати отуд донела у кућу свога мужа. Дечак је био срећан због ове материне топле исповести, што га је она бар у узбуђењу почела сматрати за одраслог и сталним запиткивањем је потстицао да своју причу настави целога дана.

Сутрадан око десет часова пажњу света на улици привукла су воловска кола натоварена са шест необојених мртвачких ковчега. Нека суседа довикну пренераженo жени с друге стране улице:

— Шест ковчега!

Целом улицом су и деца и одрасли понављали само тај број. Затим је опет неко довикнуо:

— И све у једној породици!

На улици се тада створила и Сташина мати и потрчала према човеку који је ишао за колима. Сташа се тренутно препаде да нису побијени рођаци у Рађеву Селу, али брзо одбаци ту мисао јер човек за колима није личио на људе из Драгојловића: био је омален, зарастао у браду и није корачао онако слободно и усправно. Ипак је мајка после неколико речи са човеком ударила у плач и вратила се у кућу одакле је опет изишла одевена у неку тамну хаљину.

— Морам са овим човеком до Рађева Села да видим шта је код њих било, па ме ето довече, а ти добро чувај кућу, никуд се не мичи! рекла је Сташи прилично мирно, али чим је од њега одмакла, опет је ударила у плач.

— А одакле је тај човек? добацио је дечак за њом, уверен да се ту крије неко бесмислено лукавство одраслих према деци.

— Из Грабовице, одговорила је не осврћући се. Овуда му је ближе него цадом и нема стража.

— А зашто плачеш? довикну опет дечак настављајући своје ислеђење.

Међутим око човека крај кола, док је мајка отишла да се обуче, начетило се било пуно деце из улице и после испричало Сташи како је сељак рекао да гони ковчеге у Драгојловиће код којих је казнена експедиција јуче, у току једног сата, побила шесторицу младића, ма да је претпрошле ноћи тукла друго село, како је знала већ да заварава траг да се народ не би разбегао. Деца су гледала у Сташу као у неког трагичног јунака и чинило му се да очекују да нешто нарочито учини.

— Шта су они теби? упитало га је једно гледајући га готово са поштовањем.

— Браћа од ујака, одговорио је желећи и нехотице да се претстави пред друговима што ближи младићима који су од непријатеља изгинули.

Одлучио се да и он пође одмах издалека за мајком, али да га другови некако не омету у томе, није им казао ту своју одлуку већ је неопажено, преко баште, заобилазећи своју улицу, избио на Љубостињу поред које је водио пут у село.

Избив на реку био је само на двадесетак метара далеко од кола, али како је пут вијугао могао је и не крijући се нарочито да их неопажен прати. Сељак је готово вичући причао његовој мајци појединости несреће која се у селу догодила, као да је виком хтео да одагна од себе ужас који га је од јуче држао:

— Моје дете их је видело . . . од џаде па уз поток, ево овуда . . . разишли се и по њивама . . . И керове као да су пошли у лов. . . Све звекеће. . . и мрнца нешто, дере се. . . сами бог је сачувао . . . тамо на прелазу . . . на њиви код Грабовице . . . ни десет метара од рођене куће. Виче: „Комунист! Комунист!“ . . . Све три сламе . . . Гига није могао познати . . .

Сташа је причање чуо само у одломцима, али су они у њему изазивали још страшније слике него да је све дочуо. Час је замишљао да су Немци дали младиће псима да их растргну, час да су их повешали па онда спалили. Глас сељаков се свакичас губио, чим би кола зашла за брежуљак или пошла брже. Једно време није могао ништа више разабрати па онда чу мајку где са сузама у гласу упита:

— Зар оба Малишина?

— Оба његова и најмлађи Гигин, онда Цвејин средњи и оба Спасина.

Кола су опет пошла брже, а није се смео сад ни много ближити јер се шума крај реке проредила, па се гласови све више губили. После четврт часа хода пут се одвојио од реке и кренуо кроз голе ливаде и њиве, те му се било врло тешко крити. Ишао је сад сенком плотова, заостајао иза зденутих слама и сена, а чим би се кола изгубила иза ког брежуљка, убрзавао је корачајући у свој висини, да се опет шћућури поред врљика или живица дуж њива. Идући тако часом би му се учинило да се оно што се догодило није догодило, да су ти побијени дечаци умакли и крију се од Немаца ту негде у околини. Проналазио је успут разна места где их је могао замислити у потпуној сигурности: кутове између сена, таване на колибицама за говеда, јаруге, мртве и живе бунаре, рачве високог дрвећа; а ипак је кроз те мисли, као да су порозне, навирала свест да је то игра мисли и да њих више нема.

Дошли су под брдашце по коме се расуле Драгојловића куће с безброј димњака као кулица, опкољене воћњацима и понеким стогодишњим храстовим стаблом. Колски пут је чинио благом косом окуку, да би избио на вратнице Гигине куће, а стрма пречица се пела воћњаком Малишиној кући. Однекуд с десне стране ветар донесе мирис паљевине. Погледавши пажљивије дечак опази на стрњици до Гигине куће црно гумно, одакле је долетао пухор и комадићи опаљене сламе. Крај врљика је стајала девојчица од десетак

година. Сташа се задиви као да је било немогуће да се женско дете нађе у кући где се по његовом мишљењу само мушкарци рађали. Чим се кола изгубише, он пође пречицом уз воћњак, у намери да се прво састане са девојчицом. Она ће му зацело испричати све што одрасли не би хтели. Кад је био код прелаза, она му притрча и пре него што би он њу упитао чија је, рече му:

— Ти си син тетке Јованке из Ваљева. Бака је знала да ће она доћи за сахрану . . .

У том тренутку су кола вероватно била стигла пред вратнице, јер се разлегла запевка пред кућом. Сташина мајка је стајала пред Гигиним вајатом с неколицином жена у црним убрадачима. Оне као да су досад живеле невидљиве за дечакове очи и сад се само у часу несреће утеловиле да децу ожале. У сећању му је то двориште било остало пуно само младих људи, као да је зборно место регрута. Са деци својственом жељи да посматрају ствари од којих би старији бежали на крај света, Сташа и девојчица прильубљени уз плот не изгубише ниједну појединост онога што се у дворишту догађало: ни то како мајке и сестре изгинулих младића падоше по голим ковчезима што су стигли из града, ни то како је под старим орахом већ стајало спремно неколико воловских кола покривених новим ћилимима чије су се шаре разговетно виделе, ни како оно преосталог, старијег, мушкиња изиђе пред кућу и стаде као укопано неколико тренутака, гледајући ковчеге потоварене на кола, једне преко других, као да су обични сандуци, па се онда опет полако врати у кућу. Сташа се сети како му је један од вршњака из Драгојловића прошлог лета показивао под наслоном Цвејине куће наслагане храстове даске и поверио му како су спремљене за дедин ковчег, да је деда сам ишао у шуму да изабере храст који ће се оборити. Као да се одазива на те мисли, девојчица примети:

— Сви су имали јапије за ковчеге, али нису могли од туге да их дељу у кући. Шесторица је то, и то најмлађих момака!

— Јеси ли их ти видела?

— Бака ми не дâ да идем тамо, али сам синоћ мало завирила кроз прозор Гигине трпезарије, тамо су сви поређани један до другог ко на слици.

— Виде ли се ране?

— Виде се сад само опекотине, уздахну девојчица па га повуче за рукав и показавши згариште насред стрњике дода̂де: Све су их, пошто су их побили, онамо довукли па потпалили сламу.

— Јесу ли и твога брата убили? бојажљиво је упита дечак, трудећи се да погоди чија би сестра могла бити од оних које је виђао.

— Ја сам од Периних. Моја два рођена брата су у шуми. И још четворица из њиних кућа. А ови побијени се нису били још честито ни замомчили. Видиш тамо на оној њиви су убили Цвејиног унука. Изненада су избили из јаруге, каже бака, и једнако викали: „Комунист! Комунист!“

Кроз шеварице се видела упола узорана њива. На њој је још стајао плуг крај кога су младића убили.

— И једнако су тако викали, настави девојчица. Што год им старији људи кажу, а они само то па то. А кад су упали код Гиге, шчепали су његовога Јову. Деда Гига, каже бака, раздрљио кошуљу па виче: „Мене убите, дете ми поштедите, нема још петнаест година“, а они га само гурнуше и на очи његове убише Јову.

— Шта је рекао Јова кад су на њега уперили пушку? упита Сташа сећајући се приче о младићу обешеном на ваљевском тргу који је пред вешање говорио народу храбрећи га.

Девојчица је у чуду погледала:

— Шта ће рећи! Само што је тренуо, убили су га. Једнако су журили. Они Малишини спремали се у дрва, па кад су чули пуцањ код Гиге, поумили преко плота, и тако натрчали на друге Немце. Нису се ни освестили, пали су. И тако је, каже бака, било и код Спасе. Његови унуци нису били још ни по вашарима пошли; тек на свет настали, што се каже. А кад су их довукли после све на стрњику и запалили сламу, сели су на врљике те чекали и све кундацима одбијали жене и старе људе што су јуришали да поваде веселнике из ватре. Малиша је Перу познао једино по отсеченом прсту — кад је био мали, знаш, секиром је прст одрубио.

Сташа је био први с киме је о овоме повела реч па није могла да се заустави док не изговори све што јој је на души. Док је она причала, у дворишту око хлебарнице чији је засвођени кров личио на свод византиске цркве, промицале су жене у послу. Једна је под наслоном чистила од брашна белом перушком тек повађене хлебове и лепиње.

— Зашто данас морају да месе хлеб? увређено је упитао дечак.

— Живи морају јести хлеба, каже бака. И она тамо помаже.

У двориште су ускоро ушли неки Сташи непознати људи и увели пет пари волова па стали пословати око кола. Међу уведеним воловима Сташа познаде и Цвејиног старог вола колубарских дугих рогова и дође му чудно што ће и он вући изгинуле младиће до гробља. Можда га је Цвејин унук још оно јутро пред погибију нахранио и водио да пији. И та појединост као да га растужи више од саме смрти

младића. Негде у Малишиној кухињи одјекну звук авана па двориштем замириса пржен јечам. Непознат старац се упути Гигином подруму са огромним подрумским кључем у руци. На Цвејином дрвљанику одјекнуше два три удара секире. „Раде као да они нису изгинули," мислио је дечак. Кад је малочас девојчица рекла да треба јести иако њих нема, он се зарекао у себи да бар три дана неће ништа окусити. Могу клечати пред њим, неће. Готово мрске биле су му жене што су перушкале хлеб. Сматрао је да су одрасли сурови кад могу у такав дан да мисле на јело и пиће.

Једно време се у дворишту било утишало све и деца се, како нису имала шта да посматрају, упуте гробљу. Оно се видело већ од вратница, у пропланку, окренуто западу. По њему су шврљале козе и сеоска деца, између сивих, каменних белега и грабових жбунова.

— Ено, онамо ћемо их сахранити! показа девојчица неколико старих јаблана крај ограде. Прво смо хтели на Гигиној стрњици, где су их палили, па после на њиви где је погинуо Цвејин унук, па смо мислили и крај пута: али је бака Сока казала да се сахране под јабланима. Шест јаблана и њих шесторица!

Кад су пришли ближе, угледаше крај ископаних јама гомиле црвене растресите земље као велике мравињаке. Њих двоје је село на клупу укопану у ледину крај неког старог гроба. Девојчица као да се стидела што је дотле толико говорила, сад је избегавала и да погледа свог рођака. Обоје су дуго ћутке посматрали ископане гробове, земљу крај њих, која им је чинило се задавала више страха него саме јаме затим су нестрпљиво погледали према путу кад ће се указати пратња.

Пред само вече она је избила из шумарка. Шестора воловска кола са ковчезима ишла су још спорије него обично. Очеви, дедови па и браћа погинулих учинише се Сташи виши и достојанственији него икад. Он се зачуди њиховој коси и сад уредно зачешљаној, рубљу и оделу. Очекивао је да вили Гигу да се буса у груди како га је замислио кад је девојчица причала о његовом сусрету са Немцима, али је он ишао миран и свечано одевен као кад је долазио као изасланик из ујчевине у дедино село. Одмах крај њега Сташа опази своју мајку и осети стид због њеног погрбљеног, пресамићеног држања које је толико одударало од каменитих усправних прилика њених рођака. Био је потпуно заборавио да треба да се крије и кад је наишла наспрам њега, придружио јој се, што она дочека као да га је очекивала, ставивши му шаку на теме као да би хтела да га заштити од нечега страшног што свакичас може с неба ударити. Пред сам долазак до гробова он угради прилику да јој тихо каже:

— Три дана нећу ништа јести. Због њих, додаде, ваљда бојећи се да га није добро разумела.

Благим покретом главе она као да му одобри.

Пред тренутак полагања у гробове кад је он хтео да се промакне у прве редове, један дечак можда само две године старији од њега приђе му и упита заштитнички:

— Како си ти сам стигао, рођаче? Јеси ли се уморио?

Савлађујући рођени бол и жељу да буде уз гроб своје браће полако га одведе даље одатле у самом тренутку кад врисак једне мајке прекиде уздржавање које је дотле владало у спроводу и поведе собом у висину још неколико јаука што се слише у запевку, од које као да се све остало уплаши и заћута тишином каква се само далеко од људи, у шумама, може да нађе.

Десанка Максимовић

ПОД ПЉУСКОМ

I

О, стишало се
све
око мене,
и гњев, и људи, и вријеме,
што на ме лише без промјене.

Али се није још стишало
ту у мени,
ни руке пружене
што жудно стреме
пут ромона тихог
с мојим стихом,
гдје срце и поглед запаљени
застану да им лакне мало.

Ах, дуге су ноћи те самотне,
и када није патње ове —
пријетње мучке, неукротне
што пресијече пламенове
кад завију по кругу витом
и траже куцањ звонак, питом:
да ублаже
отровни тијек црне јаже.

Пљускови опет све жешће пљуште
да саломе
и звукове у ритму моме
и ријечи још немуште,
ко снажне споне
са тим капима које роне.

Све једном замине осим даха
и замаха
у шуму и полету . . .
И ништа нема на свијету
што бих за ово једно „аох“
мирно дао

кад је у њему мој смисао
и одушак у час зао.

II

Докле ће ноћи те несане?
Никада патња да престане!
Као за радост да нијеси:
од мене бјеже
сви осмијеси,
а горчине се увријеже,
те ни у сну ни на јави
бол ме никада не остави,
но рони, рони безлијеком,
да си челиком — не човјеком.

У сјету некад наде уткам,
ал оне неће, но се у плам,
но се у огањ живи дадну
што га разгорим срцу на дну,
и завитлене очи сјају
још нарошене у родном крају.

И пљусак дуги чим протутњи,
тукућ о мене и о кров кутњи,
ко да ишчезне сав, без трага.
А што ми нанесе љуте ране,
ко ће исцијелит дан кад сване,
туго драга?

И у тој
љутој
и ломној стисци
зар неће опет у црној нисци
отровнији ми кришом доћи
бесане неке друге ноћи?
И поново ми сва сјећања,
сва моја топла обећања
да узмуте,
да ме напоје жучи и једа,
да се савију у колуте
и да ме трагом од повреда
опет покосе по грудима!
А и прије их
немаром
пустих
да ми душу претворе гаром,
да је сагоре у трак дима
пошто је сву сробе пусти.

МИЛАН КОЊОВИЋ, У Касини

III

Развиј крила
да будеш јасна,
о мисли моја,
о нејака!
Кад се истапаш
у та страсна
предосјећања до искапа,
проспи свијетло
у тик мрака
на ово тло.
И буди свила
ил мека трава
сред осоја,
на твоју руку,
у сјетном муку
да се наслони тешка глава.

И немој тако пролазити
горске превоје и висине,
но падни на крај каменити,
ако ћеш да моја тиха туга
у овој голети сивој мине.

О, буди јој увијек друга,
и када си у ведринама
куд сунце сја,
и када си у ширинама
поднебесја!

Сви даждеви,
сви грохоти намрђени,
сви сијеви,
нека те никад не уплаше
да се вратиш на њиве наше,
прибранак често осјенчени,
на пустоши и бескућишта,
на погашена тужна огњишта,
и она опет разгорена,
одакле ја и моја сјена
поникосмо у кршу тмасту,
у пелинову саморасту,
под цијепом громовима,
под слијетсм орловима,
под пљуском крупна града,
под ријезом мукла јада,
под свим што људе бије, —
а још срце ово не убије.

Мирко Бањевић

ДВЕ ПЕСМЕ

ТАКО САМ ПОЧЕО ЖИВОТ...

Каткад, у ноћи, вратим се на стари пут
одакле дођох у рoју скитница ја
Био је новембар хладан, болестан, жут,
и вече чађаво, без одмора, без сна.

Сам. Ни за ким да махнеш мршавом руком.
Једини познаник беше ми месец блед.
Пијани глас промукло је лебдео луком
и свијао крошње на ветру дрворед.

Тако сам почео живот... Са ове клупе труле
однели су ме токови у ковитлање и жар.
Прва љубав су биле очи поднадуле,
млитаве груди и коса црна к'о гар.

Тако сам почео живот... Радост је закаснила
па морам брзо да растем, да стигнем до сунца млад.
А жена коју сам волео расцвала се, па остарила
и остадосмо сами, нас двојица: ја и град...

СМЕХ

Ништа у смеху нису донели дани,
ал' све однесу у смеху прве љубавне ноћи.
Остане шупље срце, да се узалуд брани
кад умру последње звезде у јесењој самоћи.

Па после лебди на уснама развученим
само кловновска гримаса, да се не замагли око,
а радост више нећеш наћи ни у једној жени,
већ само досадну сличност, што пече негде дубоко.

Томислав Кетиг

ПРОПАСТ КАША

Четири мелека[1] владала су у великој држави, један у Нубији, други у Хабешу,[2] трећи у Кордофану, четврти у Фору. Најбогатији међу њима био је нап[3] Нафте у Кордофану чија се престоница налазила у правцу Хофрат-ен-Нахаса. Он је био власник свега злата и бакра. Његово злато и његов бакар одношени су у Нубију, а узимали их велики краљеви са запада. С прекоморског истока долазили су посланици на лађама; на југу, краљ је владао многим народима који су за њега ковали гвоздено оружје и слали му робове од којих су хиљаде њих живели у напову двору.

Нап Нафте био је најбогатији човек на свету, но његов живот био је најтужнији и најкраћи међу свима људима. Јер сваки нап Нафте смео је владати својом земљом само ограничен низ година. За време његове владавине свештеници земље посматрали су сваке вечери звезде, приносили жртве и палили ватре. Молитве и жртве нису смели изоставити ни једне вечери, јер би иначе изгубили из вида пут какве звезде те онда не би знали време кад би, по њиховим прописима, краљ морао бити убијен. Тако је било од давнина. Тако су свештеници дан за даном из године у годину гледали у звезде и по њима сазнавали дан којег је ваљало убити краља.

Једном био опет дан краљеве смрти. Биковима су биле пребијене стражње ноге (начин жртвеног убијања). Све ватре у земљи су биле угашене. Жене су биле затворене у кућама. Свештеници су запалили нову ватру и обнародовали ступање новог краља на престо. Нови краљ био је син сестре малопре убијеног краља. Нови краљ се звао Акаф;

Ова приповетка узета је из низа афричких прича које је забележио немачки истраживач и научник Лео Фробениус. У тематски и стилски веома разноврсној збирци, у којој се огледају разнолика схватања и духовне наслаге овог древног и мало познатог света, остаци и по времену и по степену развитка различитих стадија друштва и цивилизације, па свакако и различитих утицаја, приповетка *Пропаст Каша* истиче се својом тематском сличношћу са мотивом Шехерезаде, али повезаним са извесним обичајима (умирање краљева и пратње) који јој дају један нов облик и ново значење.

Збирка Фробениусових приповедака изаћи ће у издању Матице српске.

то је био владалац за чије је владавине промењено старо устројство земље. Народ је пак говорио да је та промена била узрок потоње пропасти Нафте.

Први чин новога краља била је увек одредба ко да га у своје време прати на његову самртну путу. Краљ је бирао пратиоце међу онима око себе који су му били најмилији. Пре свега морао је одредити првог пратиоца, вођу осталих. Кратко време пред његово ступање на престо било се догодило да је неки краљ са далеког истока послао преко мора у двор Нафте човека чувена по дару приповедачком. Тај човек се звао Фар-ли-мас. Фар-ли-мас је баш био приспео као роб у двор напов. Краљ га је видео. Фар-ли-мас се свидео краљу Акафу. Краљ Акаф рече: „Овај ће бити мој први пратилац. За време до мога скончања забављаће ме приповеткама. Он ће ме развеселљавати и после смрти.“

Кад Фар-ли-мас чу шта је краљ одредио, не уплаши се. Он у себи само рече: „Тако је воља божја.“

У Нафти је тада био обичај да се једна ватра сталио одржава, онако како је и данас у неким удаљеним местима Дар-Фора. За одржавање ове ватре свештеници су увек одређивали једног момка и једну девојку. Ово двоје морало је чувати ватру и живети животом невиности. И ово двоје било би убијено, али не заједно с краљем него кад се пали нова ватра. Кад дакле нова ватра за краља Акафа би запаљена, свештеници одредише најмлађу сестру новога краља за чуварицу ватре. Она се звала Салифу-Хамр, али су је звали кратко Сали. Кад Сали чу да је избор пао на њу, уплаши се. Јер се Сали јако бојала смрти.

Једно време краљ је живео срећно и радосно, сладећи се богатствима и красотама своје земље и проводећи вечери са пријатељима и странцима који су дошли у земљу Нафту као посланици. Но једне вечери посла му бог мисао да се сваким од ових веселих дана за један дан приближује сигурној смрти. Краљ се уплаши. Краљ покуша одагнати ову мисао али не могаде. Краљ Акаф постаде веома тужан. Онда му бог посла другу мисао: да позове Фар-ли-маса, да би му Фар-ли-мас испричао какву приповетку.

Позваше Фар-ли-маса. Фар-ли-мас дође. Краљ рече: „Фар-ли-масе, данас је дошао дан кад ме мораш разведрити. Причај ми какву приповетку.“ Фар-ли-мас рече: „Брже извршење од заповести!“ Фар-ли-мас поче причати. Краљ Акаф је слушао. Гости су слушали. Краљ и гости заборавише на пиће. Заборавише да дишу. Робови заборавише на послуживање. Заборавише да дишу. Фар-ли-масова приповетка била је као хашиш.[4] Кад је завршио приповетку, сви су били као у некој благотворној несвестици. Краљ Акаф је заборавио своју мисао на смрт. Нико од присутних

није приметио да је Фар-ли-мас причао од вечери до јутра. Сунце се рађало кад су се гости разилазили.

Сутрадан краљ Акаф и његови гости једва су дочекали вечерњи час кад је Фар-ли-мас почео опет причати. Сваке вечери Фар-ли-мас је морао причати. Вест о Фар-ли-масовим приповеткама прочула се у двору, у престоници, у земљи. Фар-ли-мас је причао сваке ноћи све боље. Краљ му је поклањао сваки дан по једно лепо одело; гости и посланици поклањали су му злата и драгог камења. Фар-ли-мас се обогати. Кад је пролазио улицама, пратила га је поворка робова. Народ га је волео. Народ је почео откривати груди пред њим.

Вест о дивним приповеткама Фар-ли-масовим рашчула се свуда. Чула је о томе и Сали. Сали се обрати своме брату, краљу, молећи га: „Допусти ми да слушам једном Фар-ли-масове приповетке.“ Краљ одговори: „Извршење пре жеље!“ Сали дође. Сали хтеде чути приповетку. Фар-ли-мас виде Сали. Фар-ли-масу за један тренутак помркну свест. Фар-ли-мас не виде ништа до Сали. Сали не виде ништа до Фар-ли-маса. Краљ Акаф рече: „Зашто нам ништа не причаш? Зар не знаш ништа више?“ Фар-ли-мас отргне своје очи од Сали и поче причати. Фар-ли-масова приповетка била је спрва као хашиш који изазове лак занос, а онда приповетка поста као хашиш који људе преко несвестице води сну. После неког времена задремаше гости, задрема краљ Акаф. Они слушаху приповетку још само у сну, док потпуно у сан не утонуше. Само је Сали имала отворене очи. Њене очи не скидаху се с Фар-ли-маса. Њене очи упијаху у себе свег Фар-ли-маса. Сали би сва прожета Фар-ли-масом.

Кад је Фар-ли-мас довршио, устаде. Сали устаде. Фар-ли-мас пође к Сали. Сали пође к Фар-ли-масу. Фар-ли-мас загрли Сали. Сали обгрли Фар-ли-маса и рече: „Нећемо да умремо.“ Фар-ли-мас се унесе с осмехом у Салине очи и рече: „Како је твоја воља. Покажи ми пут.“ Сали рече: „Остави ме сад. Тражићу пут. Кад га будем нашла, позваћу те.“ Сали и Фар-ли-мас се растадоше. Краљ и његови гости спаваху.

Сутрадан оде Сали првосвештенику и рече: „Ко одређује тренутак гашења ватре и паљења нове ватре?“ Првосвештеник рече: „То одређује бог.“ Сали рече: „Како вам бог саопштава своју вољу?“ Свештеник рече: „Ми сваке вечери посматрамо звезде. Ми их никад не губимо из вида. Сваке ноћи гледамо месец и знамо с дана у дан како се која звезда месецу приближује или се од њега удаљује. По томе знамо час.“ Сали рече: „Морате ли сваке ноћи посматрати? Шта бива кад које ноћи ништа не видите?“ Свештеник рече: „Кад које ноћи нема шта да се види, онда морамо при-

носити жртве. Кад током многих ноћи не бисмо ништа видели, онда се не бисмо могли право снаћи.“ Сали́ рече: „Тада не бисте више могли дознати тренутак гашења ватре?“ Свештеник рече: „Не, тада не бисмо више могли чинити оно што нам је дужност чинити.“

Сали рече: „Божја дела су велика. Но највеће његово дело није писмо на небу. Највеће његово дело је живот на земљи. Ја сам то сазнала прошле ноћи.“ Свештеник рече: „На шта то мислиш?“ Сали рече: „Бог је Фар-ли-масу дао дар приповедачки какав још нико није имао. То је веће од писма на небу.“ Првосвештеник рече: „Немаш право.“ Сали рече: „Месец и звезде познајеш. Но јеси ли кад слушао приповетке Фар-ли-масове?“ Свештеник рече: „Не, нисам их слушао.“ Сали рече: „Како онда можеш судити? Ја ти кажем да ћете сви ви, слушајући га, заборавити на посматрање звезда.“ Првосвештеник рече: „Сестро краљева, ти тврдиш!“ Сали рече: „Онда ми докажи да немам право, да је писмо на небу веће и јаче од живота на земљи.“ Свештеник рече: „Ја ћу то доказати.“

Првосвештеник упути посланика краљу Акафу и замоли га по њему: „Допусти свештеницима да дођу вечерас у твој двор и од заласка сунчева до изласка месечева слушају приповетке Фар-ли-масове.“ Краљ Акаф одговори: „Право ми је.“ Сали посла поруку Фар-ли-масу: „Данас мораш причати као јуче. То је пут.“

Увече окупи краљ Акаф своје госте и посланике. Сали дође и седе уз њега. Сви свештеници дођоше. Они открише горњи део тела и падоше ничице. Првосвештеник рече: „Приповетке овог Фар-ли-маса треба, како ми се каже, да буду највеличанственије дело божје.“ Краљ Акаф рече: „Оцените то сами.“ Првосвештеник рече: „Опрости ми, о, краљу, што ћемо, о изласку месеца, напустити твој двор да бисмо пошли на нашу дужност.“ Краљ Акаф рече: „Чините како је воља божја.“ Свештеници поседаше. Сви гости и посланици поседаше. У дворници је било пуно света. Фар-ли-мас се пробијао међу људе. Краљ Акаф рече: „Отпочни, мој самртни друже.“

Фар-ли-мас погледа Сали. Сали погледа Фар-ли-маса. Краљ Акаф рече: „Зашто не причаш? Зар не знаш ништа више?“ Фар-ли-мас одвоји поглед од Сали. Фар-ли-мас поче. Он поче своју приповетку кад је сунце залазило. Његова приповетка била је као хашиш који помућује и доноси свест. Његова приповетка постаде као хашиш који доноси несвестицу. Његова приповетка би као хашиш који доводи до умртвљујуће немоћи. Кад се рађао месец, краљ Акаф са свима гостима и посланицима је спавао а сви свештеници су били у дубоком сну. Само је Сали била будна

и својим погледима извлачила са усана Фар-ли-масових све слађе речи.

Фар-ли-мас заврши. Устаде. Фар-ли-мас пође к Сали. Сали пође к Фар-ли-масу. Сали рече: „Допусти да пољубим ове усне кроз које тако слатке речи теку.“ Они се чврсто упише једно другом у усне. Фар-ли-мас рече: „Допусти да обгрлим ово тело које ми, кад га погледам, снагу даје.“ И они се обгрлише рукама и ногама и лежаху будни међу свима онима успаваним, и беху срећни да срца пукну од среће. Сва раздрагана говорила је Сали: „Видиш ли пут?“ Фар-ли-мас рече: „Видим га.“ Они одоше. У двору осташе само успавани.

Сутрадан дође Сали првосвештенику и упита га: „Кажи ми сад да ли си имао право да осудиш моје речи?“ Свештеник рече: „Данас ти још нећу одговорити. Слушаћемо још једанпут тога Фар-ли-маса. Јер јуче нисмо били како треба припремљени.“ Сали рече: „Добро је тако!“ Свештеници принеше све жртве и очиташе све молитве. Много је волова било жртвовано а молитве су читане у храму преко целог дана, без прекида. Увече сви свештеници дођоше опет у двор краља Акафа. Увече Сали је опет седела поред свога брата краља Акафа. Увече Фар-ли-мас поче опет своју приповетку. И пре него што је зазорило, усхићеност и слушање успавали су и краља Акафа, и његове госте, и посланике и свештенике. А Сали и Фар-ли-мас су седели међу њима срчући једно другом срећу са усана и грлећи се рукама и ногама.

Тако је бивало из дана у дан.

У народу се прво пронела вест о приповеткама Фар-ли-масовим. Затим су се почели ширити гласови како су се свештеници занемарили те ноћу не приносе жртве и не читају молитве. Велики немир завлада у народу. Једнога дана неки угледан грађанин срете се с првосвештеником. Угледни грађанин рече свештенику: „Кад ћемо ове године славити прву светковину? Хтео бих поћи на пут, а хтео бих и да се вратим до дана светковине. Кад ли ће то бити?“ Првосвештеник се збуни. Одавно није посматрао месец и звезде. Ништа није знао о њиховом кретању. Првосвештеник рече: „Почекај још један дан па ћу ти казати.“ Угледни грађанин рече: „Хвала ти. Сутра ћу доћи до тебе.“

Првосвештеник сазва све свештенике и упита: „Ко је од вас у последње време посматрао кретање звезда?“ Ни један међу свештеницима не одговори, јер су сви из ноћи у ноћ слушали приповетке Фар-ли-масове. Првосвештеник упита опет: „Зар нико од вас није посматрао кретање звезда и стање месеца?“ Сви су свештеници ћутали, док један сасвим стар свештеник не устаде и рече: „Сви смо ми ле-

жали у усхићењу пред Фар-ли-масом. Нико ти не може рећи кад пада дан светковине, кад ватру треба угасити и нову упалити.“ Првосвештеник се ужасну и рече: „Како је могло доћи до тога? Шта да кажем народу?“ Стари свештеник рече: „Таква је божја воља. Но ако тај Фар-ли-мас није од бога, онда га треба убити. Јер дотле док он буде живео и говорио, сви ће га слушати.“ Првосвештеник упита: „Шта да кажем људима?“ На то сви оћуташе и разиђоше се.

Првосвештеник оде к Сали. Он јој рече: „Коју си ти оно реч рекла првог дана?“ Сали рече: „Ја сам рекла: — Божја дела су велика; но његово највеће дело није писмо на небу него живот на земљи. — Ти си ме укорео казавши да немам право. Реци ми данас да ли сам лагала?“ Првосвештеник рече: „Фар-ли-мас је против бога; Фар-ли-мас мора умрети.“ Сали рече: „Фар-ли-мас је самртни друг краља Акафа.“ Првосвештеник рече: „Разговараћу с краљем Акафом.“ Сали рече: „Бог је у моме брату, краљу Акафу. Питај га шта мисли?“

Првосвештеник дође краљу Акафу; његова сестра Сали седела је уз њега. Првосвештеник се откри пред краљем Акафом, баци се пред њим ничице и рече: „Опрости ми, краљу Акафе!“ Краљ рече: „Кажи ми шта узнемирује твоје срце.“ Првосвештеник рече: „Говори ми о своме самртном другу, о томе Фар-ли-масу.“ Краљ рече: „Прво ми је бог послао мисао о томе како се све више приближује дан моје смрти, и ја се уплаших. Онда ме је бог опоменуо тога Фар-ли-маса који ми је послан на дар из земље с истока и с оне стране мора. Првом мишљу помутио ми је бог разум. Другом је разгалио моје расположење и учинио и мене и све остале срећним. Због тога сам дао Фар-ли-масу многа одела. Моји пријатељи дали су му злата и драгог камења. Он је од тога много шта разделио у народу. Он је богат, као што му и приличи. А народ га воли као што га и ја волим.“ Првосвештеник рече: „Фар-ли-мас мора умрети. Фар-ли-мас ремети поредак.“ Краљ Акаф рече: „Ја ћу умрети пре Фар-ли-маса.“ Првосвештеник рече: „Бог ће о томе одлучити.“ Краљ Акаф рече: „Тако је! Нека то види цео народ.“ Првосвештеник оде. Сали рече краљу Акафу: „Краљу Акафе, брате мој, пут се приближује своме крају. Твој самртни друг донеће ти нов живот, а ја га тражим за себе као срећу свога живота.“ Краљ Акаф рече: „Узми га, сестро моја, Сали!“

Гласници су обилазили градом и објављивали свима да ће Фар-ли-мас те вечери на великом тргу говорити пред целим народом. На великом тргу, између краљева двора и кућа свештеничких, подигнут је за краља застрвен престо. Пред сумрак потече народ са свих страна и заузе места свуда унаоколо. Хиљаде и хиљаде људи окупише се на ве-

ликом тргу. Дођоше свештеници и сместише се. Дођоше гости и посланици и поседаше. Сали седе поред покривеног краља Акафа. Позваше Фар-ли-маса.

Дође Фар-ли-мас. Све његове слуге пратиле су га. Све су биле огрнуте сјајним одећама. Слуге Фар-ли-масове поседаше наспрам свештеника. Фар-ли-мас се баци ничице пред престо краља Акафа. Онда заузе своје место.

Првосвештеник устаде и рече: „Фар-ли-мас је поремetио поредак у Нафти. Ова ноћ ће показати да ли је то божја воља.“ Првосвештеник седе. Фар-ли-мас устаде. Погледа Сали у очи. Фар-ли-мас одвоји очи од Сали и погледа у мноштво света. Фар-ли-мас погледа свештенике. Фар-ли-мас рече: „Ја сам слуга божји и верујем да је бог против свега опаког у људским срцима. Бог ће ове ноћи пресудити.“

Фар-ли-мас поче своју приповетку. Речи из уста Фар-ли-масових биле су спочетка слатке као мед. Његов глас упијао се у људе као прва летња киша у суморну земљу. Из Фар-ли-масових уста ширио се задух финији од мошуса и тамјана. Глава Фар-ли-масова сјала се као светлост, као једина светиљка у тамној ноћи. Фар-ли-масова приповетка била је спрва као хашиш који усрећује будне. А затим је била као хашиш који обвија тамом оне који сањају. Пред зору пак подиже Фар-ли-мас глас. Његова реч текла је попут воде Нила у срца људска. Његова реч била је за неке смирујућа као улазак у рај, за друге је била застрашујућа као појава Азраилова.[5] Срећа испуни душе једних, ужас срца других. Што се зора већма приближавала, тим моћније дизао се његов глас, тим гласнији био је одјек у људима. Срца људи рогушила су се једно против другог као у боју. Она су јуришала једно на друго као облаци на небу у олујној ноћи. Муње срцбе и треси беса засипали су се међусобно.

О рађању сунца доврши Фар-ли-мас приповетку. Неисказиво запрепашћење обузе пометени разум људи. Јер кад се они који су остали живи огледаше око себе, паде им поглед на свештенике. Свештеници су лежали на земљи мртви.

Сали устаде. Сали се баци ничице пред краља. Сали проговори: „Краљу Акафе, брате мој, бог је пресудио. Ево краја пута. О, краљу Акафе, брате мој, збаци са себе вео, покажи се своме народу и принеси жртве сада ти, јер је ове овде покосио својом косом Азраил, по наредби божјој.“ Слуге скидоше засторе с престола. Краљ Акаф устаде. Он је био први краљ кога је народ Нафте видео. А био је леп краљ Акаф као сунце кад се рађа.

Народ клицаше. Доведен је бео коњ и краљ га узјаха. С његове леве стране била је сестра његова, Салифу-Хамр: с његове десне стране Фар-ли-мас. Краљ се упути храму. У храму прихвати краљ будак и на светом тлу ископа три

јаме. У њих засеје Фар-ли-мас три семена.[6] Краљ ископа на светом тлу две јаме. У њих засеја Сали два семена. Очас изникоше пет засејаних зрна, растући пред очима народа. О подне, на свих пет сламки било је зрело класје. На свима градским мајурима очеви пребише ноге великим биковима. Краљ угаси ватру. Сви очеви у граду погасише ватре на огњиштима. Сали запали нову ватру и све девице дођоше и узеше жари с ње.

Од тада у Нафти није више било убијања људи. Краљ Акаф био је први краљ у Нафти који је живео дотле док богу није било угодно да га у дубокој старости к себи позове. Кад је он умро, наследио га је Фар-ли-мас. С овим пак краљем Нафта је постигла врхунац среће и свој крај.

Јер глас о краљу Акафу, као расудну и мудру владаоцу, допро је убрзо до свих земаља. Сви владаоци слали су му дарове и паметне људе да би од њега примили савете. Сви велики трговци настанили су се у престоници Нафте. Краљ Акаф имао је на мору на истоку велике и многе лађе које су производе Нафте разносиле по целом свету. У мајданима Нафте једва се стизало да се ископа онолико злата и бакра колико је товара било тражено. Кад је Фар-ли-мас наследио краља Акафа, срећа земље достигла је свој врхунац. О Фар-ли-масовој слави говорило се у свима земљама, од мора истока до мора запада. Али је са славом клијала у срцима људи и завист. Кад је Фар-ли-мас умро, суседне земље отказаше Нафти савезе и заратише с њом. Нафта подлеже. Нафта би разорена, а с њом и најјачи град у великој држави. Велико краљевство се распаде. Преплавише га дивљи народи. Људи заборавише на бакрене и златне руднике. Градова нестаде.

Из времена Нафтина не остаде ништа до приповедака што их је Фар-ли-мас донео из земље с оне стране мора на истоку.

То је повест о пропасти земље Каша чији последњи синови живе у земљи Фора.[7]

(С немачког М. Цветков) *Афричка народна приповетка*

---

[1] *Мелек* — краљ; [2] *Хабеш* — Абисинија; [3] *нап* — краљевска титула; [4] *хашиш* — опојно средство; [5] *Азраил* — самртни анђео; [6] *Три семена и два семена* — обележја сексуалне симболике бројева. (У старом Египту и у старој Месопотамији: 3=небо=женски број, а 4=земља= мушки број; тако је и у Западној Африци. У осталим деловима света: 3 = мушки број, а 2 или 4 = женски број); [7] *Дар-Фор* — земља Фора или Фура.

ПОЕЗИЈА ТУРГЕЊЕВЉЕВЕ ПРОЗЕ

У књижевности руског XIX века, богатој и моћној, уза све оно што ту књижевност чини и великом и снажном, има и нечег суморног, потресног, тешког. Век који је у Русији био обележен буђењем свести о нељудској социјалној стварности, век у коме се зачела и узела маха борба против те и такве стварности, донео је собом велику књижевност, која и у светским размерама остаје велика и значајна као ванредно достигнуће једног тиранисаног и обесправљеног народа, носећи на себи неминовни печат оних друштвених прилика у којима је стварана.

Од Грибоједова и Пушкина до у двадесети век (Блок и Јесењин) руска поезија својом тематиком скоро увек, и увек тамо где је најсавршенија и уметнички ненадмашива, буди и мрачна, суморна размишљања о човеку у епохи која му је наметала да се бори за свој људски лик. Лепота и беспрекорност уметничке форме кроз коју су класици руске поезије изражавали свој протест или резигнацију пред стварношћу, мелодичност руске стиховане речи, као и оно што је најважније, моћ деловања на читаоца, заноси нас, подиже, опија и данас, после читавог једног века и више, али нас и на известан начин и разбија, депримира. С друге стране, руска проза, од Гоголља до Чехова, кроз своја класична и јединствена у историји књижевности дела, дала је низ мрачних типова руског феудалног друштва. Али и све позитивно што је било у том друштву, што му је давало отпора и у извесној мери га подривало, у књижевности је добило свој тип „сувишних људи“, људи који сем пасивног гнушања над савременом стварношћу нису били ни спремни ни способни ма за какав активни отпор. У неку руку је и писац у руском друштву XIX века био сувишан човек, човек који се бори с ветрењачама. Припадајући класно онима против којих је требало борити се, његов протест и борба остајали су мање више непотпуни, сводили се на мање или више оштру критику тога друштва, на реалистичко сликање изопачених нарави времена. Положај књижевности и улога књижевника као трибуна народа, коме је, међутим, одрицано право да буде човек, био је тежак и незавидан. Није никакво чудо што је у тој и таквој књижевности превладавала мрачна и суморна нота, која се провлачи и кроз најведрије стра-

нице те књижевности. Гогољев смех, једино позитивно лице у галерији негативних (како је он сам рекао о својим комедијама), или смех код Чехова, који увек помало одзвања нечим леденим, више растужују но што разведравају. За њима се увек уздиже сенка оне стварности коју су само велики таленти могли и смели да насликају онако реално, као што је она насликана у руској књижевности XIX века.

Свако од тих великих имена има за собом свој тип ликова. Многи од ових, не само у књижевности већ и у културном и политичком животу, постали су термини, дефиниције одређених друштвених појава. Манилов, Обломов, Раскољников, па и сам термин „сувишан човек“ — све су то имена и називи који у себи садрже читаве појмове. Сви су они брутално самовласни, нељудски у свој својој људској реалности кад претстављају владајућу класу, дегенерисани, трули, антихумани претставници високог друштва, довољно жилавог да се одржи на власти још скоро читав век. Али они остају некако немоћно сувишни кад се издвајају из те класе, да јој се супротставе. Задахнути животном снагом уметничких талената, сви ти ликови живе већ десетинама година, рађајући се изнова за сваку нову генерацију пред којом васкрсавају тешку и мрачну прошлост. Дубоко прожимају они читаоца, живе у њему, нагоне га на размишљања, не увек о прошлости, већ и о садашњости, било да она у себи још увек носи трагове такве прошлости, или да је, отргнувши се једном од ње, набасала опет на путеве који воде натраг у прошлост.

Толстојеви јунаци са својом филозофијом упрошћавања, и непротивљења злу, јунаци Достојевског са својим самоанализама и секцирањем личне психе, Шчедринови до абнормалности реално нормални јунаци — виде се у читавој руској класичној књижевности као галерија језиво мрачних, болесних, рекло би се патолошких ликова.

Међу великанима руске класике XIX века Тургењев се издваја многим својим странама. Лично без неке своје филозофије, можда понекад одвише дете своје класе, да би у реалистичкој слици ишао до гротеске, уметнички често и тамо песник где би пре требало бити сатиричар, Тургењев у руску књижевност уноси извесну, можда је претерано рећи нормализацију, али нешто што ублажује ону не само болну, већ често и болесну ноту која, провлачећи се у мањој или већој мери кроз дела свих класика руских, ствара тешки утисак, рађа мрачна расположења, чини да се баш зато и због тога извесни писци болесно заволе, тако да у неку руку постану мора и мучење за читаоца. Узмимо за пример Достојевског, његов утицај и популарност код предратних генерација. Мало је оних који

нису прошли кроз занос и опијање Достојевским чак до негативних размера. Тургењев се издваја, дакле, из галерије тих великана извесном уздржаношћу, могло би се рећи ведрином. Његова новела и роман, уза све озбиљне (друштвене, психолошке, политичке) проблеме којих се он у њима дотиче и које разрађује, имају неке поетизоване хуманости, нечег готово романтичарског. Томе свакако доприноси и беспрекорна стилска углађеност реченице, која сваку његову прозу чини поезијом. Томе доприноси и извесна идилична опијеност руским пејзажом, природом уопште. Томе, најзад, доприноси и онај низ ванредних женских ликова, који су постали појам своје врсте. Само, та нивелација коју Тургењев уноси у руску књижевност више се прима као површни утисак, као оцена дата на први поглед. Руска стварност XIX века избија и код Тургењева свом својом јачином, само је природа његовог талента на известан начин ублажила, или, боље рећи, није потенцирала очигледне ненормалности, изопачености материјала коју му је пружала савремена Русија, није се на њих искључиво усредсредила.

Можда због тога Тургењева често не стављају у исти ред с еминентним именима руске класике, одричу му до извесне мере величину и бесмртност, утолико пре што му је савремена му критика ускратила признање које је доиста био заслужио и које је тек касније добио у пуној мери. А можда је у тој извесној особености оригиналност његова талента, оно што га чини блиским и драгим и данашњем читаоцу, и то најмање оном који би у њему хтео да тражи одбрану и оправдање класе којој је Тургењев припадао. Извесна поетичност, привидна ублаженост његове критике не одузимају Тургењеву ништа од сног снажног реализма којим његова дела одишу. Тургењев, уза сву привидну, а донекле и стварну помиреност с класом и владајућим поретком, није ништа мање трагично проживљавао своје време но што је то био случај с осталим савременим му писцима. Одрастао под изразитим спахиским самовлашћем своје мајке, власнице људских живота, чијом се судбином немилосрдно титрала, он је још из детињства понео органску мржњу према кметству и нељудским односима које је оно у себи носило. И касније, он ће се прославити управо својим чисто лирским опевањем трагичне судбине тих људских живота, којима се немилосрдно ускраћивало право да буду људски.

Иако је Тургењев за собом оставио замашно и разноврсно књижевно дело, некако се увек и нехотице пре свега и на првом месту за његово име везују управо *Ловчеви записи*. (Превођени досада на многе језике, они су и код нас доживели низ издања, постајући нека врста неопходне

литературе онима који воле књижевност и желе с њом да се упознају.) Свакако да основну вредност овога дела чини онај дубоки социјални реализам у сликању живота јадног, убијеног самим тим животом сељака-кмета. Лично необично осећајна, поетска природа, упечатљива и рекло би се болно пријемчива за тешке утиске које је понео из родитељске куће, Тургењев је на суровост у којој је васпитаван и мржњу којом су хтели да га задоје према немоћном, обесправљеном и дехуманизираном сељаку, могао да одговори само мржњом према онима који су тог сељака довели до тог степена да се у њему људски лик губи у нељудским околностима под којима је живео.

Тургењев је умео у том сељаку да открије богатство људских квалитета и широки регистар позитивних особина, осећања, психолошких реакција, које су се у њему криле, пригушиване вековним ропским, животињским угњетавањем. Оно га је било довело дотле да је у очима својих господара био лишен сваког личног обележја, сваке могућности да испољи своје индивидуалне особине, које би га уздигле изнад положаја домаће животиње, теглеће стоке, што је уствари у руском феудалном друштву и претстављао. Ова основна одлика *Ловчевих записа* квалитативно добија свакако тиме што је та реалистичка слика руског сељака, „мужика“ (што и код нас претставља посебан термин, појам своје врсте), проткана лирском топлином према човеку и огромном љубављу према природи која тог човека окружује. Страстан ловац, Тургењев је необично волео природу, посебно пејзаж свог родног краја, од кога је током живота више био одвојен но што је у њему живео. Свака од оних ванредних цртица у *Ловчевим записима* обилује тим ванредним описима, који не пригушују лирски дах, већ напротив сваки за себе претставља песму у прози. Свака страница има својих посебних дражи, тако да ма где отворили књигу, увек наилазимо на те надахнуте описе природе, који би сваки за себе могао да претставља мало ремек-дело. Понекад је довољна и само једна реченица да нам пред очима оживи слику не само предела, већ и читаве атмосфере која у одређеном тренутку тим пределом влада. А с друге стране, сликарски живе боје тих описа, сигурно одабрана поређења, остављају у читаоцу готово визуелни утисак онога што је прочитао, живе у њему као давно виђене и добро познате слике.

Посебну поетску драж Тургењевљевог дела пружају људски ликови, дати с толико топлине и љубави за човека. Има нечег дирљивог у тим скромним, ненаметљивим фигурама једноставних руских сељака, у којима је Тургењев умео да истакне управо оне стране које ће највише говорити њима у прилог, било да су у питању њихови међусобни

односи, или односи с господарима. А с друге стране, он слика и те господаре, који и нису увек онако свирепи како би се то од њих очекивало. Али, тај вешто оцртан сплет односа на спахиским имањима, уз обиље ликова оних који у тим односима трпе, говоре често, и увек много више, но што би се могло рећи једностраним описивањем само и једино оних у чијој су ови власти, неограниченој и потпуној. Можда не би било претерано рећи да баш та лирска страна ових цртица доприноси највише оном реалистичком духу којим *Ловчеви записи* одишу.

Тургењев је свој књижевни пут почео као песник, он је остао песник и онда кад је оставио стихове и окренуо се прози. Уметнички изванредно сензибилан, он је у свако своје дело уносио све трептаје, све префињене вибрације своје богато обдарене природе, било да су у питању романи, новеле или драме. Тургењевљева новела, која чини претежни део његовог стваралаштва, обилује поетском свежином, потресном искреношћу и истинитошћу, и усто ненадмашном једноставношћу. Има страница у његовим новелама које се морају дубоко проживљавати, које у читаоцу оживљавају најплеменитије стране људске природе, кад се тако неодољиво зажели да се учини нешто што би било велико, добро, потребно, оно неодређено осећање сетног задовољства што човек ипак остаје човек упркос свим тешким околностима које у њему убијају човека. Доброљубов, као младић, бележи у свом дневнику о Тургењеву: „Свака страница болно, тужно, али некако слатко-тужно одјекује у души... Најзад сам прочитао „Три сусрета“, с последњом страницом затворио сам књигу... и одједном заплакао“, проживљујући „једно од најсветијих високих, ретких тренутака — тренутака заноса од уметности“ (25 јануара 1857). Као и читаво стваралаштво Тургењева и новела му је без оне, тако својствене руској књижевности XIX века, изразите, упадљиве суморности, тежине, наглашеног и искључивог обрачуна са стварношћу. Његове новеле, свакако, не могу да иду у највиши ред великих дела руске класике, и оне, мада највећи део његовог стваралаштва, не претстављају и најбољи део тог стваралаштва. Али само узете у целини. Поједине стране међу њима остају незаборавне, постају део интимног читаочевог доживљаја. Понекад се чини да писац надмашује самога себе, не осећајући стварну поетску вредност свога талента. „Тон им је ванредан — пише Њекрасов за једну од новела Тургењева, — некакве страсне, дубоке сете. Помислих: та ти си више песник но сви руски писци после Пушкина, заједно узети.“

Мајстор у сликању савременог живота, необично осетљив и префињен у запажању и уметничком уобличавању запаженога, слављен као аутор ванредних *Ловчевих запи-*

са, где је у низу цртица овековечио део оне стварности против које је напредно друштво дизало свој глас, афирмиран као писац, посебно писац-новелиста, Тургењев се јавља и романима. Зрео уметник, а добар познавалац савременог друштва, он је умео да осети, често наслути, оне друштвене појаве које ће шездесетих година прошлога века устала-сати руско друштво. Никад екстреман у својим политичким погледима, задржавајући за себе право пре посматрача но учесника у политичким збивањима, Тургењев је у својим романима остао доследан својој тежњи за објективним сликањем догађаја. Његова интимна осећања оживљују само кроз лирику која прожима сва његова дела и која нам стално напомиње, намеће мисао да је писац уносио читаво биће у своје књижевно стваралаштво, да је њиме живео. Тургењевљеви романи имају своју посебну боју, можда и више но што је потребно да се обележи индивидуалност једног писца. Без обзира на озбиљност, на дубину тематике, на тежину стварности која се кроз њу третира, из ових романа избија она, Тургењеву тако својствена лирска свежина, поетизација људских квалитета. Ограничавајући се у својим романима на своју класу, Тургењев је, можда не сасвим оправдано, окарактерисан као песник „племићких гнезда“. Савремена му напредна критика, одвише окупирана актуелним политичким проблемима, у тежњи да тој актуелности потчини целокупну литературу, није могла и није хтела да у Тургењевљевим романима види оно што су они стварно доносили руској књижевности, оно што је њихову вредност чинило реалном и трајном. Неки од њих изазивају жестоке нападе те критике, која их је негирала као уметничке и вредне. С друге стране, официјелна критика, благонаклона према Тургењеву управо због овог напада напредне критике, није хтела нити је објективно могла, можда баш зато што је код Тургењева видела оно што је напредна критика превиђала, да потврди пуну уметничку вредност његових романа. Поетизација племићких гнезда, отпор и затварање очију пред новим снагама, што је годинама критика приписивала у грех Тургењеву, и због чега га је, с друге стране, прослављала белогардејска емиграција, данас се све више, уколико нас више времена одваја од Тургењева и његова доба, показују као необјективни и погрешни аргументи против књижевне вредности Тургењевљевих романа, а самим тим и целокупног Тургењева. Без обзира на своје можда субјективне тежње, можда и личну наклоност и љубав за та племићка гнезда, која су већ увелико била у разарању, Тургењев остаје веран својим принципима реалног сликања стварности. И тамо где му се приписује афирмација онога што пролази, негирање и одбацивање онога што долази, реално стоји дубоко и уметнички

префињено запажање, наслућивање оних друштвених кретања која су тек имала да се развију до опипљивих, видних, снажних и одлучујућих чинилаца. И док је наслов његовог *Племићког гнезда* прерастао у одлучујућу карактеристику његовог стваралаштва, много би праведније и реалније било, ако не читаво стваралаштво тако окарактерисати, а оно бар не заборавити да је Тургењев опевао и нове дане (*Уочи нових дана*). Једнострано би и неправедно било одрицати извесну тугу за племићким гнездима која све више и више одлазе у прошлост, извесну носталгију којом одишу њихови описи, у којима је Тургењев умео да истакне лепе и поетичне стране тих племићких гнезда, које су бар њему, ако не и стварно, морале бити и драге у извесном смислу. Отуда она лирика која избија из његових дела, која и нехотице поетизацију истиче у први план. Има пасуса који би се слободно могли издвојити као целовите лирске минијатуре, тако сличне његовим касним *Песмама у прози*. Рецимо завршетак *Уочи нових дана*, који је карактеристичан не само по својој лирској страни, већ баш као потврда његове објективности у сликању онога што одумире, за чим он лично можда и жали: „...и нико не зна живи ли још, крије ли се где, или се већ завршила мала игра живота, завршила његова лака бура и дошла смрт на ред. Тако то бива, човек се често пробуди и с нехотичним страхом запита: зар је могуће да ми је већ тридесет... четрдесет... педесет година? Како је живот брзо прошао? Како се смрт брзо приближила? Смрт је као рибар, који ухвативши рибу у мрежу, још неко је време држи у води: риба плива, али је већ у мрежи и рибар је узима — кад он то зажели.“

Амбијент Тургењевљевих романа, ту поетизацију пре би се рекло живота, човека, неголи баш и једино племићких гнезда, карактерише и дочарава лик његових жена. Женским ликовима уопште у руској књижевности припада посебно место, од Пушкинове Татјане Ларине, до Толстојеве Ане Карењине. Никада, можда, књижевност није тако топло, тако искрено опевала жену, као што је то у руској књижевности XIX века. Нема ниједног руског класика који није створио свој тип женског лика, поетизован можда, али присно, дубоко вољен. Тургењев ту претставља врхунац. Лирски поетизован, рекло би се романтичан, лик Тургењевљеве жене је беспрекорно реалан. „Како је дражесна Зиночка, — пише Флобер Тургењеву, — један од ваших квалитета је да знате да створите жену. Оне су идеалне и реалне. Оне су привлачност и ореол.“ Идеалност и реалност, то је можда најбоља карактеристика Тургењевљевог женског лика. Песничко у стваралаштву Тургењева најбоље и највише се одразило баш у тим ванредним ликовима жена, тако бога-

тим оним квалитетима који човека уздижу на пједестал људског савршенства.

Стварајући своје женске ликове Тургењев је, као и свуда у своје књижевно дело, уносио део себе, своје личности. Много је аутобиографичног у његовим делима. Писац се осећа не само у ставу који заузима према овој или оној својој личности, према времену и приликама које описује, већ нарочито и пре свега у оном интимном, лирском, оживљавању својих концепција. Лично врло богата, широка природа, несрећна, скоро трагична судбина човека усамљеног уза све пријатеље које је имао, удаљен од завичаја који је волео, искрено ојађен због тешке судбине свога народа, немоћан да нешто учини, Тургењев није могао да не уноси себе у највећи део свога стваралаштва. Свакако да су му најинтимније, неограничено и апсолутно лично доживљене *Песме у прози*, које неоспорно претстављају врхунац поезије његова дела. Писане последњих година живота, под околностима мучне и неподношљиве болести, оне су у себи понеле најизразитије одражену и најпотпуније доживљену трагедију пишчеве личности. Али још много пре стварања ових ванредних минијатура Тургењев је у своје дело уносио себе, тако да многе странице остављају утисак личног дневника, исповести. „Одједном је искрсло преда мном мо-је детињство, бучно и тихо, пркосно и добро, с ужурбаним радостима и брзим жалостима; затим се појавила младост, нејасна, чудна, самољубива, са свим својим грешкама и покушајима, с несређеним радом и узбуђеним нерадом... Јавили су ми се у сећању и они другови првих стремљења. . .па је као муња у ноћи блеснуло неколико светлих успомена. . . затим су почеле да расту и надолазе сенке, све је мрачније и мрачније бивало око мене, приглушеније и тише пролетале су једнолике године — и као камен на срце спустила се туга. Седео сам непомично и гледао запањено и с напором, као да сам цео свој живот пред собом видео, као да се клупко пред мојим очима одвијало. О, шта сам учинио! невољно су шаптале усне горким шапатом. О, животе, животе, куда си, како, прошао тако без трага? Како си исклизнуо из чврсто стиснутих руку? или си ме преварио, или ја нисам умео да употребим твоје дарове? Зар је могуће? Ова ништавност, ова јадна шака прашнога пепела — зар је то све што је од тебе остало? Ово хладно, непомично, непотребно нешто — то сам ја, онај пређашњи ја? Како? Душа је била жедна тако пуне среће, она је с таквим презиром одбацивала све ситно, све недовољно; чекала је, тек што не нагрне срећа бујицом — и ниједна кап не овлажи жедне усне? О, златне моје струне, ви које сте тако танано, тако слатко некада трептале — нисам дочекао да чујем вашу песму... ви сте ми звучале само кад сте се кидале.“ *(Пут у Полесје,* 1857).

Управо та искреност, скоро исповест, та лична нота Тургењевљевог дела и чини да се једном прочитано прима као нешто давно и добро познато, као лични, интимни доживљај. Ти, на изглед лежерно набачени детаљи, једноставност и тематике и заплета, извесна монотоност неусиљеног причања, носе баш у себи поетичност целине. Читајући Тургењева човек се препушта тихом уљуљкивању текстом који тече нормално, тихо, без трзавица и бура, осећа само како се свака реч увлачи у њега као да му се враћа нешто из њега давно одвојено, нешто што природно припада управо њему, читаоцу. Смиреност Тургењевљева стила и то ненаметљиво, тихо деловање на читаоца, готово неприметно у процесу читања, захвата свом јачином, тек са завршним страницама, или понекад тек извесно време по прочитаном. Тек поглед на целину показује како је све оно што је примано као обично, природно, у суштини велико баш својом ненадмашном једноставношћу. Искрен и једноставан, он је понегде, можда, на изглед чак и непотребно сентименталан, а у суштини то није никад. Иза његових дела, прожетих топлином лирике, осећа се отворено срце једне несрећне личности, довољно обдарене да у присенку личне трагедије да целу епоху, преживљавајући је као трагедију савремених генерација. Беспрекоран уметник, вештак, он је управо тим уношењем својих осећања, наклоности, непосредне заинтересованости за судбину савременог човека, могао да оживљава у читаоцу ону средину о којој је писао. „Већ дуже времена, пише Тургењеву Флобер, ви за мене претстављате учитеља. Али уколико вас више изучавам ваш таленат све више изазива моје дивљење. Усхићује ме тај начин и плаховит и уздржан, та симпатија која се спушта до унижених бића и даје смисао пејзажима. Гледа се и снива. Кад сам читао „Дон-Кихота“ имао сам жељу да на коњу идем путем белим од прашине и да једем маслинке и свеж лук у сенци неке стене. Ваше „Сцене из руског живота“ изазивају у мени жељу да се трупцкам у колима усред поља прекривених снегом, слушајући вукове како завијају. Ваша дела одишу оштрим и слатким мирисом, љупком тугом која ме прожима до дна душе. Како сте велики уметник! Каква мешавина разнежености и иронијс, запажања и боја! И како је то све спојено! Како изводите своје утиске! Каква сигурност руке! Сав у појединостима, ви сте општи! Колико ствари које сам осетио, искусио, налазим опет код вас... Али оно што није довољно оцењено код вас, то је срце, нека стална узбуђеност, некаква осетљивост, дубока и скривена...“

Тургењев је пред Европом можда први достојно и у широким размерама репрезентовао тада већ развијену и богату руску књижевност. Свакако и зато што је добар део

свога живота провео у тој Европи. Али и у оквирима своје националне литературе он је у многом погледу означавао нове моменте. Јављајући се у књижевности после Пушкина и Гоголља, он је у своме делу сјединио и Пушкина и Гоголља. Велики поштовалац и једног и другог, пријатељ и друг Белинског, који је руском културном друштву показао величину и једног и другог, Тургењев је својим књижевним делом продужио линију која је водила и од Пушкина и од Гоголља. Песник и сликар савременог друштва, он је своје дело проткао лириком достојном поезије чији је велики претставник био Пушкин. Одличан познавалац савременог друштва, надахнут идејом западњаштва оног времена, објективан у сагледавању реалних околности у којима је замро пригушен, читав један народ, Тургењев је своје дело морао засновати на принципима Гоголјеве школе. Сматрајући Гоголља епохом руске књижевности, називајући га недвосмислено учитељем, Тургењев је морао наставити линију Гоголјевог реализма, откривајући и истичући управо оне стране свакидашњице, тривијалне, ниске, жабокречне. У једном писму Кавелину Тургењев пише: „. . управо зато што је човечно у њима у директној супротности с оном друштвеном средином у којој живе. Шта више: добар човек у Русији може понекад бити и херој добра, у пуном значењу речи, али то му не смета да с друге стране буде и гоголјевско лице. . .“

Тако се у стваралаштву Тургењева поезија природе, поезија старога врта, поезија човечности, испреплетала с изразитим реализмом, с доследном објективношћу у сагледавању и оцртавању читавог једног времена. Дубоко осећање стварности и искрена љубав за човека, надахнути ванредном уметничком свежином, проткани чистом лириком, дају ону одређену боју светле поетичности, тако својствене Тургењевљевој прози. И заиста је Салтиков-Шчедрин, тај изразити и апсолутни сатиричар руски, имао права кад је писао за Тургењева: „А шта би се могло рећи о свим уопште делима Тургењева, до то да се, прочитавши их, лако дише, лако верује, топло осећа? Да очигледно осећаш како се морални ниво у теби подиже, да у мислима благосиљаш и волиш писца. . .“

Нана Богдановић

ЕРИХ КОШ КАО ПРИПОВЕДАЧ

Ерих Кош је написао лепу, поштену, зрелу књигу. После досадашњих његових приповедачких огледања и трагања у неколиким наративним облицима, па и у опасно примамљивим новим тематским областима у које код нас осим њега још нико није продубљеније залазио, она није значајна само по њега као писца, него је стварна добит наше савремене књижевности. Њоме се Ерих Кош дефинитивно и поуздано обележио као један од сасвим малога броја најзрелијих и најсвежијих приповедача наше савремене књижевности, што свакако није мален домет. Пут до таквога резултата међутим није био сасвим једноставан и без недоумица, јер успеху није водио одједном и право. Сасвим супротно од тога. А у толикој мери и опсегу, и са толико нагомиланих успутних доказа о сложености и извесној противуречности Кошових не толико тематских приповедачких преокупација, колико промишљено окушаних разноврсних метода у њима и очевидно свесно смењиваних приповедачких поступака (делимично додуше предодређених већ избором саме теме, али поред тога, и у претежној мери и замашнијем значају, и у односу писца према теми самој, а током њене обраде), да се ни данас Кошов будући развој не може нити сме са извесношћу предвиђати као једном заувек обезбеђени и неизменљиво утрвени смер и ток, па ни садржај. Јер овај писац ће несумњиво покушати још много што-шта. Само једно, чини ми се, неће: неће се никада помирити да самог себе до злоупотребе понавља, преписује и искоришћује: то је уметник од врсте жилавих јогуница који се не предају и не опуштају никада.

Јер добар сој писца је Ерих Кош: и упоран је, па се не боји напора а можда ни неуспеха, а и нестрпљив је, па брзо граби, и вешто. Као и за све најбоље у његовом нараштају, писце и читаоце подједнако, и за њега је књижевност поуздано све друго само не пука забава и доколица, све само не боемско бекство од живота; књижевност је и за њега у првоме реду служба, строга вера и трезвена аскеза, и феномен који се од живота одвојити не може и не сме јер је

Ерих Кош, *ВРЕМЕ: РАТНО*. Приповетке. Савремена проза. Издање Издавачког предузећа Ново поколење. Београд, 1952, стр. 263.

једно те исто с њим. То се изврсно осећа у књигама Ериха Коша, и не узалуд. Јер из књиге у књигу, и које брзо сустижу једна другу, он је све прочишћенији, сређенији, изворнији, захвата све више и све дубље, и основне, битне ствари, а човечно једноставно и све једноставније. Није ишао непрестано у једном смеру, нарочито не у погледу метода, то је истина. Међутим, по свему судећи, то су код њега добри знаци тражења и окушавања сопствених снага. И то је баш оно што је код њега до данас упадљиво стално. Јер ма колико то на први, површан поглед противуречило оном као класично одмереном и наоко мирном причању и објективизму који су најупадљивија стилска одлика Кошова реализма, то је писац дубоко немиран, сензибилно веома реактиван и вредован, незадовољан и частољубив, а интелектуално необично радознао, па стога на сталној опрези, у непрекидном и напрегнутом неповерењу час према самом себи, час према деликатности своје приповедачке грађе. Као да се непрестано боји да не буде понесен и савладан њоме или се изгуби у њеној неуметничкој егзегези, он много проучава и опсервира; али код њега, и срећом, нема медитација, и нема плахог и кликтавог лиричног става, нигде, ни лека ради: текст му је навалице хладан, сув, оголео, као очишћен од наших јужњачких неравнотежа. Његова конкретна машта, неки дух једноставности и истинољубивости који се у њему на оригиналан начин спајају са бригом за тачношћу, иду право чињеницама и стварима, не плашећи се притом да кашто максимум вероватноће споје са максимумом неочекиваног. Можете се стога мирно ослонити на овога писца: он вас неће обманути у ономе што казује. То су најопштији и најнепосреднији утисци после читања Кошових књига, а не само његова два најбоља дела, садржином густа и пуна као око, *Записа о младим људима* и збирке ратних приповедака *Време: ратно*.

Веома је занимљива међутим и Кошова прва књига, збирка такође ратних приповедака, *У ватри*. Ја сам је сада поново прочитао. Данас, у осветљењу доцнијих његових књига, јасније и лакше се могу уочити и њене негативне као и њене позитивне црте. Сама за себе, она делује донекле разбијено и недовољно проврело. Почешће, причање у њој споро се уобличава у јединствену громаду уметничке приче, у оно нешто тврдо и кохерентно што причу чини аутономним уметничким доживљајем; местимична изузетност тема у њој још одиста делује каткад скоро капризиозно и одвише артистички. И онда када им је језгро здраво, тим причама кашто недостаје пре вештина (или слобода: но то је иста ствар) композиције него дисциплина имагинације, која је од почетка до краја и овде скроз кошовска (као и у свима његовим књигама, уосталом). Но све то је само једна стра-

на ствари. Јер већ у тој књизи има изврсних података да потичу од правога писца: то су они од којих је данашњи Кош ишао даље и на којима је градио дубље. Има већ у њој, пре свега, неколико изврсних прича, до краја свладаних мером, укусом, снагом, прецизним знањем. Такве су *На Таш-Мајдану*, *На осињаку*, *У злом селу*. И има у оној „мирној“ нарацији толико снажне драматичности која неосетно избија и плени, и поред свег привидног отсуства, јер избегавања и забашуривања драматичних црта: тачно оно што је Кош желео постићи. У њему је нешто од страсног (елементарно, неукротљиво, такорећи органски преданог) љубитеља истине: презире све што није најнепосреднији израз виђеног или највероватније могућег; по његовом, поводом истине писац као и да нема ништа да каже: ни да је умесна ни неумесна, нема ни да оптужује ни брани; његово је да поднесе извештај да се догодило овако а не како друкчије. И боји се Кош конвенционалног, па гротескно спаја са трагично-људским и онда када је конструкција његових сцена свесно традиционална, у окушаном, класичном смислу. Своје типове црта каткад и посредно (књижевним описом, не њиховим људским чином), а онда није најјачи. А има по читавој књизи, успут и скоро случајно посејано, на окрајцима главних сцена и прича, обиље живих, дивно уочених подробности, које одједном читав призор осветле потресном снагом истине, беде и ужаса, — *наше* истине, *наше* ратне беде, *нашег* ужаса. Не наводим примере; али упућујем читаоца на успутну скицу о оној двојици голотрбих дечака који се, у причи У *злом селу*, беспомоћно ослањају један на другог: може ли их заборавити ико ко је читао причу? и не дижу ли они, својим прљавим гладним ручицама, вео са тајни једног света? Ето, то је умео Кош већ у првој књизи. Нимало патетичан и нимало романтичан, овај писац се ни овде, па ни доцније, никада неће спасавати у блиставу сликовитост нити заваравати себе и друге чарима и предностима такозваног поетског стила: мало је код нас писаца који га тако суверено и доследно одбацују као он. Кош је одувек хтео нешто друго: усредсређивање своје уметничке замисли у дубљој једноставности истине. И то је, ето, Кош изнео из своје прве књиге црта, сећања, бележака, портрета и прича из рата. Да ли је то много? Да ли мало? О творачким мукама не да се ништа ишчитати из дела које је хармонично и зрело.

Неједнакости дакле има у досадашњим књигама Ериха Коша. Лепо их је данас, ублажене или и савладане, одмеравати и пратити како опречности у њима час расту, час чиле и губе се. Но баш стога што се у своме брзоме развоју нештедимице откривао, богато и без снебивања, могло би се можда помислити да у своме причању Кош нема, нити може

имати, јединства уметничкога стила нити јединствене уметничке дисциплине. Ништа погрешније од тога. Кошови досадашњи напори нису се трошили око тих питања: у тој области он је остао неизмењен. Ако сам добро разумео, Кошов проблем је био више моралне него уметничке природе. Он је у рату видео и доживео много: много људске беде и несреће, величине и срамоте. Сувише уметник да би се могао прљати схематичним фељтонисањем, са неким гадљивим страхом од патетичног, без демагошког сентиментализма а потпуно лишен сензационалистичке инвентивности, ни савесни очевидац и учесник у њему нису смели унизити величанствену и страховиту визију рата. Ваљда је баш стога он стварима и прилазио увек некако са најтеже стране (можда је реч „увек“ нешто тежа но што треба: ипак, тачно упућује које је врсте писац Кош). Тако је његова прича остајала кашто и сува, „незанимљива“, претрпана, нечитка, али је била поштено виђена у атмосфери рата и револуције, неспретна (каткад) и потресна (најчешће), и истовремено.

Кош се релативно веома брзо развио у ово што је данас. Каква разлика између његове прве и ове најновије књиге! А међутим уметнички, по методу и приповедачком поступку у њима, оне су веома блиске, заправо се надовезују једна на другу и објашњавају једна другом: у овој последњој, Кош је уметнички остварио оно што је првом поставио као амбициозни задатак а само делимично наговестио и као стварну могућност. Лепо је то. Било би стога веома занимљиво ако би се Кош, зрелијим и сређенијим искуством последњих година, још једном вратио и понеким темама својих ранијих књига, нарочито оним сугестивним и асоцијацијама плодним из *Записа о младим људима*, да још једном, а сада *изнутра*, новелистички или романсјерски, захвати питања која је онде овлаш поставио, и више *споља*, јер хроничарски. Не би то био усамљен случај у историји писаца и писања (напротив, случај веома чест; а та цикличка „враћања“ могу бити плодна), и не мислим да би им се Кош морао вратити из чисте кокетерије да би над њима триумфовао: као да је то у природи његова темперамента. Верујем да проблем *Записа о младим људима* — књиге далеко значајније него што су то наши рецензенти успели да осете — не могу и неће ни даље моћи оставити индиферентним писца као што је Кош, свег обузетог најпресуднијим питањима нашег времена. Утолико пре што Кош у тој књизи ни издалека није ишао до краја у сликању наивне свежине својих личности, слободних од многих окова традиционалног морала али и иначе потпуно нових у нашем новом друштву. Кош то зна боље него ико. И зато

ни мене не би нимало зачудило ако би се испоставило да оваква примедба није неумесна дигресија: у Кошовим књигама је укус савремености оштар и бридак као у ретко којег нашег савременог писца.

У књизи *Време: ратно* одиста је рат психолошка домена и морална клима Кошове приповетке. Како Кош-уметник прилази Народноослободилачком рату (који није само рат) и револуцији (која није само револуција), како самој суровој и активној егзистенцији рата? Патетику и лиризам рата Кош није много сликао: та област га је остављала прилично равнодушним. Он је пре сликар његове пустошне атмосфере, али истовремено и разоткривачке силе. Јер Кош пре свега добро зна моралне неминовности ратних узнемирења: зна изврсно да је рат неотклоњив испит да се искушају карактери, и да се они нигде као у њему не разголићују до неког, да тако кажем, хемијски чистог стања. Па одмах, као неизбежна последица, из Кошове анализе рата извире дубока и гола истина: да и рат може бити добар зато што је човек у њему частан, чист и веран, ако је то и кад је то. Зато ни херојства Кошових личности нису некако ни марцијална ни, још мање, национална (она то уопште нису), него морална: носи их неки спиритуални принцип верности. Његови хероји заправо и не знаіv да су хероји, ни по чему су то: знају само да не могу бити друго сем оно што јесу: видети меримеовски прецизну *Напад на Глоговине* и дискретну *Разговор*. У свима осталима пак Кош танко исцртава моралну тему о рату, вазда обучену у живу анегдотску и сценску реалност. Много, много знања је у тим причама: знања и о занату, и о човеку. И нема скокова у психологији: све се узглобљава смело а логично, неминовно а често опоро (и баш онда најчвршће).

Не читају се те приче лака срца, а нарочито не радосно: оне често казују сурове ствари, и зато иза њих, као после сваке праве поезије, остаје дубока туга и забринутост. Какав је документат о нашем човеку, о човеку уопште најзад, изврсна прича *У пећини*! Тај Кошов Јеловдољанин, Никола Гајов, човек је кога смо, у кожуху или сакоу, сви срели, — блажен ко га не зна. За њега је рат само незгода, непријатна и злобна, која га омета у пословима; туђе несреће у њему он органски не види и неће да зна. Када се најзад, са осталим сељанима, ипак мора повлачити пред Италијанима који надиру, он ни тада није што остали: кренће сам, последњи, налази времена и срца да још и сврне у покоју сељачку кућу, „да би видео да сељани у брзини нису оставили у њима ма шта што би он могао понети", :'а заваравајући траг колико својима толико и туђој војсци (јер он није ничији и не припада никоме сем себи самом),

скреће постранце у скривену пећину, камо је већ од раније довукао и предострожно склонио све своје имање. Онде се склања и сам, спреман да сачека пролазак Италијана. У ту његову злочину самоћу случај му нанесе бабу Симану, болесну и немоћну, скоро на самрти. И тако у пећини, склоништу за звери, морају да проведу у присилном другарству неколико мучних дана ова два човека, а не везује их ништа сем неповерење, зверска мржња и међусобни страх. Ништа их докраја ни спојити неће; тако ће се и разићи, у још већој мржњи и презиру. — Како је истинита и чиста у снежној јутарњој тишини прича *После крви*, документат наших страховитих међусобних лудих борби и незнања! Како је изванредно једноставно и драматично испричана трагична смрт двојице несрећника у причи *Један дан само*, пандан Кошовој *На Таш Мајдану* из његове прве књиге (на коју, уосталом, још више потсећа *Господин Демајо)!* Па и све друге, већина других: *Теферич под Мајевицом, Следећег часа, Талијан у селу Борју, Живот и смрт Оскара Бајера.* У свим Кошовим ратним причама скоро без изузетка рат је стихија која уме да покрене оно најдубље запретено у човеку, која открива тајне, незнане пороке и непознате слабости баш као и неслућене јакости. А људи су такви: час грешни и слаби, час добри и јаки, у суровом загрљају рата час се опирући његовим уништавајућим снагама, час ријући по његовим рушевинама.

У овим чврсто сатканим причама читач покашто зажели оваква обавештења: које је мотиве обрађене у овој књизи Кош сам доживео као очевидац или учесник, а које међу њима чуо од других и тако их покушао оживети. Додуше, географски, терен на коме се дешавају догађаји књиге *Време: ратно* углавном је исти онај где се збива већина прича књиге *У ватри:* то је углавном брдска област изнад Боке, тромеђа Босне, Србије и Црне Горе, Котор, Цетиње, Мајевица. Очевидно је то крај којим се и сам Кош за време рата највише кретао и који добро познаје. Па ипак, све приче у понеким детаљима обраде као да нису третиране подједнако, и ако бих хтео да што замерим, поставио бих питање овако. Кош прича ванредно: и занимљиво, и живописно, и збијено; заправо, штедиша је у простору, а ипак му је причање *понекад* претоварено обиљем појединости. Зашто? Зашто само понекад? Када је Кош бивао довођен у неприлику: да ли онда када је, као очевидац, имао обиље података, па у савесном опису није умео да се ослободи излишног и одмери правом мером, или онда када је, извештен само по чувењу, накнадно гомилао појединости, у страху да не буде јасан? На то питање најбоље ће одговорити Кош сам. Само један пример ове врсте. У лепој причи

Напад на Глоговине, која обухвата свега 16 страница, Кош даје ове географске локалитете: Брезов До, Звечава, Црквице, Кабао, Орјен, Убаљске планине, Шћепов До, Унијерина, Церовик, Горње Кривошије, Бијела, Гребен, Леденице, Гркавац, Коњско, — а понеке од њих и по више пута. У другим причама — *Следећег часа, Разговор, У пећини, Крушевички кнез* — тих збуњујућих назива једва да је мање. Изгледа то ситница, а није; зна то без сумње добро и Кош. Оваква нагомилавања сметају да утисак од приче буде јасан и једноставан: пажња, пренапрегнута да схвати и претстави ове везе, јер уверена да су битне, одједном се расејано разбија, истрошена и клонула када се осведочи да је била излишна. Још је опасније када се слично историодни подаци нагомилавају у описима и карактеристикама личности, нарочито неважних (право речено, међутим, тога је било знатно више у Кошовој првој књизи).

Но упоредо са овим, праведно морам додати да Кош дивно зна нешто врло важно а нарочито код наших писаца ретко: уме детаљ да уклопи у односу на целину са мером и сразмером. Само један податак (могло би их се навести више). У причи *Теферич под Мајевицом* оквир је следећи. У штаб партизанског одреда доведен је и заробљеник-усташа, муслиман. Осуђен је на смрт, а пред зору биће стрељан. Зна то и он, иако се још теши неким чудом да га спасе, знају и сви око њега. Па ипак, завараван час том безумном надом, час преживљујући свој бедни и празни живот, а у неком оријенталном дерту присећајући се шта би ваљда требало да је тај живот био, уз пљоску изворске воде он читаву ноћ пева, поред будних и трезвених чувара. То је тај језиви „теферич“ под Мајевицом: гротескна кошовска панорама трагичног на плану помало апсурдног. Но није ова прича сама оно на чему бих се хтео задржати. У опису онога ноћног бдења, крај стражарске ватре, седе случајни пролазници који наилазе у све штабове: борци, курири, случајни навратници, заробљеници. Доводе онамо и неког Далматинца. Далматинац је ваљда најситнија епизодна личност онде, потпуно безначајна; важна само за читаву атмосферу онога штаба. Кош га дотакне свега четири пута, са неколико овлашних речи, ево овако и овим редом (што је све важно за пун суд о тој скици):

1 — Стасит, црн Далматинац, командир чете, већ три дана налази се уз штаб — позван да буде укорен, кажњен и распоређен у другу јединицу због љубакања са девојкама у чети.

2 — Ни Далматинац, коме досада стално бије са лица, није могао да се не осмехне.

3 — Будни су једино: Далматинац, кога муче непријатне мисли и не дају му да заспи... (итд.)
4 — Пева Босанац. Далматинац, замишљен, чарка ватру... (итд.)

У читавој подужој причи нема ни речи више о том човеку. Он је међутим са ових неколико узгредних, на правим местима посејаних примедаба обележен тако поуздано и заувек присутно, у тако прецизно виђеном односу према главној личности и догађају и атмосфери средине, у таквом складу са неизвесношћу ратничке ноћи, не изгубивши се у њој, не штрчећи изнад своје мере и потребе, тачно онолики и онакав какав и колики бити сме и мора, да га заборавити не можете, али постављеног у правом сразмеру онога читавог ноћног бдења и певања. Није то мала вештина: одиста је велика.

Од свих прича у овој књизи ја међутим највише волим *Дете*. То је, по моме мишљењу, најбоље од свега што је Кош до данас написао; у исти мах сматрам да је то једна од најбољих прича наше послератне новелистике. Све најбоље Кошове особине су у њој; све ситне слабости су ишчезле, отпало је све што је јевтино или што би такво могло изгледати: нема на њој ни једне пукотине. Прича тече мирно и широко, ипак стегнута, неком опором, пустошном истинољубивошћу, голом, леденом, па ипак поетичном. Бар на овом месту немогуће ми је мимоићи и питање језика, који код Коша од прве удара у очи. Језик је његов чист и прозиран — богата босанска баштина Кошова —, прецизан, блиставо трезвен, сликовит а ипак нимало лирски. Карактерише га баш та чистота речи у савршено стегнутом оклопу тврде, понекад мало кокетно регионалне синтаксе, као и чедна једноставност мелодијског благогласја. Једном речју, у томе језику је отсуство свега што је трајаво и нехатно, обиље свега што је основно и свеже, снажно. А приповедач, он је далеко изнад читаве материје ове приче, као да све то проматра одвојен од ње, са неке друге планете, шта ли, као увек. А ипак, и тај италијански концентрациони логор који се полако уздиже из те дивне приче; и она поносита, строга и непобедива Томана која, трудна, хоће да казни саму себе и дете због срамоте што је понела под седе косе, у доба тешко и крваво; па оне личности, споредне и тек наговештене у опису логорске беде и хијерархије; па само рођење нечеканог детета, симбола неуништивог живота и неугасле наде, — све то такав је споменик жени и мајци, и таква химна животу, поносу и неподавању слабости, да је само прави уметник са чистом поетском визијом могао овако заувек оживети ону полумахниту Томану Риста Спасојева.

А о аутору да додам још оволико. За све ово време у њега је неки, рекао бих, скоро несвесни укус ироније, лаке и нежне али вазда присутне, која каштo прелази скоро у неки фини хумор, уздигнут и сажаљив, дубоко човечан и проницљив. Да ли је Кош песимист, запитао сам се толико пута. Може бити. Али ако и јесте, у њему је онда нешто од оног андрићевски плодног активног и стоичког песимизма, који је снага и етика добрих и мудрих. Кош зна да је главни задатак уметности не имитација живота, него организација и реализација онога о чему живот пружа само ћудљиво фрагментарне и нескладно разбијене скице. И да је највећи задатак то задахнути животом. То је, отприлике, здрава основна теза Кошова реализма.

Младен Лесковац

ВЛАДИМИР НАЗОР

Назор се родио 30 маја 1876 у Постирама на Брачу, у старој палати Томазеа. Бака по мајци му је била Томазео, род шибенских Томазеа. Сам Назор налази у себи сродности с великим романтичаром Николом Томазеом: романтичар у коме су се „показивали са свију страна Непознато, Тајанствено, Чудо, све што се не да мислити но само прозрети и наслутити". Преци по оцу су му из Пољица прешли на Брач, у Ложишће, обогатили се виноградима и маслинама, а крајем XIX в. осиромашили, синови одлазе на школе и у чиновнике. Отац му је био царински пријамник, али се рано повукао у пензију, због астме, и настанио у родном Ложишћу, па, по деоби с браћом, у малој луци Бобовишћу, поред Милне. Ту је живео самотан, ћутљив и повучен, сањарски филозоф, волео италијанске епске песнике, Виргила и Хомера и свирао на старинској спинети. Мајка је била чиновничка кћи и волела италијанске романтичке песнике. И Владимир, још као дете, чита велике епове и песнике грчке и романске, и заволи узвишено, херојско, снажно, светло, па док по очинским њивама купи драч, штапом сече главе копривиа и буници, држећи им дуге говоре, као Диомед и Ахил тројанским јунацима пре но ударе на њих. *Илијаду* је слушао из превода у лаку италијанску прозу, а Виргила из очевих прича. Отад му се усадило уверење које ће га пратити до смрти: да је вредност живота у наизменичним победама и поразима, али увек у борби. Своје детињство испричао је у *Причама из детињства*.

Гимназију је учио у Сплиту. Као дечак је темпераментан, жив и необуздан, али живе маште, осетљив и сâм, у природи и епским делима, и већ тад почиње да пише италијанске и српскохрватске стихове. Већ у четрнаестој години замишља и започиње национално-романтички еп у дванаест певања, с Марком Краљевићем и витезовима, султанима и змајевима, витезом Влатком и кнегињом Евелином. У то време у Сплиту, и међу ђацима, владали су италијанска књижевност и језик. Назор је с Миланом Беговићем и др. пришао стварању једног тајног хрватског књижевног друштва, које је издавало и свој сатирички лист. Из тог доба (1891) је и његова прва хрватска песмица, штампана две године касније у задарском *Народном листу*, под псеудонимом Владимир Приморски. Од год. 1893 објављује он хрватске стихове у *Народном листу*, задарском часопису *Искра*, загребачкој *Просвјети* (касније у сарајевској *Нади*, загребачком *Вијенцу*). Те су ђачке песме књижевне инспирације, тужне и плачљиве, одјеци туђих болова (Леопарди, Харамбашић, Краньчевић), невешта израза.

Последње гимназијске године (1893—1894) Назор је читао Кардучијеве *Барбарске оде* и под утиском његових снажних стихова, раскрстио коначно са својом дотадашњом тугом и пронашао свој правац и свој израз — животну радост и веру у свој народ. Тако су настале његове *Идиле* (обј. у *Нади* 1895), циклуси сонета *Косово* и *Краљевић Марко* и песма *Коњ*, чији је постанак објаснио у причи *Вра Крсте*. У то

време је на студијама природних наука у Грацу (1894—1898, летњи семестар 1897 у Загребу). Ту су, 1896—1897, након познанства с Мариборком Рутом и читања Даничићева превода *Св. писма*, настале његове *Библијске легенде*, које су по објављивању у *Нади* (1897) изазвале изненађење својим примитивним дахом, дугим стихом и неправилним ритмом. Њихов постанак објаснио је сам песник у чланку *Трагом Руте Моапке*. Али потпун израз тог новог и правог Назора појавио се тек са *Славенским легендама* (објављивање започето 1898, у збирци 1900).

У то време тешких политичких социјалних и књижевних прилика у Хрватској појавио се књижевни и уметнички правац Модерне, с новим часописима *(Младост, Хрватски салон, Живот)* и угледањем у развијеније европске књижевности, с тежњом проширења видика и обнављања и обогаћења израза и језика. Али је Модерна стране утицаје примала некритично и прихватила онај пасивни однос према животу који је на крају XIX в. захватио грађанску књижевност на Западу — а посебно бечку и минхенску Сецесију и Модерну — и који је одговарао и властитом осећању слабости, клонулости и замора код „младих“ у Хрватској, пореклом из грађанско-чиновничких редова. „Преплашили смо се збиље и утичемо се снатрењу, увлачимо се у тајно скровиште душе наше“ — вели вођ њихов, М. Дежман-Иванов. Уместо борбе против националног и социјалног угњетавања, они у својим кратким лирским творевинама бележе сентименталне, сетне и болне тонове и звучне фразе, космополитске проблеме и свој интимни и субјективни свет и упадају у песнички артизам и формализам.

Назор — из Далмације, с претежним утицајем из италијанске књижевности, нарочито Кардучија, и кроз народну епску поезију и стару словенску митологију — могао је да се одупре општим тежњама своје генерације и да, у новој форми и ритму, изрази животну радост, љубав свеже природе и веру у свој народ. У предговору II издању *Славенских легенди* сам износи њихов постанак, као плод доживљаја на студијама у Грацу и читања расправе Натка Нодила *Религија Срба и Хрвата*. Иако сâм, на мору, кроз снажну машту и љубав природе опире се владајућем осећању клонулости своје генерације и пева песме енергије и ликове пуне примитивног здравља и борбености. Те је шк. године (1898—1899) суплент на гимназији у Сплиту, а четири даљње суплент и професор на италијанској, па затим хрватској гимназији у Задру, где је и објавио у властитом издању *Славенске легенде*. Оне су од владајуће критике остале готово незапажене, а с одушевљењем су их дочекали једино најмлађи, тада још по школским клупама, који су осетили у њима нове, снажне сокове природе, свеж ваздух, бујан живот и пролетње ритмове, нов програм кидања са страним утицајима и стварања властите националне културе.

У Задру, у време кад се Хрватима спорила народност, народна прошлост и право на национални опстанак, Назор је објавио и своју збирку *Књига о краљевима хрватским* (1904), у којој је, кроз борбу за народни језик и цркву, за приморске градове и море, повезивао хрватску прошлост са садашњицом. Назорово родољубље је општег карактера, национално, и у прошлости он тражи и сагледа будућност (нарочито у II изд. *Краљева хрватских*, 1912). Због своје вере у снагу хрватског народа та је његова збирка нашла више одјека него прва и доживела више издања, која је песник стално дотеривао. Међу овим песмама је и чакавска *Галиотова песан*. У њој, као и у каснијим

чакавским песмама, Назор излази изван себе и својих снова, спушта се до ситног потлаченог човека и роба и изражава непосредна народна осећања и живот.

То је још више случај у његовим истарским причама. Год. 1903 премештен је на гимназију у Пазину, 1906 на учитељску школу у Копру, 1908 године у Каштав (где је од 1910 године директор учитељске школе). Ту, у Истри и Каставштини, приближио се он угњетеном сељаку-кмету. У почетку, по његову доласку у Истру, истарски родољуби и политичари дочекали су га као политичког сарадника, али је он остао повучен и приступио изградњи истарске народне легенде, сонетима *Крвава кошуља* (1905), историјским романом *Крвави дани* (1908) и сонетима *Истарски градови*. Како су та дела писана по туђим историјским подацима, лично непроживљеним, отпала су из склопа његових дела, осим *Истарских градова*, које је много касније прерађивао и дотеривао. Али тек у приповеткама *Вели Јоже* (Љубљана, 1908) и *Бошкарина* нашао је Истру коју је сам доживео, у Копру: сељак-кмет који, несвестан своје огромне скривене снаге, подноси јарам кржљаве, жучљиве и поспрдне туђинске господе.

У ово доба успео је песник да први пут нађе у Хрватској издавача, за своје лирске песме (*Лирика*, изд. Друштва хрв. књижевника, 1910). Назор је тешко пробијао себи пут, и дотад и касније, али је остао издржљив и пладан до краја живота, кад је и доживео прави и коначни успех. *Лирика* је израз његова најнемирнијег, младалачког животног доба, пуна бујних снова и пламених поклика и животних радости, прави блесак боја и светлости, химничко слављење и обожавање природе и оптимизам од преобиља снаге, али с извесном аристократском нотом издвајања и усамљивања, јер је и живео у то време сâм и одвојен. Тек с *Новим пјесмама* (1913) у време балканских ратова, потпуно сазрева, повезује се са својим народом и налази израза истинској вери у себе и свој народ, који схвата широко, југословенски. И тад је и нашао најширег одјека својим песмама, нарочито међу револуционарном омладином, и доживео чудо да глас малог чиновника, храниоца породице (к њему су прешли родитељи) и усамљеног човека из забитног Каства моћно стостручко одјекне по свим нашим земљама. Он постаје песник-бунтовник, осећа се у акцији, делу, изражава индивидуално-револуционарни национализам предратне хрватске и југословенске омладине, у коме има и анархичког култа енергије, снаге, здравља, пркоса, заноса, али изнад свега жеље за слободом, која једина може довести до очишћења (*Кресови*).

Међутим, настао је I светски рат, почели се редати порази и разочарања, а песником је завладао страх, али страх-опрез, плодан, као код наших праотаца, како каже сам песник. У време лома фронтова и пропадања лажних вредности и величина, он у ситном, издржљивом и неискорењивом пуку и његовој отпорности налази снагу и залогу будућности и даје свој можда најјачи циклус песама — *У шикари*. Али на површини, видљива, свуд око њега показивала се владајућа друштвена баруштина и њој је посветио своје сатиричке и критичке стихове *Из мочвире* и *Над усјевима* (и причу *Губавац*). Један њихов део настао је после рата. При крају рата, због ухваћених коментара сплитских ђака на његовим песмама и заплене српских књига у његовој школи, укорен је, ухапшен и пуштен, па, захваливши се на државној служби, бежи у Загреб, где је дочекао свршетак рата. Од ослобођења од туђинског јарма много је очекивао, али га настала друштвена стварност није

могла задовољити, и значајну песму *Радост*, коју је тад саставио, није објавио. Услед свог повученог начина живота не ступа у борбу за ново друштво, него се поново повлачи у усамљеност, у свој унутрашњи свет, у испитивање сама себе и смисла живота и свемира, па упада постепено у готово прави мистицизам, који је један израз незадовољства са стварношћу.

Већ у време балканских ратова, у својим самотним шетњама каставским доловима и дочићима, у Учкине сутоне, осећа он бол због ратних страдања народних и даје у *Новим пјесмама: Жену запушћену, Ноктурно* и *Шумске идиле*. У *Интимама*, које су настале у исто доба (1913—1914), даље се повлачи у сама себе и своју унутрашњост, у испитивање смисла човека и свемира. Страшно опште страдање за светског рата појачава његову бол и усамљеност, и он даје поезију чишћења кроз лед, хладноћу и суморност у лирској драми *Госпа од снијега*, аналитичким *Пјесмама љувеним*, причама *Стоимена, Црвени лишаји* и др. Његов бол није конвулзиван, у криковима, него сетан, тих, с утехом, преболевањем, тихом радости. Од ватре страсти враћа се култу девичанства и мајке из свог детињства, од распеваних цврчкових дитирамба благој и скученој радости мира и осаме. Све је то дато у медитацијама, аналитичкој форми обрачуна са самим собом. И природа му, уместо раније примитивне свежине, постаје етерична и продуховљена. Уместо Кардућијева великог света, снаге и грубости утиче на њ Пасколијева и Материнкова поезија ситних ствари, бајки, верности и душе, поезија стезања у се и свој ситни свет. Такво песниково душевно стање, услед нерешених друштвених питања, наставља се и после рата, и у *Низи од коралја* (1920—1922), *Десетерцима* (1922—1925) и *Пјесмама о четири арханђела* (1925—1927) упада он готово у мистику. У то време вратио се песник из Загреба мору, у Цриквеницу, где је управник Дечјег дома (1920—1926). О постанку и значењу тих поратних збирки писао је сам песник у својим предговорима. Све те интимне и готово мистичке збирке и песме, које се протежу на раздобље од читавих петнаест година, објавио је песник у коначним *Дјелима* под скупним називом *Етерика*. Оне су израз незадовољства са стварношћу једног усамљеног човека. *Етерика* завршава *Пјесмама о брату гавану и секи сиромашки* (1930—1931), којима песник прелази на нове и коначне путеве сазревања и враћања људима и друштву: хтео би ослободити се снова, стварати својим рукама, сићи с туђег дебла и грбаче, упознати глад и жеђ људску, постати несвестан атом невидљиве целине, осетити сву тежину „тог мога грубог људског здања и бити човјек између људи!“ *(У божјем сну)*. Отад почиње код њега известан нови критицизам, ревизија свег свог дела, а у стварању му претеже прозни рад — прича, цртица, роман, есеј. С *Топуским елегијама* (1933) ослободио се сасвим мистике и вратио се свом старом паганству. У то време је већ у пензији, превременој, од 1932 (након положаја директора реалне гимназије у Сушаку и Загребу). *Топуске елегије* су елегије једино по своме облику, елегијском дистиху, а по своме садржају су пецкаве и епиграматичне, настале у веселу друштву и расположењу, и готово су једини пример хумора у његовој толико озбиљној поезији.

И *Путна кроника*, настала на једином његову већем путовању, у Грчку и Египат (1935), значи враћање у древну Хеладу своје младости. Покушао је да се врати и свом детињству на острву, преселио на Брач, зидао нову кућу у свом Бобовишћу, садио борове и чемпресе и очекивао нове дитирамбе, али је тамо нашао само тужна сећања (*Ноћ на тор-*

њу, 1937), па се вратио у Загреб. Живећи ту усамљен, у време Мачекове Бановине Хрватске, препустио се новим размишљањима и анализама у сонетима *Плиме и осеке* (1939), да затим, кад се ветрина крену и рат запламти, крикне своје *Ријечи у олуји* (1941). Ратна олуја, која је толико тога однела и изменила, прочистила је и решила свих колебања и старог песника, довела га коначно у непосредну везу са својим народом и слободним човечанством, па он довршава своју *Посљедњу жетву* (обј. с овим осталим циклусима у *Књизи пјесама,* 1942), па одлази у шуму, к партизанима.

Одлазећи у својој 67 години у шуму, Назор је хтео да се реши свог вечитог сна и осамљености, да осети „сав јад ратовања", да побегне из срамног ропства, „да се надишем овдје слободе и да се прожмем осјећајем националне части и људског достојанства". „Изложио сам се тврду начину живота, — каже у *Поруци Далматинцима,* у марту 1943, — тјелесним напорима и мукама, али се Човјек у мени ослободио тежине, добио нова крила, *нашао циљ* којему мора тежити у ове дане толико кобне не само за наш народ, него за читаво човјечанство." У партизанима је одмах захваћен страшном четвртом и петом непријатељском офанзивом и осећа извесну горчину и казну судбине која га је тек на прагу смрти гурнула у Дело које тражи снагу и мишице. Али је срећан што ће то бити смрт богата и плодна, која враћа све украдено и пропуштено. Иако стар и болестан, он шири свуд око себе своју ненарушиву ведрину духа и несломиву веру у вечност народа, па је већ у јуну 1943 изабран за претседника ЗАВНОХ-а (а касније и Президијума Сабора НР Хрватске). Свој партизански период описао је у дневнику *С партизанима* (1945) *Пјесме партизанке,* и *Легенде о другу Титу* (поред прича *Партизанка Мара* и *Курир Лода)* из тога раздобља у његову дугом песничком развоју и свести значе круну његова стварања, кад је коначно постигао оно за чим је читава живота тежио — да споји Реч и Чин и да не само одушевљава, него и покреће. Та његова дела су одиста и била значајан допринос самој Народноослободилачкој борби наших народа.

Смрт га је у самој борби поштедела, тако да је могао јасно назрети наше нове путеве у будућност. Умро је 19 јуна 1949, у седамдесет четвртој години живота, а до последњег часа писао је песме које показују колико је до краја био блиско повезан са свим збивањима у народном животу.

*

Назорово је песничко дело врло плодно и замашно. Оно се протеже на раздобље од готово шест деценија. Кроз тај дуги период оно се непрекидно развијало, као што су се развијали и хрватско друштво и књижевност. Након својих младеначких „пролетњих вода", у почетку овог столећа изразио је тежње југословенске револуционарне омладине пред I светски рат. У току ратног клања и прве послератне деценије, због нерешених друштвених питања, повлачи се у испитивање смисла живота и свемира, готово у мистику. Тридесетих година, с порастом револуционарних снага и сломом модернистичких уметничких праваца, прилази социјалним темама, да се у Народноослободилачкој борби потпуно повеже с народним масама у њиховој херојској борби против сила мрака. За време читава свог рада показао је сталан развој и напредак, велику смелост, издржљивост и методичност у раду — што није одлика већине наших књижевника — и на крају живота доживео неподељено признање и успех.

Након пролетњих немира, отпочео је као паганин (Славен-

ске легенде) и Хелен, постао националист (Нове пјесме), затим готово мистик (Четири арханђела), па кроз социјалну мисао (О брату гавану и секи сиромаштини) ушао у Народноослободилачку борбу и акцију (Пјесме партизанке). Изражавао је најпре младалачко животно врење, продирање и жестину, с нагонским доживљавањем блеска природе и живота, али с извесном аристократском осамљеношћу и одвојеношћу од људи, у „кули од слонове кости"; затим големи национални занос, али и он индивидуално-револуционаран; с упадањем у готово мистичке сумње и визије потпуно је изолиран; напослетку, сјединивши се с масама свога народа, налази смисао живота — акцију. Његова лирика верно оцртава читав тај развој од младићких немира и кликтања, до коначног смирења и решења, јер је он био стално нагнут над собом, непрекидно и неуморно аналисао и испитивао сама себе, хтијући да се дође краја и потпуно изрази, па уза све његове сумње у његовој поезији има много свести и искрености. У том смислу све његове песме чине једну целину, оне су дневник његова унутрашњег живота, свака потребна за разумевање његова песничког лика и развоја у сталној борби за откривањем смисла живота и крајњих решења.

О песништву уопште и своме посебно има, поред свих сумњи, високо мишљење: у њему су и уметност и наука и филозофија, коначна решења и смисао живота. Не ради се о стварању појединачних песама, засебних ремек-дела, која би све смирила и укочила, него о вечитом стварању и проналажењу дубљега смисла свему, откривању непознатога и скривеног. То остваривање своје мисли схвата као праву дужност, којој читава живота предано и дисциплиновано служи, а не тражи мир задовољног живљења. Има у том његову тражењу и малодушности и сумње, али сумња само појачава његову веру, као што његов Јарило у *Утви златокрилој* каже: „Натраг ви што сумња и страх луд вас хвата".

Назорова сумња је незадовољство својим делом. Он њиме никад није био задовољан, као што није био задовољан ничим готовим и непомичним, статичним. Веровао је у народ и бољи живот, динамичан. Једнако је критичан и према вредности свог дела. Своја дела је стално испитивао, преправљао и дотеривао. У педесетим годинама, са аутобиографским романом *Шарком*, отпочиње његово критичко осврtање на читав свој књижевни рад и живот поносно усамљена човека. Грозничаво је и устрајно стварао, развијао се, пратио догађаје, али и лутао, од паганства и класичке митологије, преко животне енергетике и национализма до мистичке аскезе и враћања миру детињства. Тражио је себе у природи, у прошлости, у властитој унутрашњости, али узалуд, јер је увек остајао усамљен. У свем том тражењу има увек много озбиљне студије, археологије, музејâ, филологије, домаћих и страних утицаја, али изнад свега искрености и наде у коначно решење. Али му је оно увек наново измицало, док га коначно није нашао у акцији и повезивању с народом у његовој најсудбоноснијој борби. У том упорном и искреном тражењу, у истрајности, у сталном раду и савести, у методи је и главни утицај који је Назор вршио на хрватску књижевност.

То стално испитивање и самоиспитивање донело му је, у обради, прекоре због интелектуализма, лирске неемотивности и неиндивидуалности, али неправедно, јер је он створио дела пуна живота, у којима је све у акцији, све се креће, говори, живи, и жива и мртва природа, од најситнијег до најкрупнијег света, па и његове најинтелектуалније анализе оживљене су пластич-

ним сликама маште и симболима. У основи је то лиричар јаке маште, која све оживљава, увећава и појачава до големих димензија — и природу и човека и унутрашњи духовни свет.

У својој општој тежњи за слободом, а и под утицајем Карудића, Назор је од самог почетка рушио окове форме и везаног ритма и певао по неком свом интуитивном динамичном ритму, народном епском стиху и класичном хексаметру, у коме све тече, мења се такт, темпо, краћи и дужи стихови, строфе, стопе, речи, јачи и слабији акценти, оштрији и мекши гласови. Његов је стих био пун боје и светлости и ширине и бистрине и јасноће, као и његов острвски крај, али и тврд, језгровит и крт. Код њега је било ритмичких неправилности и због слабог познавања штокавског нагласка, па је, под дејством критике, од боравка у Каству, почео и теоријски да се бави питањима метрике, стиха и изучавањем књижевног језика кроз речнике, списе наших лингвиста и Маретићеве преводе грчкоримских класика. Већ у *Новим пјесмама* и *Пјеснима љувеним* он сапиње и везује своју форму и даје пуне, правилне и заокружене строфе и стихове, а у *Интимама*, и уопште *Етерици*, тежи за мекшим и музикалнијим лиризмом. Сад је његов узор Пасколи и све хоће да застре велом, тајном, да дâ танане преливе, недоречености и слике без одређених контура. Некадашњи раскриктани дитирамби претварају се у сапете сонете, па и дикција и гласови усклађују се с општим стишаним расположењем и тоном. И старокласични дистиси *Топуских елегија* су метрички правилни, али на други начин, рационалистички, да задовоље метричаре од заната и постигну ефекат хумора. Метрички правилне стихове састављао је и касније (Путна кроника и др.). Али од *Пјесама о брату гавану и секи сиромаштини*, кад прилази социјалним проблемима и примиче се свом коначном решењу, и форма му постаје све једноставнија и све мање артистичка и тражена, све ближа свакидашњем говорном језику, али и све непосреднија. *Партизанске пјесме* и *Легенде о другу Титу* значе у томе погледу крај једне дуге песникове еволуције. — И његов језик је доживео исту еволуцију. Тај рођени чакавац био је од детињства фасциниран штокавским језиком, настојао да продре што дубље у њ, проучавао га непрекидно, и кроз лингвистичке расправе и речнике, нарочито Академијин и Брозић-Ивековићев, бирао ретке и звучне речи из свих говора и постигао врло звучан и ораторски лирски стил. Али је тежио и за једним мекшим, лирски уздрхталијим и интимнијим стилом, који је постигао можда једино у својим чакавским песмама. Обнављајући стару чакавску лирику, он се најпре и најнепосредније приближио народним масама, изражавајући у тим дијалекатским песмама само непосредна осећања сељакâ-чакаваца, изишавши тако изван себе и свог субјективизма.

Поред песама Назор је писао и епове, приповетке, романе, драме, дечје приче, песме и драме, цртице, епиграме, есеје, чланке и полемике, преводе, уређивао школске читанке и омладинске листове, али у свем свом делу остао је лиричар. У његовој епици нема објективације ни развијене инвенције, него само песникових осећања, рефлексијâ, песникове личности и тенденције, симболички приказаних у личностима епа. У еповима (Живана, Медвјед Брундо, Утва златокрила, Ахасвер), па и у лирској драми *Госпа од снијега*, он износи животну снагу и радост, борбу добра и зла, и победу добра и светла у природи и човеку, идеале величине, али све то у сталном лирском замаху и заносу, који одузима драж реалности, непосредности и природности лицима и догађајима. Та

дела, као и лирске песме, значе и имају вредност пре свега по ономе што изражавају од песникове личности.

И у својим причама је пре свега лиричар. Оне су симболичке и износе борбу добра и зла и победу добра у човеку (Истарске приче, Легенда о св. Христофору), у народу (Вели Јоже и Бошкарина), у класи (Црвени тенк), у природи (Халугица, Свјетионик, Цеси). У њима је све типично, симболично, неиндивидуализано, крајње у добру и злу, лирски обојено и одушевљено, са сталном прејарком светлошћу. Оне су већином настале за његова боравка у Каству, кад је с немирном крви у жилама упао у крај тих и миран, без реке и врела, с морем у даљини као глуха бара и гробница, што изазива у њему онај из песама познати нам мит чишћења кроз лед, чистоту и жртву. *Приче из дјетињства, Приче с острва, из града и са планине* и новеле *У завичају* су аутобиографске, али и оне описују борбу добра и зла, детињских снова и реалности и такође су пуне симболике (нарочито *Приче са планине*). *Дедек Кајбумшњак* је киплинговска прича о крапинском прачовеку, *Загребачке новеле* сличице загребачких ситних људи с улице, а *Партизанка Мара* из Народноослободилачке борбе (као и *Курир Лода*). Све су оне личне, као и његове песме, необјективисане, са слављењем природе, снаге, страсти, жртве и патње. Па и по својој обради блиске су песмама, а њихова проза одвија се по истим законима ритма.

У свом аутобиографском роману *Шарко*, посматрајући свој живот кроз очи верног пса, Назор износи мисао да није важно што и колико, него како се доживљује, фикције пуне значења важније су од множине спољашњих догађаја, смисао је важнији од доживљаја, снови од реалности, јер уметник мора да ствара светове, а не да живи, а стваралачка личност уметникова важнија је од стварности и животне материје. Таквог лирског и симболичког принципа није се Назор држао само у аутобиографском роману *Шарку*, него и у роману *Аркун*, у коме је изнео борбу старих Балтичких Словена с Данцима, паганства с кршћанством, тела с духом, па и у своме најкрупнијем приповедном делу *Пастиру Лоди* — у коме је дата историјска синтеза његова родног Брача кроз векове, кроз фикцију бесмртног сатира Лоде, од његова досељења из старе Грчке, па кроз векове, до Народноослободилачке борбе (Курир Лода).

И његови путописи, дневници, есеји, и чланци су лични и пуни маште, а његови преводи су препеви, исплаћивање песничких дугова из младости (Виргил, Гете, Хајне, Данте, Кардући, Пасколи, Д'Анунцио и др.). За свој превод Хајнеа каже да је можда „више налик на брачкога стихотворца неголи на диселдорфскога пјесника". — Али управо тај лирски карактер његових причања, с маштом која све оживљава и драматизује, ставља у акцију, цртање у крајњим светлим и црним бојама, истицање моралних проблема борбе добра и зла и победе добра, изношење снаге и лепоте малених и неугледних — чине га добрим дечјим писцем (Мињи, Дупин, Бијели јелен, Црнко, Халугица, Пушкибушки, драме Пионир Грујо, Црвенкапица).

Своје мотиве узима већ готове из света мотива, легенда, историје, туђих прича (Киплинг и др.) или их сам ствара из своје маште, која све огромно повећава; али кад су и из стварности, он је далек од реализма, јер своја причања лишава конкретних података, а даје пре свега значења. Па ипак везу са животом није изгубио, нити је његово стварање једино из сама себе, него је на свој начин, кроз симболе и значења, одразио и хрватску

стварност у првој половини XX века, од грађанских странчарских борби у почетку столећа, преко националних заноса у време балканских ратова до Народноослободилачке борбе и жигосања фашистичких насиља и покоља. Ма да најчешће одељен од друштва, Загреба, књижевникâ и политичких група, Назор је стално одржавао везу с јавним мишљењем и животом свог народа, нарочито с омладином и њеним покретима, остајући вечито млад, пун вере и ведар, па и у најдубљој старости и болести, у Народноослободилачкој борби, својим личним примером и песничким делом бодрио је духове, потстицао их на пожртвовну борбу и тиме достигао највиши свој утицај — непосредно на живот свог народа, а не само на свет књижевности.

Живео је сређеним и једноставним животом обичног човека, повучен у свој стваралачки рад или лектиру из свих области и на свим језицима, није дозвољавао почасти ни прославе његових година, волео самотне шетње, али у друштву је био весео, волео нарочито омладину. Писао је брзо и много и одмах објављивао, па касније поправљао и дотеривао своја делâ, сумњајући у њихову вредност. Хрватској поезији донео је нове облике и метрику, вишу методу, свест и савест у стварању, обновио еп и култ прошлости у којој је и будућност, и унео пуним прегрштима зрака, светлости, ведрине и вере у живот и народ и општечовечанске вредности. То је један од ретких великих песника оптимистâ, који бодри и разведрава, јер је Добро увек победно, и сан и машта се остварују, од његових првих песама до оних из партизанских борби.

Мирко Жежељ

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ НА СТРАНИМ ЈЕЗИЦИМА

Колико је Вељко Петровић, — овај „један од најзнаменитијих књижевника савремене Југославије“, — познат и цењен у Европи, у страном свету? Да ли је он, — својим литерарним радовима, тематиком њиховом, снагом свога талента и својих способности, — успео да побуди интересовање у иностранству према нашој литератури и нацији? Да ли нас је он, и са каквим успехом, могао репрезентовати пред Европом и страним светом? Конкретно: На које стране језике је превођен? У којој мери? Шта је о њему писано у иностранству, на страним језицима, где, и када?

Улазећи у разматрање ових питања, нужно је претходно нагласити објективне тешкоће, због којих радови ове врсте врло ретко могу дати потпуне, дефинитивне резултате. У првом реду, то је недостатак библиографија; у другом, наше највеће научне библиотеке не располажу ни издалека материјалом на страним језицима, који је потребан научним радницима за истраживање и проучавање питања и из ових научних сектора.

Из тих разлога, овај рад није и не може бити потпун и дефинитиван: рађен, делимично, на основу сопствених, ранијих, забележака, затим на основу истраживања у српским и страним часописима, колико их данас има у Београду, понешто и уз консултацију неких преводилаца, пружа се данас овај материјал *приближно* потпун.

Мада број превода једнога писца на стране језике још не мора значити и ранг писца у литератури тога народа, ипак ови бројеви, барем код наших класика, углавном означавају и њихов ранг: Његош, Змај и Лазаревић преведени су, сваки, на *петнаест* језика. То је, досада,

највиши број превода за наше писце. За Његоша то је утврђено тачно и дефинитивно. Јер сваки појединн превод *Горског Вијенца* био је не само уочен и више пута регистрован, него и детаљније приказан и оцењен. Подаци за Змаја и Лазаревића су пак приближни. Само приближне податке има писац ових редова и за Бранка Радичевића, Ђ. Јакшића, и Милету Јакшића: Бранко је преведен на дванаест, Ђура на десет, Милета на пет језика.

Међутим, да размотримо подробније Вељка Петровића на страним језицима:

Превођени су му и стихови и новеле, и научни радови.

Број преведених песама, сразмерно, није велик: За данас, утврђено их је, са тачним подацима, свега петнаест на броју. (Има их дабогме, већ данас више, али се не знају подаци о њима, например, за оне преведене у *Prager Presse*).

Хронолошки, ових петнаест песама преведене су овим редом:

Присен, 1909; *Видовити*, 1919; *Зашто*, 1920; *Прича умире*, 1924; *Ратар*, 1924; *Повратак*, 1928; *Мила је твоја рука*, 1928; *Вечне песме*, 1932; *Зимска ноћ*, 1933; *Кад сељак умире*, 1935; *На броду*, 1938; *Гуслар код Милтона*, 1946; *Верујте прво*, 1947; *Празна ноћ*, 1948; *Ја носим лик твој у души*, 1948.

Преведени су му ови стихови на шест страних језика: немачки, француски, мађарски, бугарски, чешки и руски.

Највише је превођена песма *О зашто смо се срели?* песма код нас широко позната и по композицијама. Она је код нас, од стихова В. Петровића, највише и компонована, укупно четири пута: Јаков Готовац, Јован Србуљ, Јосип Цанић и Јосип Верховски.

Преведена је пак *шест* пута: На немачки трипут, и, по једанпут, на француски, мађарски, и бугарски.

Потом, песма *Прича умире*, преведена је на три језика: француски, немачки и мађарски.

То је песма којој је један наш писац (Никола Крстић) посветио, 1937, специјалан опширнији чланак *(Умирање уметности)*, давши у њему, подробно и тачно, анализу ове песме.

Преводилац ове песме на француски, Миодраг Ибровац, професор универзитета, такође је уочио и подвукао лепоту ове песме, објавивши њезин превод двапута, — први пут у својој антологији, а потом још једанпут, у једном своме есеју на француском језику.

Најзад, по два превода постоје за песму *Видовити*, — француски и немачки, — и за песму *Присен*, — руски и немачки.

Несумњиво, у иностранству је за новеле постојало много веће интересовање. Од неких сто тридесет, колико их је Велько Петровић свега објавио, преведено их је око педесет (тачне податке имамо за четрдесет и девет). То је, уопште, највећи број новела, којима је један српски писац приказан у преводима.

Преводи новела извршени су на ове језике: на енглески, француски, немачки, мађарски, чешки, словачки, словеначки, румунски, и македонски.

По броју превода, на првом је месту *Мишка ерегбирош*, са *пет* превода (1942, 1950, 1950, 1951, 1951): двапута на словачки, затим на словеначки, румунски и македонски.

Карактеристичан је случај са новелом *Вук*; она је објављена *четири* пута (1923, 1928, 1929, 1931, 1938(?)): на немачком, — (у Рајху, Швајцарској и у Југославији) — и једанпут на чешком.

По *три* превода имају ове три новеле: *Сарина Ленка*, — енглески, чешки, словеначки (1927, 1936, 1951); *Сремачка шала*, — француски, чешки, словеначки (1929, 1936, 1951); *Салашар*, — че-

шки, словачки, словеначки (1936, 1942, 1952).

По *два* превода имају пак ове новеле: *Рибица у кишници*, — мађарски, чешки (1922, 1936); *Дренка*, — словачки, румунски (1942, 1951); *Лалица*, — чешки, словеначки (1936, 1951); *Наше баке пустоловина*, — чешки, словачки (1932, 1942); *Запаљено жито*, — чешки, словеначки (1936, 1951); *Земља*, — чешки, словачки (1933, 1942); *Са дететом у торби*, — словачки, немачки (1942, 1944); *Crucis amore*, — немачки, македонски (1923, 1951).

Остале новеле преведене су по једанпут.

Систематски, посебно за сваки језик, дају се овде, углавном сумарно, — (по могућности са библиографским подацима), — ови прегледи:

МАЂАРСКИ:

Везе Вељка Петровића са мађарском литературом су давнашње. Још као ђак државне, мађарске гимназије у Сомбору, а потом као студент у Будимпешти, он је не само имао прилике да се савршено упозна са мађарском литературом, него је убрзо постао и посредник између наше и мађарске књижевности. Већ 1903, а и идућих година, *Бранково коло*, а потом и други часописи, доносе од њега један низ превода и препева из мађарске литературе. Ови преводи са мађарског и испитивање утицаја појединих мађарских писаца на литерарно стварање В. Петровића садржавају несумњиво једну колико занимљиву, толико и важну тему у проучавању литерарне његове делатности.

Године 1906 почео је у Пешти излазити часопис, на мађарском језику, *Croatia*, хрватско-српска ревија за социјалнополитичка и економска питања и за лепу књижевност. Уредници су били Хрват Јурај Гашпарац и Србин Вељко Петровић. Ревији је био задатак „да Мађаре свестрано упозна са политичким, културним и социјалним приликама у Хрватској и Славонији, па да и тиме утре пут споразуму између једног и другог народа.“ (*Бр. коло*, 1906, стр. 479). У првом броју, у политичком делу, су чланци Ј. Гашпарца, Светозара Прибићевића, д-ра Јосипа Смодлаке, д-ра Иве Тартаље; литерарни део првога броја испуњавају пак радови Андрије Милчиновића, Милана Марјановића и Вељка Петровића: од Вељка Петровића је, нарочито, и превод на мађарски Матавуљевог *Пилипенде*. У идућим бројевима Вељко Петровић преводи између осталих, и Милету Јакшића: то је песма *У магли*, превео „Герасимов“, (тадањи псеудоним В. Петровића, — Герасим је наиме отац Вељков).

Приликом смрти Стевана Сремца, *Croatia* је донела подужи некролог, из пера уредника В. Петровића („Герасимов“): ту је Сремац упоређен са Миксат Калманом, прослављеним мађ. писцем.

Часопис *Croatia* није излазио ни пуну годину дана. Међутим, његов значај и у политичком и књижевном погледу је несумњив: У литератури, онда је мађарској јавности први пут у преводу приказан, између осталих, и Милан Ракић, — *(Љубавна песма)*, — и Матавуљ, и Бора Станковић *(Нушка)*. Тај значај је, касније, ауторитативно, регистровао и подвукао, у једној својој студији, и д-р Бајза Јожеф, професор срп. хрв. језика на Пештанском универзитету, — *Szerb költők magyarul — Српски песници на мађарском* (Budapesti Szemle, 1929, 214 књ. 622 св. септ. В. и *Гласник Истор. друштва*, Нови Сад, 1930, 359—389).

Дакле, име В. Петровића је већ за време излажења часописа *Croatia*, пред мађарском литерарном јавношћу постало познато.

Разумљиво је да ће и касније у мађарској јавности постојати

интересовање за личност и за даљи књижевни рад његов. Касније ће један доброуређивани дневни лист војвођанских Мађара, суботички *Бачмеђеи напло* давати повремена обавештења мађарској јавности о појединим нашим писцима, међу осталима у првом реду и о Вељку Петровићу. Књижевни пак додатак овог листа, *Алманах*, 1929, — (уз божићни број, 25 децембра 1929), — доноће о самом В. Петровићу подужи чланак, у виду интервјуа: Ту је не само његова опширнија биографија, са списком књижевних радова, него и књижевни планови, и мишљење В. Петровића о актуелним питањима и проблемима у литератури. Десетак година касније, исти *Напло*, у своме божићном књижевном додатку, 1940, објавиће чланак: *A délszláv irodalom útjai és törekvései*, у коме се даје поново карактеристика и књижевне делатности В. Петровића.

Што се тиче броја превода његових дела на мађарски, засада се напомиње оволико: Са четири песме заступљен је В. Петровић у познатој мађарској антологији српске лирике, коју су објавили, 1928, Дебрецени Јожеф и Сентелеки Корнел: *Bazsalikom*, Modern szerb költők antologiája. — Суботица, 1928. — Преведене песме су: *Повратак (Visszatérés)*, *Прича умире (A mese meghal)*, *Мила је твоја рука (Mily kedves a kezed)*, и, најзад, *О зашто (Miért)*. — Преводилац је Сентелеки Корнел. Према једноушној стручној оцени, ови преводи су савршени.

Причу *Рибица у кишници* објавио је, 1922, пештански часопис *Napkelet*, који је излазио под уредништвом Тормаи Цецил. Причу је пак превела Нада Грба.

Преведених новела има и у часопису *Kalangya*, чији је уредник био Чука Золтан, преводилац *Горског Вијенца*. Онде је, 1942, бр. 7—8, објављена новела *Песма у подне*. Преводилац је Тумбас Лукач.

Потом, године 1947, месечник Мађарско-југословенског друштва у Пешти, *Déli Csillag*, — *Јужна звезда*, — (одговорни уредник Харасти Шандор, уредник Чука Золтан), — објавио је, из збирке *Родољубиве песме*, песму *Верујте прво*, у добром преводу Дудаш Калмана: *Higgyetek elöbb*, I, 1—2 (окт.-нов.) 1947, стр. 64.

Године 1950. часопис *Híd*, (св. јан.-фебр.) објавио је новелу *Куса на месечини — Kuszi a holdvilágban*. — Преводилац је Гал Ласло.

Најзад, у збирци *Jugoszláv elbeszélők*, 1950, (издање Братство-Јединство, Н. Сад, штампарија Минерва, Суботица), објављена је новела: *A nisi jégesö — Град у Нишу*, 1915.

Напомиње се још да је *Југословенско-мађарска ревија*, 1940 године, (уредник Чука Золтан), — у својој првој свесци, објавила да мађарска Универзитетска књижара у Пешти припрема издање превода Вељка Петровића, Нушића, Сремца, Б. Станковића, и Црњанског. Од ових се појавио само Црњански, — *(Сеобе)*, — непосредно пред Рат, а библиотека је потом обустављена.

НЕМАЧКИ:

Данас је можда слабо познато да је Вељко Петровић, некада, био посредник и између немачке и наше књижевности. Он је, наиме, у својим првим годинама литерарне делатности, објавио низ превода — препева из немачке лирике. Ту су, између осталих, Карл Бусе, Франк Веделкинд, Рајнер Мариа Рилке и многи други.

На немачки, превођен је В. Петровић одавна. Како изгледа, прва песма била је *Присен*, која је после своје публикације, — *(Бранково коло*, 1907), — убрзо преведена на немачки, наиме већ 1909, (и то у једној српској публикацији, у композицијама Петра Коњовића). Била је то уоп-

ште *прва* његова песма на страним језицима.

Преводи на немачки су потом објављивани, — у разним часописима и у листовима, — и у Југославији, и у Швајцарској, и у Немачкој, и у Чешкој. Преводилаца је читав низ: Артур Кули, Јосип Шлегел, Златко Горјан, Херман Вендел, Херман Хилтбрунер, д-р Никола Мирковић, Сава Давидовић-Зеремски, Херберт Мор, и други.

Међутим, посебна збирка превода није публикована.

Од *песама*, објављене су у преводу Златка Горјана: *Der Sehende (Видовит), Des Märchenstod (Прича умире)*, и *Der Landmann (Ратар)*.

Објављени су ови преводи у *Zagreber Tagblatt*, бр. 76, од 29 марта 1924. Исте године, априла 1924. у великом књижевном додатку *Prager Presse*, објављене су неке песме, вероватно у преводу уредника овог књижевног додатка, Хермана Вендела (СКГ, 1924, XIII, стр. 238). Потом, у познатој антологији Катарине А. Јовановић, — (Katharina A. Jovanovits: *Jugoslawische Antologie*, Dichter und Erzähler, — Zürich, 1932), — публиковани су преводи *Ewige Lieder* и *Warum*, обе у преводу Хермана Хилтбрунера. У антологији Николе Мирковића *(Jugoslavische Dichter*, Београд, 1933) уврштене су поново *Вечне песме* и *Зашто*, од ранијег преводиоца, а додата је, у преводу уредника Николе Мирковића, још песма *Зимска ноћ* (Winternacht). Песма *Зашто* објављена је, у немачком преводу, и у композицији Јакова Готовца (издање Албини, Загреб).

Највећи број новела превео је Јосип Шлегел, публициста из Загреба. Он је, 1922—1924, објавио у *Zagreber Tagblatt*, осам превода, који би могли чинити једну читаву збирку:

Сефер Љуц (Sefer Ljuc), 1922, бр. 333, 23-XII-1922;

Он је не воли (Lieblose Ehen), 1923, бр. 111 и 116, 15 и 22-V-1923;

Crucis amore (Crucis amore), 1923, бр. 206; 8-IX-1923;

Јованче (Der Komitadži), 1923, бр. 236; 13-X-1923;

Теца Милка (Teca Milka), 1923, бр. 274 и 284; 28-XI и 12-XII-1923;

Јесење сећање (Gedanken im Spätherbst), 1923, бр. 291, 20-XII-1923;

Аурел Ђурковић (Der Renegat), 1924, бр. 16 и 21; 19 и 25-I-1924;

Ево, како је било (So wars geschehn), 1924, бр. 38 и 44; 14-II и 21-II-1924.

Све су то још „предратна причања“ (в. збирке „Буња и други из Равангграда“, и „Варљиво пролеће“), наиме новеле из времена пре 1914, дакле из најранијег књижевног стварања В. Петровића.

У Швајцарској и у Рајху објавио је 1923, и касније, неколико превода Artur Kully: Преводилачка активност овог академског сликара и писца, Артура Кули, заслужује нарочито да се истакне. Данас он сам, — како нам саопштава, — нема више сачуване податке за све преводе објављене у свима појединим листовима и часописима, нарочито и у National-Zeitung-у, Basel и у бернском Bund-у.

Године 1923, објавио је, у Минхену, превод новеле *Вук — Der Wolf*. („Ost und Süd“, Wochenschrift des Verlages „Knorr & Hirth, bezw. „Münchner Neueste Nachrichten“, № 51/52, 24-XII-1923, Prachtausgabe).

Исту новелу, нешто скраћену, објавио је Артур Кули и у листу *Schwabacher Tagblatt*, 24-XII-1928, № 302, (Schwabach, Bayern).

Много касније, у времену после 1935, један нови превод новеле *Вук* објављен је и у *Zagreber Tagblatt*, (али у забелешкама немамо податак о датуму и о преводиоцу).

Сем тога, А. Кули превео је и објавио новелу *Die Dame in Schwarz (Госпођа у црнини)*, у *Der kleine Bund*, Берн, број 18, од 5 маја 1929. — Овај превод

регистрован је тада, са непотпуним подацима, у једној белешци у *Срп. књиж. гласнику,* (1929, књ. XXVII, стр. 154). Затим, у једном специјалном књижевном додатку истог бернског листа, — (*Der kleine Bund*, број 20, од 18 маја 1929 или 1930), — који је у редакцији Артура Кули објављен под насловом *Jugoslawische Dichtung*, објављена је, у његову преводу, песма В. Петровића *Warum? (Зашто?)* У истом броју дао је поново и превод новеле *Вук — Der Wolf*, објављену већ раније два пута у Рајху. — Том приликом, дао је у листу крађу биографију и карактеристику песникове литерарне делатности.

Сава Давидовић-Зеремски, објавио је, у Новом Саду, 1938, без сагласности аутора, превод новеле *Пролећни погреб — Ein Begräbnis im Frühling* (Deutsches Volksblatt, Н. Сад, 11-VII-1938).

Најзад, са једним преводиоцем, вероватно последњим, аутор је одиста сувише несрећно прошао: Године 1944, окупаторски лист у Београду, *Donauzeitung*, — (од 30 јануара 1944, литерарни додатак недељног броја), — донео је новелу В. Петровића: *Са дететом у торби — Mit einem Kind im Rucksack durch Russland.* Ову, иначе, толико лепу ствар В. Петровића, сасвим је упропастио преводилац Herbert Moor.

О Вељку Петровићу је у немачкој штампи и у јавности било речи више пута. Сем биографских напомена, поводом публикација разних превода, и биографија и оцена у појединим студијама о срп. хрватској литератури (нарочито: Герхард Геземан), — писао је о Вељку Петровићу опширније, 1926, например, загребачки *Morgenblatt* (25-XII-1926); затим, *Berliner Tagblatt*, у своме броју од 6-VII-1928, донео је опширнији чланак Милоша Црњанског: „Literatur in Belgrad", у коме се, дабогме, помиње и књижевна делатност В. Петровића. — Најзад, треба поменути гласове берлинске и читаве штампе у Немачком Рајху, у пролеће 1929. Тада је београдски Пен-Клуб, као члан књижевничке организације Пен-Клубова, у којој организацији је било окупљено око тридесет земаља Европе, Русије и Америке, — у циљу живље колаборације, — делегирао свога потпретседника, В. Петровића, да одржи предавање у Берлину. Марта 1929 одржао је он у берлинском Пен-Клубу, предавање *О духовним струјама југословенске књижевности,* пред многобројном публиком, међу њима пак више од стопедесет најугледнијих претставника немачке књижевности. — Том приликом о предавању и самој личности предавача писала је тада целокупна немачка штампа, међу осталима: Die literarische Welt, Berliner Tagblatt, Vossische Zeitung, Der Jungdeutsche, Berliner Lokal-Anzeiger, Berliner Börsenkurier, Tempo, Hamburger Nachrichten, Kölnische Zeitung, Nürnberger Zeitung. (СКГ, 1 мај 1929, стр. 69—70).*

---

* Артур **Кули,** — који је сем Вељка Петровића преводио, у мањој мери, још извесне српске писце (Л. Лазаревића, М. Ракића, Б. Станковића, Нушића, Ј. Веселиновића), — превео је од В. Петровића, осим већ наведених, још две новеле: **Агуц** и **Лов.** Са новелом **Агуц,** укупан број новела Петровићевих, преведених на стране језике, износи **педесет.**

Новела **Агуц,** и у преводу под истим насловом, — **(Aguz),** — објављена је у Швајцарској, у Базелском **National-Zeitung,** у току године 1925 (или 1926). Исти превод је, нешто касније, објављен и у Рајху, у **Münchner Neueste Nachrichten,** Liter. **Beilage »Die Einkehr.«**

Новела **Die Jagd,** — **Лов,** објављена је, у току 1926 или 1927, — у Швајцарској, у бернском листу **Bund.**

Херман **Вендел** је, у Берлину, године 1926, у својој књизи **Aus der Welt der Südslawen,** стр. 276, објавио песму В. Петровића **Ende Mai (Крајем маја).**

Најзад, у **Stimmen aus dem Süd-Osten,** Минхен, 1937/8, (св. 11—12, стр. 27—31) налази се новела **Klatschmohn (Булка).** Преводилац је Франц Хиле.

Новеле **Булка,** — са својим каснијим преводом на словачки, — и **Лов,** — на чешки, — уврштавају се, према томе, у низ оних новела, које су у чланку набројане са **два** превода.

ФРАНЦУСКИ:

На овом језику је В. Петровић, како изгледа, први пут приказан, преко Париза — европској и светској јавности. Далеко пре свих осталих превода, још 1919, одмах после Првог светског рата, појавили су се, у Паризу, стихови његови на француском: *Les noyants*, — *Видовити*, — у преводу Бошка Токина (Antologie de poèmes yougcslaves, Париз, 1919). — Затим, 1920, преведена је песма *О зашто (Oh, pourquoi?)*, преводилац: Л. Ори (*Revue yougoslave*, II, дец. 1920, стр. 526). Ово је, дакле, први превод ове песме на стране језике: касније, она се јавља и на немачком, и на мађарском, и на бугарском.

Затим, у преводу Миодрага Ибровца, у његовој одличној *Антологији југословенске поезије*, 1935, у којој је дао и песникову биографију, објављене су песме: *Le Conte se meurt*, — *Прича умире*, — и *La mort du paysan*, — *Кад сељак умире*. Прву од ових Миодраг Ибровац ће, 1937, поново објавити у својој La poesie yougoslave contemporaine.

Од приповедака зна се за два превода: *Une plaisanterie* (Les Nouvelles yougoslaves, 21 - IX - 1929), *Dragoljub et Dragomir*, (La Yougoslavie, 15-III-1931).

ЕНГЛЕСКИ:

Године 1927, на челу прве јануарске свеске, *Српски књижевни гласник* објавио је новелу Вељка Петровића *Сарина Ленка*. Убрзо, већ у мају исте године, лондонски *Transition* објавио је превод ове новеле, у два броја. Преводиоци су М. Жицина и Elliot Paul.

Идуће године, у броју од 27 марта 1928, објавио је лондонски *Тајмс* приказ Матичиног албума и монографије о српској сликарској уметности у Војводини.

ЧЕШКИ:

После немачког, словачког, и словеначког, — преводи на чешки су најмногобројнији. Од стихова знамо, нарочито, за превод *Гуслар код Милтона*, (Akord, 7—8, 1945—6, Praha, 1946).

Један део студије о српском сликарству, — („Počatky srbskeho umeni ve Vojvodine v. XVIII. stoleti.“ Z uvodni studie dila Srpska Umetnost u Vojvodini, 1926), — превео је Јарослав Урбан (Dilo, XXIII, č. 10, XII/1931).

Посебна збирка новела објављена је у Прагу, 1936, под насловом Zapálene obilí a jine povidky. Књига је објављена у серији Jihoslovenska Knihovna, бр. 8. — Издање књижаре: L. Mazač, v Praze, 1936. Издање је технички врло добро и укусно. Преводиоци су од имена: Ото Ф. Баблер и Франтишек Чуберки, а редакција беспрекорна. У збирци се налазе ових девет новела: *Zapálene obilí*, (Запаљено жито), *Rybička v destové kádi*, (Рибица у кишници), *Backo a jeho sestra*, (Бацко и његова сестра), *Salašar*, *Prvni modlitva otce Platona*, (Прва молитва оца Платона), *Težka ruka Hospodinova*, *Sarina Lenka*, *Sremský žert*, (Сремачка шала) и *Lalica*. На крају је дата опширнија биографија: *Veljko Petrović*, *biografička poznatka*.

Одзив чешке критике и јавности на ову збирку новела, — прву збирку новела В. Петровића уопште на страним језицима, — није нам познат: само посредно, има о томе понешто података, у београдској *Правди*, 18-VI-1936, и белешка у *Српском књижевном гласнику*, 1936, св. 16 мај, а детаљан приказ у истом часопису, 16 јуна 1936.

Сем ове збирке новела налази се неколико превода и по разним листовима:

Новела *Vlk* (Вук), у преводу Ане Урбанове, објављена је у Nar. Listy, бр. 353, 25-XII-1931.

Новела *Lov*, такође у преводу Ане Урбанове, објављена је у забавном прилогу Narodni Politika, 3-VII-1932.

Новела *Наше баке пустоловина (Dobrodružstvi naši baby)* објави-

ло је Česke Slovo, 9-X-1932, са илустрацијама J. Северина, преводилац је пак означен са „M. X.“

Најзад, Јарослав Урбан објавио је 1933, у Nar. Listy, бр. 331, од 3 - XII - 1933, превод новеле *Zeme* (Земља).

СЛОВАЧКИ:

1) Године 1940, објављен је превод новеле *Булка* (преводилац Андреј Врбацки). Налази се у једној књизи-збирци, која има можда мало незгодан наслов, — „Horsky Veniec“, — „Горски Вијенац“. Јер ова књига, иначе, нема одиста никакве везе са Његошем: У њој се, наиме, налази 13 новела савремених српских новелиста. Сем Вељка Петровића, ту су, нарочито, и Јован Поповић, Бранимир Ћосић, Душан Радић, Милан Кашанин, Анђелко Крстић, Душан Ђуровић и други. У уводу књиге, Јарослав Мали дао је кратак осврт на писце („Савремени српски новелисти“), а на крају књиге налазе се краћи биографски подаци о српским ауторима, са подацима такође о њиховој литерарној активности и стваралаштву. Књига је изашла у издању Матице словачке, у Турчанском Св. Мартину. (Иначе, види СКГ, 16-III-1941, са регистровањем рецензија из словачке штампе).

2) У преводу истог преводиоца, Андреја Врбацког, публицисте и писца, објављена је, 1942, читава књига новела Вељка Петровића. На словачком, она носи наслов: *Zem a iné rozpravky*, — *Земља и друге новеле*. Има их укупно десет: *Земља, Салашар, Шојка, Дренка, Главчина, Мишка ерегбирош, Болест, Једина прича мога деде, С дететом у торби, Наше баке пустоловина*. У преводу: *Zem, Salašnik, Šojka, Drenka, Glavčina, Starý bireš Miško, Nemoc, Jedina rozpravka mojhe stareho otca, S dietatom v torbe, Dobrodružstvo našej starej matky*.

Књига је штампана у Словачкој, у Липтовском Св. Микулашу, а редиговао ју је Емил Болеслав Лукач.

3) Најзад, недавно, године 1950, у Бачком Петровцу објављен је превод новеле *Miška öregbéres*. Превод се налази у збирци *Vyber zo sučasnej juhoslovanskej prozi*, Преводиоци су Самуел Дубовски и Павел Мучаји. (Књига је изашла у издању Братство-Јединота, Нови Сад).

СЛОВЕНАЧКИ:

Треба претпоставити да је и до 1928, па и касније, о В. Петровићу писано, евентуално и понеки превод објављен. Засада ће се забележити само један глас о В. Петровићу, из 1928, поводом Матичине монографије и албума о војвођанском српском сликарству. Наиме, угледни љубљански часопис *Дом ин свет*, у свесци од 15 новембра 1928, доноси веома похвалан приказ о овом издању.

Потом, треба са нарочитим признањем истаћи преводилачки рад *Франа Албрехта*. И сам песник и књижевник, а и савестан и искусан преводилац, — (он је превео и Гетеа, и Шоа, и Хамсуна, и Стриндберга), — превео је и објавио, недавно, у једној књизи двадесет новела Вељка Петровића: То је досада уједно највећа збирка новела Вељка Петровића на страним језицима.

Ова збирка објављена је недавно, 1951, у Љубљани, у колекцији „Југословански писатељи“, а у издању Државне заложбе Словеније (тискарна Људске правице, 366 страна).

Књига има наслов: *Prepelica v roki in druge novele*. У њој се налази, поред 20 новела, такође и слика аутора, затим „Namesto predgovora“ („аутор о себи“), а на крају су дате напомене. Новеле пак иду овим редом: *Буња, Јанош и Мацко, Служба, Мицл, Сремачка шала, Салашар, Мађар Пишта, Наш учитељ четвртог разреда, Лалица, Ни имена му не знам, Запаљено жито, Мишка*

ерегбирош, Незнани „Стари“, Ружица а не Розика, Другови из детињства, Митраљези међу јабукама, Сарина Ленка, Арака петоколонаш, Препелица у руци, Разговору никад краја. У преводу: *Bunja, Janoš in Macko, Služba, Mica, Sremska šala, Gruntar, Madžar Pišta, Naš učitelj četrtega razreda, Lalica, Niti imena ti ne vem, Zažgano žito, Miško eregbiroš, Neznani „Stari“, Ružica in ne Rozika, Tovariši iz otroških let, Strojnice med jablanami, Sarina Lenka, Petokolonec Araka, Prepelica v roki, Pomenkovanje brez konca in kraja.*

РУСКИ:

О преводима В. Петровића са руског, као и о испитивању и проучавању утицаја руских писаца на Вељка Петровића има да се пише, дабогме, посебно, и подробније. — О њему, на руском, подаци су мало познати: у једном чланку Р. Зоговића, — о савременој југословенској литератури, — помиње се и име В. Петровића, као савременог угледног писца, („Современаја художественаја литература Југославии“, у часопису *Славјане*, — јеже месјачниј журнал Славјанскаго Комитета СССР, — Москва, год. 1947, св. 5, стр. 45—47).

Иначе, на руски, преведене су три песме: *Присен — (Видение), Празна ноћ — (Глухаја ночь), Ја носим лик твој у души — (Твой лик в моем сердце).*

Све три су публиковане у Југославији, у Београду, године 1948, у издању збирке композиција Петра Коњовића: „Лирика“, (стр. 49. 54, 58). Преводилац је А. В. Соловјев, професор универзитета.

БУГАРСКИ:

О Вељку Петровићу је, — у софијском часопису *Златорог*, — дат детаљнији портре и карактеристика, у једном опсежнијем, — (30 страна!), — есеју Николе Мирковића, о савременој српскохрватској литератури. — Овај есеј објављен је 1928, (књ. 5—6).

Десет година касније, 1938, у Софији, Стојан Георгијев је објавио своју малу антологију превода *Из сръбските поети.*

Ту су преведене и две песме Вељка Петровића. Једна је *Зашто?*, за коју преводилац истиче, у напомени, да је то „слободан превод“. Одиста, у оригиналу, песма износи, — како је познато, — свега две строфе; у преводу смо пак добили читаву малу причу, — са пет строфа!

Друга песма у преводу носи наслов *В ресторанта.* Очевидно, то је превод песме *На броду:* Само је преводилац пребацио личности са брода у ресторан. Преводилац додуше не вели да је и овде дао „слободан превод“, али то упада у очи на први поглед.

ДАНСКИ:

Поводом издања Матичиног албума о српском сликарству, донео је о тој књизи, и о њезиним ауторима, похвалан приказ дански часопис *Свет и ми*, Копенхаген *(Werden og vi*, 1929).

Чланак је из пера д-ра Карла Кјерсмајера, данског публицисте и писца, из Копенхагена. („Рад и именик Мат. срп. 1929, стр. 65, и 93—94).

ИТАЛИЈАНСКИ:

Arturo Cronia, добар познавалац и преводилац југословенске литературе, објавио је, 1932, — уз своју српскохрватску граматику, — *Антологију српскохрватске поезије и прозе.* Ту су, у оригиналу, текстови најпознатијих и најважнијих српских књижевника: Од Доситеја и Вука (чак од св. Саве), па до Кочића, Ускоковића и Вељка Петровића. Свега их је око двадесет на броју; о свима њима, — дакле и В. Петровићу, — дао је Кроиа пре свега кратак портре, а затим текст, из њихових дела. (В. приказ у СКГ, 1933, св. од 1 фебр.)

ПОЉСКИ:

О преводима на пољски не знамо конкретне податке. Наводно је нешто преводио Виктор Бажељих, *(Wiktor Bazielich)*, преводилац и Б. Станковића (Нечиста крв).

Бажељих пише и данас, чешће, о југословенској литератури, нарочито у часопису *Odra*, Катовице, и у часопису *Życie Słowianskie*.

Потоњи варшавски часопис је, године 1948, (бр. 3—4, стр. 105—110) донео из његовог пера опширнији чланак *Obecne stosunki literackie w Jugoslawii*. (Савремени литерарни односи у Југославији).

У овом чланку се, у низу данашњих активних литерарних радника, од имена, помиње и Вељко Петровић.

РУМУНСКИ:

На овај језик преведене су, недавно, две новеле: *Мишка ерегбирош* и *Дренка*. Обе су публиковане у Југославији:

Misca eregbirosul, чији је преводилац неки G. F., објављен је у књижевном часопису наше румунске мањине, *Lumina*, Вршац, 1950, IV, 2, стр. 109—113. Потом, 1951, у збирци *Din prosa Jugoslava*, Realistii Sarbi, објављен је у Вршцу, (штампа „Libertatea") превод *Дренке*. У књизи је и биографија и слика аутора. Превод и биографија је из пера Moise Molcutiu.

МАКЕДОНСКИ:

Недавно, 1951, у збирци „Југословенски раскажувачи", књ. IV, објављене су на македонском две новеле Вељка Петровића. *Crucis atore*, и *Мишка ерегбирош*. У књизи су још Шимуновић, Назор, Цанкар, Андрић, Крлежа и Цесарец, свако са по једном новелом.

Преводилац је Тома Лазаров. Сем текстова новела, дата је и белешка о писцу.

Књига је изашла у Скопљу (у издању „Кочо Рацин", штампарија „Гоце Делчев", 1951, стр. 217).

Како се види, о Вељку Петровићу постоји литература на четрнаест страних језика. Превођен је пак на једанаест страних језика, (без пољског, о којем нема проверених, конкретних података).

Ови бројеви и толики конкретни подаци, пружају унапред јасан и потпун одговор на предња питања, одговор који је ван сумње: Вељко Петровић је пред Европом, и иностранством, постигао видан успех, и достојно нас репрезентовао у страном свету.

Приликом предавања В. Петровића у берлинском Пен-Клубу, *Српски књижевни гласник* је, у једној белешци, — (из пера Густава Крклеца?), — дао ову констатацију: „Ми са задовољством и гордошћу подвлачимо овај успех наше књижевности, за коју је, с правом, један берлински писац, баш овим поводом, рекао да је „најнепознатија на свету". Али са исто толико задовољства истичемо и заслужни успех нашег угледног сарадника, Г. Вељка Петровића, који се, као један од најзначајнијих наших савремених писаца, репрезентирао савршено равноправно са знаменитим књижевним духовима данашњега Запада."

Д-р Милан П. Костић

ПРВИ ПРЕВОД РИБЕИРА КОУТА КОД НАС

(Рибеиро Коуто, *Дуги дан*, издање Зоре, Загреб, 1952)

Догоди се да књиге вишеструко успеју. Таква је и превод Анта Цетинеа збирке песама *Дуги дан* бразилијанског песника Коута у издању хрватске Зоре.

Као увод у књигу стоји чланак самог песника о тешкоћама и природи превођења поезије, а на крају је есеј о Коуту од познатог италијанског песника Енције ди Попа који је готово истовремено са хрватским преводом издао на талијанском, под истим насловом, збирку Коутових песама. Има нешто необично довршено, културно, топло у целој овој књизи. Пре него што загледате у превод песама, Рибеиро Коуто вам са несебичношћу правог уметника, са великим искуством, говори о превођењу поезије уопште, о њеној непреводивости уствари, да своје разлагање заврши похвалом Цетинеовог превода своје поезије. Успех преводиочев писац је објаснио прво великом његовом страшћу према латинској поезији, а затим подударношћу живота свог и преводиочевог, сличношћу поднебља где су никле песме и где преводи. Коуто великодушно поклања своје дело Цетинеу, изјављујући да је Цетинео од његове поезије начинио „своју ствар".

Тако сам, пре него што сам почела читати песме, наслутила, знала, какав је песник. У том једном поступку, у то неколико речи из увода, видела сам песника нада све хуманог, са вером у људе, са чежњом за пријатељством, са осетљивошћу за неухватљиво, и частољубљем живим као јасиков лист. Коуто, например, вели у свом чланку: „Предност чињенице да сам први бразилијански песник чије су песме објављене на страницама збирке песама на хрватскосрпском језику не треба да наведе читаоца на помисао да вршим улогу „амбасадора бразилијанске поезије". Никаква забуна, никаква двосмисленост, не би ме — као ова — нагнала да поцрвеним", и онда именује низ великих песника своје отаџбине „који чине част латинским језицима" и који су ван своје земље мало познати само зато што не пишу на ком великом светском језику, не говорећи да и сам спада у те песнике.

Какав је био у овом уводу у збирку својих песама, такав је и у својој поезији, отвореној, спонтаној и сетној. Коуто у свету око себе или види скромне ствари и људе, песмотворце, богослове, сликаре самотнике, занатлије кварта Сен-Силписа (из песме *Париз*), или далеке путеве и видике под маглом. Чини се да би песник хтео да буде заштитник свему немоћном, скромном и кротком. Он воли

Весела ока старца на сунцу и
осамљену дјевојку
и мисаону сјету старинара...
(Париз)

Ја волим ону станицу усамљену,
ону станицу далеку, безимену,
гдје се врши само кратки застој
и смјена...

(Дјевојка са сиромашне
станице)

Он воли „убоге врапце и тишине оснежене“, „оне о којима новине никад не зборе“, али као да се брани од ове нежности која би све да обухвати. Има у томе нешто слично оној динарској уздржљивости у исказивању љубави. Међутим овим заштитничким осећањем песник никад себе не ставља изнад других, у смислу људског достојанства се он осећа једнак с њима. Певајући о мршавој шваљици чији му живот „болно изгледа“ жели да напише роман који ће се баш њој свидети, „Пун драматичних сцена, да се овлажи сузом њена мала зјена“. Он једног часа поверује да је усамљена девојчица са оне безимене станице можда била „од живота очекивана жена“.

Осећање пролазности, узалудности такође лебди кроз ову поезију неказано, неухватљиво, да би се у песми *Циклус* сажело до речи, до констатације. Бацивши стихове из младости кроз прозор на ветар, говори:

И једног дана, можда у времену
још далеком,
у времену у ком не знам сигурно
какав ћу бити,
пронаћи ћу у једној ладици садашње стихове,
нове стихове, у којима осјећам
да живим,
рећи ћу кад их прочитам с тугом: стихови стари!
И последњи дио мене кроз прозор ће поћи.

Као лепотом и даљином, песник се опија и својом носталгијом. У песми *Проналажење бразилијанске поезије* пева како је слушао „неког чудесног човека, гласника тропског нових стремљења“ где му говори: „Желим сунце у твојој и твојих пријатеља поезији. Бразил је пун сунца! Бразил је пун снаге! Треба створити поезију Бразила!“, слушао га је „с очима благог подозрења“, а „случајно је слатка заромињала киша, у једноликој ноћи што је већ измицала“ и песник завршава:

Остали смо дуго у шутњи
и посматрали трг под лаганом
кишом.

Тамо даље под кишом прошла је
једна жена.

Али овај писац је пун изненађења. Одмах после неколико тренутака уверите се да је његова тихост и сета само обуздана снага и радост, јер кад је написао поему о својој отаџбини, била је још сунчанија од оне о којој је говорио „чудесни човек“:

У мојој крви се пометено ковитлају гласови.
Порив ме гони да вичем земљи
која спава.
Осјећам у својој нутрини ритам
њезина сна
и љупкост вјетра је као свјежина
њезина даха.
О, земљо Нороесте,
тако чиста сада у дјевичанству
јутра.
Прва зорина свијетла
обавијају те дражешћу
дјетињства
и изнад пејзажа твог големог
опорог тијела
чини се да још увијек тајанство
стварања кружи.

Он радосно, гордо пева о домовини која се цивилизује:

Утреник се стално пробијао.

Дани сунца од ког се обамире,
дани олује с урлицима вјетра
обарању стабала,
дани олује и урлицима вјетра
стравичнога.

Утреник се стално пробијао.

Ноћи осуђеничке усамљености.
У нелагодној тјесноћи барака,
са сиктањем кобре и завијањима
тигра.

Бурни огањ издизао се ка
звијездама,
и у станкама барбарске тишине
чула се тужаљка сеоске гитаре.
(Нороесте)

Необуздана љубав према домовини, дивљење „Сан Паулу свих људских радости, Сан Паулу који рискира, Сан Паулу који продире, Сан Паулу осионе пустоловине рада“ нису код Коута умањили дивљење према другим народима, другом свету:

Ја сам твој син, о, приморски
граде,
носим у себи нагон пуговања,
љубав према странцима и
народима.
(Пјесма о родном граду)

Овај човек који воли људе, толико друштвен и присан и са странцем, осећа природу као да је усамљеник, „мисли на звијезду која не мисли на њега“ и овако се обраћа месечини:

Јеси ли ти то, мјесечино, коју
сам некад волио,
која си се испињала бијела
између кровова
да испуниш пјесмом идилу
перивоја?

...брану све је самоћа.
И мрмор потока у којима се
одбљескујеш
води ме до скромне, несхватљиве
исповести
саме ноћи, расточене у шумове...

Објасни ми, о, мјесечино,
изгубљена у забрану,
значење гласова самоће.
(Јављање мјесечине у забрану)

Поезија Коута, као музика, мами да је слушаш колико и да је читаш. У њој су испреплетани сви ритмови, од снажних, исклесаних до крилатих и сетних. Лак је и покретљив као дим у *Елегији:*

С вјетром на твоја
врата ћу доћи,
али не зими, у црне сате
студене ноћи.

С вјетром ћу доћи
пролећа блага.
Из уста твојих
њежност ће зборит
и мирис цвијећа
што цвјета вани
у топлој ноћи.

У *Јутарњој луци* је миран и раван као мирна пучина:

Даљина коју удишем дубоко из
вјетра слана
има укус тијела што се свјетлуца и мирише
само мени из једног незнаног
океана.

У *Арији хармонике* као да се трза, јеца:

Умре ли она, што ћу да радим?
Више нитко? Све дођавола!
Нитко да ме чека крај мола?
Боже мој, да ме још душа нека
чека.

У *Пасторали* чујеш глас као да се расплакано дете умирује:

Кад будеш заспала под стаблом
паинеке
птице ће истиха пјевати.
У сордини
птица казат ћу безутјешни
поздрав.
Воде, које протичу близу,
влажећи земљу,
тећи ће све полаганије да виде
твој лик.

Хтела сам да у мреже речи ухватим неухвативу драж ових стихова, али се бојим да ми је измакла. Није она ни само овај сан, ова носталгија, овај вечно жив, покретан ритам као у потока, ни намерно недоречена топлина, ни светла визија природе, већ још нешто што све то повезује на начин тако приро-

дан, неодољив, као што се дише и као што се говори. И због тога већ чим прочиташ збирку, враћаш се поново на песме као што су *Поздрав дјевојци утопљеној у Сени*, *Арија хармонике*, *Пасторала*, *Дјевојка са сиромашне станице* или *Поздрав дјевојкама из пука* нећеш ли као девојку на купању уловити ту необичну лепоту.

Десанка Максимовић

КРОТКА Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

Кротка, приповијетка Ф. М. Достојевског која се недавно појавила у издању Матице српске, спада у мање позната дјела великог руског класика. Слава *Јадника*, *Понижених и увријеђених*, *Идиота*, *Злочина и казне* и *Браће Карамазових* потпуно је засјенила ову чудну арабеску, која би и овако малена била кадра да обесмрти неко друго име. Јер геније се види и на малим творевинама. На свакој страни приче осјећа се рука која је саздала Раскољњикова, Ставрогина, Соњу Мармеладову и Легенду о Великом Инквизитору.

Приповијетка је штампана 1876 године у новембарској свесци *Пишчевог дневника*. Аутор ју је назвао „фантастичном причом", мада је сиже и тему узео непосредно из руске стварности: У октобарској свесци *Дневника* за 1876 годину, Достојевски је пренио вијест петроградске штампе о самоубиству сиромашне швалье која није могла наћи посла. Но ма колико тај драматични догађај говорио о животу пријестоничке сиротиње, ипак није, сам по себи, потакао Достојевског да напише приповијетку. Један споредни факат био је непосредан повод: новине су, наиме, писале да је код самоубице нађена, грчевито стиснута шакама, богородичина икона. „То је некакво *кротко*, смирено самоубиство" пише Достојевски. То је дало тему писцу и име причи.

Њекрасов и Гљеб Успјенски би, не излазећи из оквира реалних факата руске стварности, од швальине смрти саздали баладу или причу надахнуту социјалним протестом; Достојевског та смрт мање занима као социјални факат. Она постаје предмет његовог интереса као психологија и религија. Отуда писац *споредно* у том догађају узима за *примарно* и од социјалног ствара филозофски проблем.

Из *Кротке* извире низ питања веома карактеристичних за читаво стваралаштво Достојевског. Значај њихов је и у томе што су и постављена и ријешена у духу пишчевог погледа на свијет: прво, аутор *Кротке* говори да је живот по својој суштини патња. Људи су у природи пасторчад. Око човјека не бије врело живота, већ мртва пустош која дави његове вапаје: „Вичем и нико се не одазива". Чак је и сунце за јунака *Кротке* мртво: „...погледајте га — зар није мртвац?".

Ако се и може посумњати у исправност тврђења критичара Михајловског да је проповјед Достојевског: „живот је патња" резултирала из истинске жеље чувања поретка у царској, православној Русији, ипак се мора признати да је та проповјед *објективно* била служење престолу и олтару, јер је смиривала. Не дижи буну, горди човјече, јер није само овакав живот патња, већ живот уопште. И нема кривца, јер сви смо криви; јер су људи заборавили Христову заповијест љубави. Јунак приповијетке никако не може да се сјети ко је то рекао: „Људи, волите један другог... чији је то завјет?"

Други проблем је чисто психолошког карактера. Достојевски је насликао развој душе јунака приповијетке, од пониженог и увријеђеног до малог тиранина.

Из приче се види да је живио обичним животом гардиског официра. Није био ни нарочито добар ни рђав — о б и ч а н човјек. Но због сталешких предрасуда истјеран је из армије и кажњен презиром. По нагону самоодбране човјечије природе он није признао кривицу, напротив, прогласио је себе невиним а своје судије кривцима. Од своје *среће* створио је себи мучеништво и подвиг. У условима живота пониженог, душа се помјерила с нормале. Увреда је као рана која никад не зараста искала освету. Он је још као скитница, живећи од испрошених гривењика, створио план одмазде: подићи се са дна силом мржње, не тражећи од људи опроштаја. Оградити се од друштва и на тај начин вратити му презрење за презрење и увреду за увреду. — Заложни завод био је тек почетак реализације плана освете: сазнање да сви они који залажу з а в и с е о д њ е г а била је наслада и освета довољна за почетак; био је јачи од њих и надао се да ће бити још јачи.

На тој истој платформи развија Достојевски, у лику јунака приче, још једну своју мисао: „човјек је по природи деспот и воли да мучи". То деспотско у њему обуздавају закони. Достојевски се спушта у човјекову душу до оне дубине гдје се може опипати на дивљаци човјека -животиње калем културе и показује да човјек близак својој природи мора постати одметник од закона. Та мисао није усамљена код Ф. М. Достојевског; напротив, веома је честа. Јунак *Кротке*, у том аспекту, заузима особито мјесто: он као клатно балансира преко границе дозвољеног. Сав је у тежњи да пређе границу, и непрестано се враћа назад. Такав је и кад тражи кривца за смрт Кротке: и каје се и не каје; зависи одакле је његова преполовљена душа гледала на злочин. Кад се враћао с ову страну црте, у постојбину гдје владају закони које је хтио да обезвреди, он је морао да призна невиђеном судији: „Намучио сам је, ето шта је". А бјежећи пред савјешћу и одговорношћу преко границе, гдје не допире морални закон, он је храбрио себе: „Храбро човјече, и буди поносан; ниси ти крив".

Достојевски је био свом душом за покоравање моралном закону. Зато је казнио поразом све одметнике, међу њима и најближег. великог бунтовника Раскољникова.

Друга тема која лежи у тежишту приповијетке ниче из судбине Кротке, — тема патње. Иако се сам настрадао и нагледао страдања и страдалника око себе, патња код Достојевског није прост умјетнички одраз животне патње. И она је подигнута на пједестал: од судбине понижених и увријеђених на свељудску судбину. И још више, проглашена је за потребу човјекове природе: „човјек страсно воли страдање". Пред читаоцем сав живот јунакиње протиче у патњи. Чак је и њена побуна била дубоко страдање. Тај чудни бунт чине два неуспјела покушаја: први да се освети невјерношћу, али се показало да није кадра да учини подлост; други, да убије мужа, али за то је требало немати *кротко* срце. Два покушаја — два пораза. Кротка је побијеђена и присиљена да се помири са судбином сужња. А муж је осјетио у души радост побједе: „...свиђала ми се идеја о њеном понижењу. Идеја о нашој неједнакости ми се допадала".

Крај приче протиче у тражењу помирења и страху од помирења. Муж је почео да се исповиједа, да се понижава, а њена кротка душа није имала против тога оружја за одбрану. Отуда толико безнађа и ужаса у њеним ријечима: „а ја сам мислила да ћете ме оставити т а к о". То је значило, оставићете ме да за мојим сточићем крпим изанђало рубље и тако дочекам старост.

Муж је покушао да помирењем избрише црту која их је раздвајала. Пристати, значило је од сужња постати опет супруга. И Кротка је изабрала смрт.

У чињеници што јунак приче тражи помирење лежи бојазан да се погрешно схвати. И што је најгоре, било би неразумљиво зашто Кротка не прими то покајање и помирење? Међутим, велики реалиста је потпуно досљедно и до краја развио карактер главног јунака. У његовом тражењу помирење није побуда хришћанска већ, напротив, увријеђена сујета. Анализирајући своја осјећања кад је чуо да Кротка пјева, он признаје: „...Обузело ме је чуђење необично и скоро *осветољубиво*. Кад пева у моме присуству, значи *да ме је заборавила, — то је било јасно и страшно*“. Одавде је несумњиво да у његовом помирењу нема ни трунка хришћанског покајања, да није заокрет у његовом животу, већ отимање своме сужњу права да га заборави, насилно наметање његовој свијести; враћање односа господара добротвора и вјерне робиње — вјечног дужника. У томе и лежи објашњење зашто је Кротка изабрала смрт.

Анализа односа носилаца радње у овој малој причи могла би се закључити примједбом да нема ништа необично у чињеници, ако брак између човјека који је превалио четрдесету и шеснаестогодишње дјевојке постане душевна драма с трагичним свршетком. Али ти и такви односи су веома карактеристични за сликање љубави и брака код Достојевског. Сви они као да извиру из основне мисли: да се човјек и жена у души мрзе; да је љубав добровољно даровано право да жену тиранишемо. Сем тога и некакве ненормалне, нетјелесне страсти нема ништа више у односима човјека и жене. У души мушкарца жеђ власти и тиранисања, у души жене страст ка покоравању и трпљењу. Јунак *Кротке* признаје: „Ја сам се и оженио њоме да бих је мучио“.

Намеће се питање: зашто је Кротка умрла са иконом? Шта значи та икона у рукама самоубице? По концепцији Достојевског то треба да буде: побуна гордости угашена смиреношћу, — „кротко самоубиство“. Она је свесно скидање те смрти са барикаде побуне, затупљивање оштрине протеста молитвом за опроштај гријеха. Таква кротка смрт била је подесна за величање патње и проповјед смирења.

У умјетности није необична појава да дјело противрјечи концепцији умјетника. За стваралаштво Достојевског послије робије то је веома карактеристично. То се десило у овој малој причи: чињенице живота које су уткане у њено ткиво устају против пишчевих основних замисли и коначних закључака:

Достојевски је самоубици дао икону у шаке, а смрт Кротке је говорила за себе, *без иконе*, против иконе, — дизала буну у души читалачке Русије против живота у коме се не може са двије здраве руке зарадити залогај хљеба, у коме се не може *нормално развити добра дјетиња душа*, у коме страх од глади, страх од силеција, страх од бога сакате понос и достојанство човјеково. Против живота у коме је смрт ослобођење, радост.

Достојевски је вјеровао да човјек страсно воли патњу. А Кротка је умрла *бјежећи од патње*, протествујући против патње. И величина тога протеста је у томе што је страх од патње био већи од страха страшног суда.

Достојевски је мислио да је човјек по природи тиранин. Међутим, живот који је насликао дао је тако дубоку и свестрану негацију такве претпоставке, да чак и личност јунака приче добија неко оправдање. Мали, одвратни тиранин почиње да се брани. Ако писац није устао против варварског обичаја двобоја, устала је судбина ју-

накова. Здрава памет поставља питања: Ко би био тај човјек да га средина (ако не горих, а оно ни бољих) није глупо, робујући предрасудама, гурнула? Да ли би чак и тада постао овакав какав је, да је било човјечне руке да прихвати и подигне обореног? И најзад, страшно херценовско питање: Ко је крив што такви људи ничу на пространој руској земљи? Таква питања већ значе жалост над његовом одвратношћу; значе преношење одговорности за његову наказност на друге; правдање његове кривице и негативности. Његова осакаћена прилика прима ореол ж р т в е и прелази из табора тирана у широко море понижених и увријеђених.

Најзад, ко би се заклео да све то није хтио да каже противречностима разапети Достојевски? Достојевски — крајња афирмација и крајња негација бога, Достојевски реакционарних политичких увјерења и генијална душа страдалника? Ова мала прича и јесте одјек големе и непрекидне борбе његовог в ј е р у ј у и његовог р е а л и з м а. Отуда је прича о несрећној кроткој дјевојци, својом патњом и трагиком деценијама б у д и л а и б у н и л а милионску понижену и увријеђену Русију.

*
* *

Руски пјесник Жуковски рекао је да превођење није подражавање, већ утакмица са оригиналом. Превод *Кротке* Десанке Максимовић не припада остварењима тога домета. Уопште узев превод је добар. Много шта се у њему може похвалити, али и покудити. У овом узгредном осврту показаћемо то на неколико видљивих примјера:

Руски текст: „Вот уже шесть часов как хочу уяснить и все не соберу в точку мыслей“ (стр. 444).

Превод: „Већ је ево шест часова како покушавам да све то схватим и никако не могу да саберем мисли у тачку“ (стр. 7). Крај реченице је очигледно буквално преведен. Ради се о човјеку коме се жена убила. Он хода по соби и напреже се да схвати зашто, да себи објасни. И зато, мислим, да би било боље превести слободније:. . . да усредсредим мисли на оно што се десило.

Руски текст: „Я пошел на последние поиски и узнал об ней всю... подноготную“ (стр. 446).

Превод: „. . . потражио сам последња обавештења и дознао сам цео њен живот.“ (стр. 13). Ријеч *подноготная* је стара и ријетко се срета у разговорном језику; значи *дубока тајна*, тајна која се крије на дну душе. Постала је у вези са старинским начином мучења — ударањем лучевих спица под нокте да би се неко приморао да открије тајну. У том је значењу ријеч и требало превести.

Руски текст: „Ага! подумаля, вот ты какая, характер объявляется, нового направления“ (стр. 445).

Превод: „Аха, — помислио сам — таква си ти, карактер твој се јавља у новом правцу“ (стр. 12). Израз „Характер . . . нового направления“ није тачно схваћен, отуда реченица и није преведена како треба. *Кротка* је написана 70-тих година прошлог вијека, које су у руској историји познате (као наставак бурних шездесетих) по успону напредне мисли. Омладина понесена револуционарним идејама ишла је у народ да га просвећује и буни. То су тзв. „люди нового направления“. Превод, дакле, треба да гласи: Аха, помислио сам, таква си ти; сад показујеш праву нарав —, па ти си нових убјеђења!

Руски текст: „— и даже не удержался, с этаким шиком спросил: „ну что же-с“? — с словоерсом. (стр. 447).

Превод: „. . . и чак се нисам уздржао, већ сам је помало дрско упитао: „Дакле шта је?“ (стр. 17). Израз „с словоерсом“ није преведен. А уствари, њиме се карактерише тон разговора који Зеленаш

тада води са Кротком. Он упоређује себе и њу: Он племић, она кћи чиновника. Он образован, она једва на дохват завршила некакву школицу. Он доста богат, она пука сиротиња. Чак му се чинило да је лијеп човјек. Значи, све предности су биле на његовој страни. Али ипак није смио да се дрско понаша, из страха да је тиме не гурне бакалину. Та два момента диктирала су тон разговору. Зато би реченицу требало превести: и чак се нисам уздржао, већ сам је разметљиво и помало с висине упитао: „Дакле, шта је?“

Сретају се и нетачно преведене ријечи: „ломберный стол“ није мали сто како је преведено на стр. 7, већ сточић за картање. Ријеч је настала према француском називу за игру: l'hombre. Даље, „заячья куцавеика“ није зечји кожух, (стр. 8), већ кратак женски капутић обрубљен крзном (овдје зечјим). Ријеч „закладчик“ превођена је са „закладчик“ (стр. 12, 18). Кад већ нема адекватног израза боље је било превести описно: власник залагаонице. „Конфета“ не значи „конфета“ (стр. 15) него бонбона. „Справится“ не значи „помирити се“ (стр. 29), већ изаћи на крај са нечим, савладати нешто.

Милосав Бабовић

УЗ ПРВОГ ЏЕМСА ЏОЈСА КОД НАС

Џемс Џојс : *Младост умјетника.* Превео с енглеског Станислав Шимић. Белешку о писцу написао Новак Симић. — Државно издавачко подузеће Хрватске. Колекција: Свјетски класици. — Загреб 1952 стр. 238)

Ако изузмемо кратку али ванредну приповетку *Ивлин* (из књиге приповедака *Даблинци*), објављену у одличној, али нажалост скученој антологији *Савремени енглески приповедачи* (у издању Просвете, Београд), преводом овог аутобиографског романа Џемс Џојс постаје сада први пут приступачан широким круговима наших читалаца. Парадоксално је, а истовремено и симптоматично по наше културне прилике између два рата, да нам *Младост уметника* („A Portrait of the Artist as a Young Man“) долази као новост 36 година после изласка из штампе. Међутим не ради се о неком безначајном књижевнику већ несумњиво о највећем писцу прве половине XX века, чији се огроман утицај на целокупну светску књижевност осећа и сада, десет година после његове смрти, мада се цео опсег Џојсовог утицаја не може још сагледати у потпуности. Јер досада су познати само они који тај утицај отворено признају, или је код њих очигледан, као што су видни само имитатори и епигони.

Исто тако (сем по оно неколико краћих бележака по часописима и дневним листовима) наша знања о Џемс Џојсу и његовом великом књижевном делу више су него оскудна. Тако оних десетак страница Новака Симића уз превод *Младост умјетника*, први су значајан информативни есеј о Џојсу код нас. Међутим већ пре добрих 30 година, особито од 1922, појавом *Улиса*, име Џемс Џојса било је познато, првенствено књижевницима, изазивајући исто онако дискусије као међу научницима један Фројд или Ајнштајн. Касније, када су отпали снобовски обожаваоци и Џојс попут Марсела Пруста преболео ону опасну фазу помодности, постао је учитељ целој светској савременој књижевности, неколицини генерација, а његов *Улис*, како наглашава и сам Новак Симић „био је и још увијек остао приручником

сваког иоле значајнијег модерног прозног писца". Ово нарочито после објављивања немачког (1928) и француског превода (1930, у редакцији самога писца).

Џемс Џојс (1882—1941), уз једног О. Вајлда, Џ. Б. Шоа, Јитса, четврти Ирланђанин, који постаје велико име савремене енглеске књижевности, рођен је у Даблину. Од старе католичке лозе, васпитан у језуитском колеџу у коме се латински предаје као живи језик (ово своје школовање износи у делу *Младост уметника).* По завршетку колеџа одбија да ступи у језуитски ред, студира медицину у родном граду и Паризу, учи певање, које затим напушта, а истовремено за своје лично задовољство вредно проучава античку филозофију и — сколастику, нарочито списе Томе Аквинског. Медицинске студије не завршава, али ће ова наука извршити важан утицај на његово духовно формирање. Вративши се кући, жени се, а убрзо затим почиње његово двоструко лутање. Овај веома кратковид и ћутљив човек зарађиваће тешко кору хлеба као наставник страних језика („...иза тог облог као чекићем искованог чела, стајале су стиснуте речи свих наречја...", вели о њему Штефан Цвајг у својим предсмртним успоменама); а и оно друго лутање: студиозно потуцање по различитим областима људског знања, а нарочито филозофији и математици.

Књижевном стварању које врхуни у *Улису,* посветио је с ретком упорношћу и жилавошћу цео свој живот, загорчаван материјалним недаћама. То дело имало је и своје велике припреме и своје споро сазревање. Скоро свака његова књига објављивана је уз велике напоре и савлађивање често чудних препона. Свака је скоро претстављала мањи или већи скандал. Запањивала је својим новаторством, а пленила својом искреношћу.

Џојсово дело у основи претставља покушај сумирања једне културе чију и величину а истовремено и нелагодност осећа Џојс као нарочити терет, — попут толиких стваралаца старе Европе, па и других континената, који желе истовремено и уметнички да уобличе али и да нађу решење оној све већој изолованости човека у савременој цивилизацији.

Кроз поезију (збирка песама *Камерна музика* — Chamber Music године 1907, али и Poems Penyeach године 1930, као неки рецидив поезије; сем тога Џојс је компоновао музику за неке своје песме), па затим збирка од 15 приповедака *Даблинци* (Dubliners) године 1914 (чим се књига појавила у Даблину, наишло је једно лице, уствари опуномоћеник енглеског двора, откупило цело издање, и спалило га, остављајући код издавача само један примерак намењен писцу!). *Младост уметника,* дело које је завршено 1904 у Даблину, поново прерађено у Трсту 1914, одбили су као, тобож крајње неморалну књигу да штампају сви енглески штампари, тако да је угледала света тек у Сједињеним Државама 1916. Драма *Изгнаници* (1918) коју одличан познавалац Џојсовог дела В. Ларбо квалификује као „важан споменик ирског позоришта". И најзад...

Улис, који изазива оштро реаговање америчког „Друштва за чување морала", тако да њујоршки часопис *Литл Ревју* мора да прекине објављивање појединих одломака. И на крају последње, дуго наговештавано и ишчекивано дело, писано пуних 17 година, *Финиганово буђење* (Finnegans Wake). Последња два дела писана су методом документовања и уметничким поступком према којима цела она већ легендарна акрибија једнога Гистава Флобера, цело оно његово тражење хармоније у свакој реченици, и еуфоније у свакој речи, цело оно стваралачко себемуче-

ње, изгледа у најмању руку као површна брзоплетост неког репортера почетника коме се много жури.

Џојсов књижевни опус претставља јединствену целину, тесно сливену. Тако *Даблинци* наговештавају *Младост уметника*, као што се у њој опет налази корен његовим потоњим новотаријама. У *Улису*, не налазимо само исту атмосферу као и у оба два претходна дела, већ и исте личности, у првом реду Стифна Дедалуса.

У делу *Младост уметника* Џемс Џојс решава исти проблем који је преокупирао и Томаса Мана: положај и однос уметника према грађанском друштву. Наравно да долази до другачијих решења. Оно што је у овом делу бунило особито енглеске критичаре била је баш та безобзирна искреност. И један парадокс више: најповољнију критику ова је књига добила од великог католичког часописа *Даблин Ревју*, мада је јасно било да се ради о делу једног „отпадника".

Још док су излазили одломци у поменутој њујоршкој ревији *Улис* је претстављао сензацију. Године 1922 појавио се као књига. Објавила га је на енглеском у Паризу књижара „Шекспир и комп.", чија је власница била једна ретко културна жена: Силвија Бич. Роман? Епска поема? Тако су се питали сви у чуду, нашавши се пред књигом великог формата од скоро 800 страница густо збијеног текста. Међутим, Џојс је — посматрано са те чисто формалне стране — остварио оно што је Томас Ман, истина 27 година касније, духовито формулисао да се „у области романа данас може узети у обзир само оно што није више роман" (Томас Ман: Како је настао д-р Фаустус, 1949, стр. 83). Дуго је требало док се разумео „сложени механизам овога романа", и увидело да је овај епос о човеку XX века, а и томе веку као суми свих ранијих векова, ношен тежњом за *евокацијом*. Тиме се занат романсијера, а и занат писца осложава, али и оплемењује.

Џојс у *Улису* поставља као основни проблем однос човека у простору и времену, његов однос према другим људима, према друштву и најзад према самоме себи, у смислу оног осећања свог постојања, његовог оправдања и циља. Однос према универзуму и положај у њему, а у присенку страха од смрти. Џојс при томе пружа слику целог оног пандемонијума у коме живи савремени човек као наследник једне културе. Сложено је ово и тешко читљиво дело, јер за постизавање те своје евокације као уметничког метода Џемс Џојс оперише целим културним наслеђем беле цивилизације, а надасве ипак, симболом и мистеријом као неком врстом празнања. То оперисање симболима наслућује се, уосталом, већ и у *Младости уметника* (већ само име јунака романа Стифн Дедалус велики је симбол, и хришћански и паганski). У *Улису* симболика постаје још сложенија. Свака од тих 18 епизода овога епа-романновеле бави се по једном уметношћу или науком, стављена је под заштиту нарочитог симбола, претставља по један орган људског тела, има — као у католичком богослужењу — своју боју, има своју нарочиту технику, а као епизода одиграва се у тачно одређен сат. Цео *Улис*, одиграва се у Даблину за непун дан и ноћ. Овако густо ткиво намеће и тешку читљивост, тако да већ сада *Улис* има читав низ коментара.

„Никада се уметност није толико приближила природи, нити је она икада створила једно дело толико слично природи..." вели Жан Касу у свом одушевљеном есеју („Џемс Џојс, епски песник") поводом појаве *Улиса* на француском. Џојс не преза ни од опсцености, што је доста допринело да се против њега подигне

хајка пуританаца у англосаксонским земљама. Џ. Б. Шо, и сам Даблинац, изјавио је да је Џојсово књижевно постигнуће класично, а поводом хајке о тобожњој Џојсовој опсцености потсећао је на то да је својевремено и ботаника сматрана за неморалну науку, једино због тога што је Лине писао о процесу оплођавања биљака.

Али иза целог оваквог уметничког метода, сложеног на изглед збрканог али до ситница планског, крије се најхуманији хумор, који све помирује, мири нас са животом и његовим шаренилом, свима лепотама и гадостима, сазнањима и јадилима, и који најзад помирује и човека са смрћу. Можда баш тај страх од смрти („комплекс смрти"), који се наслућује као свеобухватно осећање и код Џојса, и доноси ону амбивалентност и — релативност, која је у *Улису* свуда присутна као и сама смрт. Јер све истовремено и постоји и не постоји, и јесте и није. И то је, и није то, јер, при случајном померању сплета околности, ко зна од чега зависних (зашто не и судбине?) то исто може да буде и нешто друго. Или уопште или да се тако чини појединцу.

У последњем своме делу *Финиганово буђење* Џојс је отишао још даље. Хумор је ту корозиван, само дело још неразумљивије. Срећом, кажу, постоје већ нови коментари, уводи у дело, које треба пажљиво простудирати.

Циљ ове белешке је да се у ишчекивању других превода Џојсових дела (мислим под тим на *Даблинце* и само на њих, јер *Улис* и *Финиганово буђење* свакако да код нас никада неће бити преведени. Ово без икаква претеривања, пошто је сам француски и немачки превод редиговао сам Џемс Џојс) поздрави ово прво, које се појавило код нас. Преко једног хрватског превода, течног и коректног, добили смо првога Џемса Џојса.

Одиста је штета што је Новак Симић своје приказивање Џојсовог дела морао да сведе на десетак страна. Наравно, на овако скученом простору није било могуће рећи све што је требало рећи. Јер Симић, који се трудио да више пружи синтетичну слику и да објасни философску потку Џојсовог стваралаштва, ни о *Улису* није рекао све оно што је потребно да се ово дело објасни нашим читаоцима. Још мање је објаснио оно последње и најхерметичније дело, *Финиганово буђење*. Н. Симић не објашњава ни технику самога „унутрашњег монолога" (који Исидора Секулић, према енглеској терминологији, назива „тихи монолог"). Тај поступак који је Џојс само обновио — његов је „проналазач" забораваљени француски симболиста Едиар Дижарден — прихватили су и један Томас Ман, Вирџинија Вулф, А. Хаксли, Џон Дос Пасос, Валери Ларбо, Алфред Деблин, и толики други широм целе светске књижевности, па и код нас (М. Црњански у *Сеобама*, Исидора Секулић, Матић и Вучо: *Глухо доба*), те је у толико пре требало објаснити опширније у чему се састоји овај процеде.

Тако после ове сувише сажете студије Новака Симића велику информативну студију о Џемсу Џојсу — наравно са примерима из његових дела, њиховом свестраном анализом — тек очекујемо. Да ли ће је дати баш сам Новак Симић? По много чему могли бисмо је с правом ишчекивати баш од њега. У сваком случају ово се показује као прешна потреба. Јер данас је нашем читаоцу тешко доступачна страна књига. Такве студије су нам потребне и о другим великим стваралоцима: Хајнриху и Томасу Ману, Андре Жиду, Марсел Прусту, Тиодор Драјзеру, Фокнеру, Вирџинији Вулф... И толиким другима, и толиким другима. Али, када ћемо их дочекати?!

Милан Токин

ПРВИ ПРЕВОД ЛАКЛОА НА СРПСКИ

(Шодерло де Лакло: *Опасне везе.* Превео с француског Душан Милачић. — Издање Просвете, Београд, 1952)

Име Лаклоа не налази се у свакој историји француске књижевности. Чак и Гистав Лансон у своме значајном делу ове врсте само га је споменуо у једној реченици у одељку где говори о романима Маривоа и опата Превоа. Истина у свега једној реченици посвећеној Лаклоу он је за роман *Опасне везе* рекао да је ремек-дело психолошке анализе.

Појавивши се неколико година пре Француске револуције, роман је изазвао оштре дискусије, био цењен и нападан. У току револуције био је због своје тематике међу најчитанијим делима да би у време романтизма пао сасвим у заборав. Стендал је у њему видео снажно дело и открио праву вредност, инспиришући се њиме у свом књижевном стварању. Отада *Опасне везе* цениће високо многи истакнути француски писци све до Андре Жида који их је уврстио у десет најбољих француских романа.

Шодерло де Лакло, сиромашни племић, иако официр по струци, није се прославио на бојном пољу, а ни на политичком, мада је био присталица идеја Француске револуције. Даровит, образован, оштар посматрач друштва и нарави свога доба, моралиста, Лакло је умео да у овом свом једином делу осуди владајуће племство, које је било огрезло у нераду, интригама и разврату. Обични провинциски официр, писац не баш много успелих песама и драма, Лакло је постао славан по делу у коме је снага и оштрина сатире дошла до пуног израза у осуди племићког схватања брака и љубави.

Роман је написан у писмима. Строг у форми, а у изразима помало и сув, Лакло снагом мајстора стила и композиције носи и развија догађаје не скрећући ни за тренутак од главне теме. Личности се постепено разоткривају показујући себе у потпуној наготи и без трунке улепшавања. Тако су одиста могли о себи да говоре ти образовани и интелигентни циници типа Молијеровог Дон Жуана за које ништа свето и узвишено није постојало. Лакло је ове своје „оптерећене“ „јунаке“ дао са изванредном јасноћом, истинитошћу и прецизношћу нечега што је заиста у стварности постојало. Упоредо са развојем догађаја расту и развијају се личности над којима ће се у завршним, кратким писмима затворити круг збивања, а завеса спустити над гадостима, прљавштином и моралном бедом високог, отменог друштва француске аристократије.

Лаж, подлост и аморалност племства као класе најбоље је и најпотпуније приказана кроз главне актере ове драме: маркизу де Мертеј и виконта де Валмона. Обе ове личности типични су претставници феудалног друштва и припадају оној врсти перверзних бића која у туђој патњи налазе уживање и задовољство.

Лаклосовим романом *Опасне везе* обогаћена је наша преводна књижевност. Превод Душана Милачића одликује се тачношћу и верношћу.

П. Адамовић

РАД ВОЈВОЂАНСКИХ МУЗЕЈА

Концем 1952 год. изашла је из штампе књига *Рад војвођанских музеја*, зборник чланака, извештаја са терена, приказа из савремене музеологије Војводине, у редакцији Рајка Веселиновића, Рајка Николића, Растка Рашајског и Мирка Шулмана. У *Раду* су заступљени највише чланци из археологије из разлога што у војвођанским музејима има највише археолога, али не заостају ни чланци из етнологије, природних наука, историје, а такође су дати и подаци о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Војводине. У *Раду* су изнесени сви успеси војвођанских музеалаца од ослобођења до данас и њихови напори да музеје начине центрима културе и просвете у Војводини. Напоменуто је да је у *Раду* заступљено највише чланака из археологије, који дају податке о насељима Војводине у римско доба, о односима Римљана и варвара (Сармата, Авара, Словена) становника Бачке и Баната, прикупљене научним испитивањима и археолошким откопавањима. У извештајима са археолошких откопавања обрађени су и описани сви ископани предмети.

У чланцима из историје Војводине приказана је улога Новог Сада у социјалистичком покрету Војводине и дати кратки прикази историских дела изишлих у Војводини после ослобођења.

Неколико чланака говори о разним темама из етнологије Војводине (о иконама на стаклу, лецедерским калупима, руфетима, жигосању стоке, и др.). Из природних наука налази се опис хербариума Андрије Волнија, некадашњег директора карловачке гимназије и подаци о ливадама Војводине.

Укратко речено *Рад војвођанских музеја* претставља верно огледало колективних напора, научних и теренских истраживања на свим подручјима музејске делатности.

Ж. Куманов

ПРВОШ СЛАНКАМЕНАЦ

Средином децембра умро је у Београду у шездесетој години д-р Првош Сланкаменац, професор универзитета у пензији и хонорарни стручни сарадник Историског института Српске академије наука. Покојни Сланкаменац био је сарадник нашег *Летописа* и других Матичиних издања, а 1940 г. Матица српска му је објавила у посебној књизи расправу „Доситеј учитељ", у којој је показао не само добро познавање Доситеја Обрадовића већ и читаве филозофије Просвећености. Ово своје темељно познавање филозофије Просвећености открио је Сланкаменац и у једној другој својој расправи, објављеној у скопском *Јужном прегледу* 1931 г. под насловом „Просветилаштво Кирила Пејчиновића". Као професор педагогике на Филозофском факултету у Скопљу у времену између два светска рата Сланкаменац је био активан сарадник Скопског научног друштва и у његовом органу објавио је, поред неколико ситнијих радова, две опсежне студије: „Легенде о јужнословенским анахоретима" и „Педагогика на универзитету". У првој од ових двеју студија Сланкаменац је први код нас, на основу психолошког метода, испитао легенде о јужнословенским анахоретима: Јовану Рилском, Прохору Пчињском, Гаврилу Лесновском, Јоакиму Сарандопорском и Петру Коришком. Овим својим радом писац је хтео

да докаже да су сви легендарни мотиви највећим делом продукти психологије маса и да они носе на себи „свагда, поред општих знакова стваралачке фантазије, и знаке зависности од природне и социјалне средине у којој су поникли". Све до своје смрти Сланкаменац је радио на испитивању прошлости наших школа. Из ове области прошле године је објавио у *Савременој школи* свој рад „Оснивање и карактер Београдског лицеја". Много га је интересовао и Јован Стерија Поповић као организатор школа у Србији и писац уџбеника. Ради ових студија је цео септембар прошле године провео на раду у Библиотеци Матице српске. Резултат ових студија је предао ради објављивања редакцији *Зборника Матице српске*, али није био срећан да види објављен овај свој рад.

По рођењу Бачванин, Сланкаменац је носио у себи љубав према свима југословенским народима, и она је свагда долазила до изражаја.

Дим. К.

*

НАШИ САРАДНИЦИ

Мирко Бањевић родио се у сиромашној обитељи у селу Папрати, племе Пјешивци у Црној Гори. Основну школу учио је у родном месту, гимназију у Никшићу и Требињу, Филозофски факултет завршио је у Београду године 1934. Припадао је напредној омладини. Кад је био наставник гимназије у Госпићу, отпустише га као комунисту из службе, јер се бавио новинарством. Окупација га је затекла у Параћину где је ухапшен и протеран у Санџак, одакле се пребацио у Црну Гору, па је читав рат провео у партизанима.

Бањевић се књижевним радом почео бавити врло рано. Прву му је збирку песама објавила књижара Каваја у Никшићу године 1930. У Никшићу је године 1938 издао другу збирку *Шуме*. Још год. 1938 забрањено је Бањевићу објављивање револуционарне поеме *Какањ*. У Параћину му је успело да илегално изда збирку песама *Огњена јутра*.

После ослобођења Бањевић је на Цетињу објавио већу поему *Сутјеска* о славној борби и продору партизана на Сутјесци. Поема је већим делом написана за време рата и још под његовим непосредним утисцима. Године 1947 штампана му је на Цетињу мања поема *Његошев споменик*, а издавачко предузеће Просвета у Београду издало је Бањевићу збирку песама *Земља на камену*, у којој је дат пресек и нека врста избора његова песничког рада. Државно издавачко подузеће Хрватске Зора објавило му је 1951 поему *Звјездани воз*.

Бањевић је пре рата сарађивао у нашој напредној штампи, а у току ослободилачке борбе бавио се поезијом и публицистиком. Сарађивао је у бригадним и батаљонским листовима и партизанским публикацијама. После рата сарађује у свим нашим књижевним часописима. Сада је одговорни уредник црногорског књижевног часописа *Стварање* на Цетињу.

Томислав Кетиг је рођен 1932 у Новој Градишки. У Хрватској живео до рата. 1941 пребачен из конц. логора у Банат где је провео детињство. Од 1946 стално живи у Новом Саду где је матурирао. Сада студира медицину на Београдском универзитету. Објављивао је песме у војвођанској штампи, студентским листовима и *Младој култури*.

Нана Богдановић је рођена 1925 год. у Београду. 1943 завршила

гимназију у Београду, а септембра 1944 ступила у НОВ. 1949 завршила студије на славистичкој групи Филозофског факултета у Београду, а од 1949 ради у Институту за источне и западне словенске језике и књижевност Српске академије наука, као асистент за руску књижевност.

Од децембра 1944 бавила се преводилачком делатношћу у издавачком предузећу Просвета, у чијим је издањима објављена серија њених превода из области популарне науке, као и превод *Шумских кућица* Виталија Бианкија, преводи приповедака Ј. Јановског, неких совјетских ратних приповедака итд.

Летопис Матице српске објавио је у рубрици „Књижевни преглед" њен чланак *А. И. Херцен: Прошлост и размишљања.*

Милан Коњовић се родио 28-I-1898 у Сомбору, где је 1916 год. завршио гимназију. Од 1919 до 1920 је на Уметничкој академији у Прагу, код проф. Влаха Буковца. После три семестра напушта Академију и ради самостално, боравећи 1921—1922 у Бечу, 1923—1924 у Прагу, 1924—1932 у Паризу. У свом уметничком развоју прошао је кроз утицаје свих модерних праваца, почев од натурализма, преко реализма, импресионализма, кубизма, неокласицизма све до формирања свог личног стила. Ради у различитим техникама, уљу, пастелу, темпери, мозаику, стаклу, ради и цртеже. Радови му се налазе: око 400 уљаних слика по европским културним центрима, у приватним колекцијама и код појединаца, затим у музејима у Греноблу, Паризу, Прагу, Будимпешти, Сегедину, Швајцарској, Америци, Данској, Норвешкој, Палестини и у Југославији, углавном у Београду, Загребу, Новом Саду и Сомбору. У свом атељеу у Сомбору, где стално живи и где је на дужности управника Градског музеја, има преко 700 слика. Од самосталних изложби приређивао је 1926 у Сомбору, 1928 у „Уметничкој беседи" у Прагу, 1929 у Прагу, 1931 у Паризу (две), 1932 у Београду и Сомбору, 1933 у Загребу, 1936 у Загребу, Београду, Новом Саду и Сомбору, 1937 у Паризу, 1940 у Београду и Сомбору, 1946 у Новом Саду, 1947 на градилишту Богојевског моста и у Београду, 1949 у Сомбору (пастела и цртежа), 1950 у Новом Саду (пастела и цртежа), Загребу (пастела и уља) и Суботици (пастела и уља), 1951 у Београду, 1952 у Сарајеву.

Од скупних изложби учествовао је: 1923 са групом „Петорица Југословена" у Прагу; 1923 у Загребу (Пролетњи салон), 1926 у Паризу у Јесењем салону; 1927 у Јесењем салону (две); 1928, 1929 и 1930 у Салону независних; 1930 у Салону Тидри; 1932 у Паризу, на изложби југословенских уметника, и у Амстердаму; 1932 у Брислу; 1933 у Београду; 1934 у Прагу; 1935 у Београду; 1936 у Загребу; 1937 у Солуну; 1937 на Међународној изложби у Паризу, затим у Риму и Београду (две); и даље до Другог светског рата редовно на изложбама у Београду, а 1945 у Зрењанину. Год. 1946-7 на „Изложби сликарства и вајарства XIX—XX века" у Београду, Загребу, Љубљани, Братислави, Прагу, Варшави, Лењинграду, Москви, Будимпешти. Год. 1948 излаже у Букурешту, а 1948, 1949, 1950 у Новом Саду.

Миливој Николајевић се родио 1912 године у Срем. Митровици. Завршио је наставнички и академски отсек Уметничке школе у Београду. Своје радове почео је да излаже 1938 на јесењој изложби београдских уметника, а затим редовно до рата, на јесењим и пролећним изложбама југословенских уметника. Године 1939 излаже у Новом Саду на изложби војвођанских уметника, а 1940 у Београду и Загребу на изложби групе „Десеторица најмлађих". После ослобођења излагао је на изложбама УЛУС-а, на Савезној изложби југословен-

ских уметника и на свим изложбама војвођанских уметника. Награђен је од Владе НР Србије поводом 7 јула 1948 године за рад на цртежу, а 1950 од ГИОНСАПВ за мапу цртежа *Са села*, која је објављена у издању Матице српске. Своју самосталну изложбу имао је у Новом Саду септембра 1951, а 1952 излагао је самостално у Паризу и у Руми, свом месту школовања; у заједници са још петорицом познатих војвођанских сликара излагао је у Сенти на изложби „Мотиви из Сенте". Последњих година бави се претежно цртежом, акварелом и литографијом.

*

БИО-БИБЛИОГРАФСКА ГРАЂА О ЈОВАНУ ДУЧИЋУ

I ХРОНОЛОГИЈА

1871 — 5 фебруара родио се у Требињу, у Херцеговини.

1886 — штампао у *Голубу* прву песму *Самохрана мајка*.

1896 — основао је са Алексом Шантићем, Светозаром Ћоровићем и Атанасијом Шолом књижевни часопис *Зору* у Мостару.

1943 — септембра умро је у Гери, Индијана, САД.

II БИБЛИОГРАФИЈА

1 — ЗАСЕБНО ШТАМПАНА ДЕЛА

1901 — *Пјесме*. Прва књига. Издање уредништва „Зоре". Издавачка књижарница и штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића. Од ове књиге штампано је педесет нумерисаних примерака на нарочитој хартији. Мостар 1901.

1908 — *Песме у прози*. Плаве легенде. Писано у Женеви 1905. Београд 1908.

1908 — *Песме*. Нова штампарија „Давидовић" Љуб. М. Давидовић. Београд 1908.

1908 — *Песме*. Нова штампарија „Давидовић" Љуб. М .Давидовић. Издање Српске књижевне задруге, коло XVII, књига 113. Београд 1908.

1911 — *Песме*. Награђено из задужбине Николе Ј. Мариновића. Издао С. Б. Цвијановић. Штампарија „Доситије Обрадовић". Београд 1911.

1929 — *Песме сунца*. Са сликом писца. Напоменом и предговором: Теме и мисли у Дучићевом песништву од Богдана Поповића. Сабрана дела, књига прва. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". Библиотека Савремених југословенских писаца. Штампарија „Привредник". Београд 1929.

1929 — *Песме љубави и смрти*. Сабрана дела, књига друга. Издавачко предузеће „Народна просвета". Библиотека Савремених југословенских писаца. Београд 1929.

1930 — *Царски сонети*. Сабрана дела, књига трећа. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". Библиотека Савремених југословенских писаца. Београд 1930.

1930 — *Плаве легенде*. Сабрана дела, књига четврта. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". Библиотека Савремених југословенских писаца. Београд 1930.

1930 — *Градови и химере*. Сабрана дела, књига пета. Издаје Издавачко предузеће „Народна просвета". Библиотека Савремених југословенских писаца. Београд 1930.

1932 — *Благо Цара Радована*. Књига о судбини. Писано у Каиру и Београду 1926 — 1930. Сабрана дела, књига шеста. Издање пишчево Београд 1932.

1937 — *Алекса Шантић*. Београд 1937.

1940 — *Градови и химере.* Путничка писма. Издање Српске књижевне задруге коло XLIII, књига 294. Штампарија Драг. Грегорића. Београд 1940.

1943 — *Песме.* Издање писчево. Питсбург, САД, 1943.

1943 — *Гроф Сава Владиславић-Рагузински.* Сабрана дела, књига десета. Питсбург, САД, 1943.

1951 — *Стаза поред пута. Моји сапутници. Речи о човеку.* (Одабране стране). Рукописе одабрали Јован Ђоновић и Петар Бубрешко. Издање Српске народне одбране у Америци. Видовдан 1951. Са сликом писца. Штампарија Паландачића. Сабрана дела, књига седма, осма и девета. Чикаго, САД, 1951.

1952 — *Стихови и проза.* Са сликом писца. Предговор Мехмеда Селимовића. Библиографија радова Јована Дучића и о Дучићу од Бранка Чулића. Издање Свјетлост. (Писци Босне и Херцеговине), Сарајево, 1952.

2 — ПЕСМЕ ШТАМПАНЕ У АНТОЛОГИЈАМА

1911 — Антологија новије српске лирике. Саставио Богдан Поповић. Загреб 1911.

1922 — Југословенско лишће. Сакупили д-р Мирко Деановић и Нико Стипчевић. II прерађено издање. Сплит 1922.

1922 — Антологија савремене југословенске лирике. Саставили д-р Мирко Деановић и Анте Петравић. Сплит 1922.

1926 — Антологија српске ратне лирике 1912—1922. Уредили Младен Ст. Ђуричић и Мирко Дамњановић. Београд 1926.

1926 — Антологија љубавне лирике. Изабрао Божидар Ковачевић. Београд 1926.

1927 — Антологија најновије лирике „Мисао". У редакцији и са предговором С. Пандуровића. Београд 1927.

1927 — Антологија. Саставио у Ници, 1917 године Миливоје Павловић. Београд 1927.

1929 — Антологија „Одабрана страна" (Из савремене српскохрватске лирике). По избору самих песника средио Миливоје В. Кнежевић. Суботица 1929.

1937 — Антологија српско хрватске послератне лирике. Саставио и предговор написао Ђуро Гавела. Београд 1937.

1938 — Песме домовини. Одабрао и уредио Трифун Ђукић. Београд 1938.

1939 — Антологија новијег југословенског лирског и епског песништва. Београд 1939.

1944 — Нова Антологија српске лирике. Друго доба. У избору и редакцији Светислава Стефановића. Београд 1944.

III ЛИТЕРАТУРА

Албала Паулина: Једна књига животне мудрости. Јован Дучић, Благо Цара Радована. Књига о Судбини. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVIII, 1938, стр. 271—278.

Албала Паулина: Путописи Јована Дучића. Летопис Матице српске, књ. 317, 1928, стр. 285—294.

Анђелић Ђорђе: Јован Дучић. Историја Југословенске књижевности. Београд 1938.

Аноним: Вече у част посланика у Будимпешти Јована Дучића. Правда, 4 фебруара 1932.

Аноним: Јован Дучић. Правда, 31 јула 1927.

Аноним: Јован Дучић, Благо Цара Радована (Књига о судбини). Књижевна Крајина, књ. II, бр. 10, 1931, стр. 450.

Аноним: Јован Дучић постављен за посланика у Риму. Политика, 16 августа 1933.

Аноним: Јован Дучић, посланик у Каиру. Политика, 24 јануара 1930.

Аноним: Јован Дучић, академска беседа. Време, 8 марта 1939.

Аноним: Јован Дучић, Трговински гласник бр. 5, 6—9 јануар 1932.

Атанасијевић Ксенија: Почеци модернистичке поезије у Ср-

бији (Дучић — Ракић). Правда, 6—9 јануара 1938.

Бартуловић Нико: Море у нашој књижевности (Ј. Дучић). Српски књижевни гласник, књ. XV, 1925, стр. 206—214.

Белић Александар: Јован Дучић, академик. Политика, 8 марта 1939.

Благојевић Десимир: Нова књига Јована Дучића, Благо Цара Радована. Издање пишчево. Правда, 28 новембра 1932.

Богдановић д-р Давид: Јован Дучић. Преглед хрватско српске књижевности. Загреб, 1929.

Богдановић Милан: Докторска теза о Јовану Дучићу (д-р Никола Мирковић, Јован Дучић). Српски књижевни гласник, књ. XXVII, 1929, стр. 153—154.

Богдановић Милан: Дефицити једне књижевне епохе. Данас, књ. I, бр. 2, 1934, стр. 206—214.

Богдановић Милан: Слом послератног модернизма. Данас, књ. I, бр. 3, 1934, стр. 300—311.

Богдановић Милан: „Благо Цара Радована". Српски књижевни гласник, књ. XXXIV, 1931, стр. 463.

Богићевић Војислав: Учитељ Јован Дучић и аустро-угарске власти. Преглед, књ. XV, 1939, стр. 154—158.

Бугарски Ј. Т.: Који писци уживају симпатије наших матураната у Новом Саду. Од песника Јован Дучић од романсијера Милош Црњански. Правда, 17 априла 1932.

В. Ј.: Јован Дучић, Пјесме. Коло, књ. III, 1902, стр. 51—59.

Вељковић Момир: Основи Дучићеве уметности. Српски књижевни гласник, књ. XXXIII, 1931, стр. 273—285.

Вељковић Момир: Основи уметности Јована Дучића. Портрети и скице. Београд 1936, стр. 151—177.

Вулић Никола: Јован Дучић, Градови и Химере. Правда, 5 и 19 јануара 1941.

Вукадиновић Живојин: Пријатељско вече у част Јована Дучића. Политика, 4 фебруара 1932.

Вукадиновић Живојин: Свечана седница Српске краљевске академије (Приступна академска беседа Јована Дучића о Иви Војновићу) Политика, 8 марта 1939.

Вукадиновић Живојин: У част Јована Дучића. Политика, 18 септембра 1931.

Гавела Ђуро: Наша књижевност на Крфу. Политика, 27—30 априла 1935.

Гавриловић Андра: Јован Дучић. Историја српске и хрватске књижевности за школску и личну употребу. Београд 1927, стр. 395.

Глигорић Велибор: Јован Дучић. Лица и маске. Београд 1927, стр. 16—26. — Критике. Београд 1945, стр. 25—31.

Глигорић Велибор: Јован Дучић, Благо Цара Радована. Они који одлазе. Београд 1932, стр. 1—6.

Грковић Стеван: Свечано откривање споменика Његошу. Наш највећи савремени писац (Ј. Дучић) — нашем највећем песнику у прошлости. Правда, 30 јуна 1937.

Грол Милан: Јован Дучић, Пјесме. Нова искра, књ. III, 1901, стр. 380—382.

Грол Милан: Око Јована Дучића. Другарски „сенекл" Јована Дучића у Београду пре рата. Реч и слика, књ. I, бр. 2, фебруара 1926, стр. 43—44.

Грчић Јован: Јован Дучић. Историја српске књижевности. Нови Сад 1906.

Домјанић Драгутин: Јован Дучић. Савременик, књ. V, 1911, стр. 69.

Драговић Вук: Нови академици (Јован Дучић). Политика, 17 фебруара 1931.

Ђ.[оновић] Ј.[ован]: „Благо Цара Радована". Трговински гласник, бр. 266, 22 новембра 1931.

Ђилас Милован: Мисао Јована Дучића (Поводом књиге „Благо Цара Радована"). Записи, књ. X, 1932, стр. 215—227. — Мисао Јована Дучића. Цетиње 1932, стр. 15.

Ђукић Трифун: Поводом Дучићевих Сабраних дела. Записи, књ. VII, 1930, стр. 311—314.

Жакула Стеван: Пре тридесет девет година. Успомене и сећања. Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVII, 1936—1937, стр. 920—929.

Жежељ Мирко: Јован Дучић: Југословенски расвит, књ. VI, 1937—1938, стр. 104—107; књ. VII, 1938—1939, стр. 12—15, 43—47, 75—78, 107—108.

Живковић Милош: Дучићеве „Јесење Елегије". Босанска вила, књ. XIII, 1898. стр. 156—157, 171—172.

Живковић Милош: О поезији Јована А. Дучића. Босанска вила, књ. XI, 1896, стр. 324—325.

Живојиновић Велибор: Сабрана дела Јована Дучића. Мисао, књ. XXX, 1930, стр. 490.

Живојиновић Велибор: Филозофски разговори Јована Дучића „Благо Цара Радована". Мисао XL, 1932, стр. 211—213.

И.[бровац] М.[иодраг]: La Patrie Serbe, I, бр. 12, 1917, стр. 529.

Илић — млађи Војислав Ј.: Јован Дучић, Пјесме, прва књига. Коло III, 1902, стр. 51—59. — Дела и људи I. Београд 1921, стр. 99—110.

Илић — млађи Војислав Ј.: Кроз „Сабрана дела" Јована Дучића. Критички огледи. Београд 1932, стр. 29.

Јевтић Боривоје: Писци Босне и Херцеговине у борби за слободу. Српски књижевни гласник, књ. LVI, 1939, стр. 43—50.

Јелић Ст.: Дучићеве „Плаве легенде". Књижевни север, књ. VI, 1930, стр. 92—94.

Јовановић Ђорђе: Речито ћутање (О Дучићу). Наша стварност I, бр. 1-2, 1936, стр. 103-108.

Кесић Боривоје: Вечера код песника Јована Дучића. Време, 6—9 јануара 1934.

Кнежевић Миливоје В.: Ј. Дучић, Благо Цара Радована. Књижевни север, књ. VII, 1931, стр. 385.

Ковачевић Божидар: Бој Аполов с Марсијом. Прилог проучавању нашег песништва. Српски књижевни гласник, књ. LVII, 1939, стр. 97—108, 181—194.

Крлежа Мирослав: Погреб Јована Дучића. Књижевна република, књ. II, 192, стр. 132—135.

Лагарић Павле: Јован Дучић, Пјесме. Босанска вила, књ. XVII, 1902, стр. 137—138.

Лагарић Павле: Јован Дучић. Дан, бр. 95, 1911.

М. К.: Сабрана дела Јована Дучића. Правда, 29 децембра 1929.

Малетин д-р Марко: Сабрана дела Јована Дучића. Летопис Матице српске, књ. 320, 1929, стр. 300—301.

Манојловић Тодор: Јован Дучић. Покрет, књ. I, 1924, стр. 41—42.

Манојловић Тодор: Јован Дучић и Милан Ракић. Огледи. Београд 1944, стр. 92.

Марковић Б.[ожидар] З.: Јован Дучић говори о књижевности. Сад и некад, књ. I, бр. 15, 25 новембра 1936, стр. 7—12.

Матош Густав А.: Јован Дучић. Прије̇глед Мале библиотеке. Мостар 1905, бр. 12—13, стр. 177—182.

Матош Густав А.: Песме Јована Дучића. Хрватска Смотра, књ. IV, 1902, стр. 427—430.

Мештровић Иван: „Српска мистика" Јована Дучића. Нова Европа, књ. XXV, 1932, стр. 337—343.

Миленковић д-р Миливоје: Море и наши песници (Ј. Дучић). Београд 1931, стр. 77—80.

Милић Васа: Дучић о Ракићу. Разговор са Јованом Дучићем. Српски књижевни гласник. књ. LIV, 1938, стр. 415—420.

Милићевић Живко: Јован Дучић. Поводом појаве „Сабраних дела" у Библиотеци савремених југословенских писаца. Политика, 14 јануара 1932.

Милићевић Живко: „Сабрана дела" Јована Дучића. Две напоме-

не поводом издања „Народне просвете“. Политика, 28 јануара 1932. — Књижевне хронике. Београд.

Мирковић Никола: Јован Дучић (Одломак из докторске тезе). Српски књижевни гласник, књ. XLVIII, 1936, стр. 335—344, 424—433.

П.[авловић] д-р Д.[рагољуб]: Дучић Јован. Хрватска енциклопедија, књ. V, стр. 395.

Петровић Велько: Дучић Јован. Народна енциклопедија Српскохрватско-словеначка, књ. I, стр. 597.

Поповић Богдан: Једна критичка анализа (J. Дучић). Српски књижевни гласник, књ. XXXII, 1914, стр. 36—40. 126—137, 200—217. — Чланци и предавања о књижевности, уметности, језику и моралу. Београд 1933.

Поповић Богдан: Теме и мисли у Дучићевом песништву. Предговор „Сабраним делима“. Београд 1929, стр. XI—XXII.

Поповић Павле: Јован Дучић. Југословенска књижевност (Књижевност Срба, Хрвата и Словенаца). Београд 1930, стр. 135.

Поповић Тодор Љ.: Дучић. Сећања Б. Б—вића. Наша стварност IV, бр. 5, 25 септембар 1952.

Протић Јован: Јован Дучић српски пјесник. Босанска вила, књ. XV, 1900, стр. 273—274.

Прохаска д-р Драгутин: Јован Дучић. Преглед савремене хрватско-српске књижевности. Загреб 1921, стр. 298—300.

Радовић Ђуза: Јован Дучић. Поводом књиге „Благо Цара Радована“. Развршје (Никшић), књ. I, 1932, бр. 1, стр. 25—27.

Радуловић Јован: Мостарски књижевни покрет уочи изласка „Зоре“, Летопис Матице српске, књ. 348, 1937, стр. 50—59.

Радуловић Јован: Четрдесетгодишњица мостарског књижевног покрета, Преглед књ. XII, 1936, стр. 569—574.

Радуловић Јован: Шест година мостарске „Зоре“. Српски књижевни гласник, књ. II, 1937, стр. 110—118.

Ристић Марко: Јован Дучић. Књижевна политика. Београд 1952, стр. 254.

Савић-Ребац Аница: Песник Царских сонета. Време, 26—28 априла 1924.

Савковић Јован: Јован Дучић. Историја југословенске књижевности, Београд 1938.

Северјанин Игор: Дучић [песма, превео Јован А. Кршић]. Преглед, књ. IX, 1933, стр. 640—641.

Секулић Исидора: Поводом издања „Сабраних дела“ Јована Дучића. Српски књижевни гласник, књ. XXVII, 1929, стр. 111—113.

С.[елимовић] М.[ехмед]: Напомене уз издање Стихова и прозе. Сарајево 1952, стр. 175—180.

Селимовић Мехмед: Предговор уз издање Стихови и проза. Сарајево 1952, стр. 7—21.

Сентелеки Корнел: Мађари о Јовану Дучићу. Политика, 31 августа 1927.

Симић М.: Дучић о нашој књижевности, новинарству и о улози јавне речи у духовном изграђивању народа. Правда, 17 априла 1936.

Скерлић д-р Јован: Јован Дучић, Пјесме, прва књига. Летопис Матице српске, књ. 210, 1901, стр. 77—85. — Писци и књиге, књ. IX. Београд 1926, стр. 86—100.

Скерлић д-р Јован: Јован Дучић. Историја нове српске књижевности, Београд 1921, стр. 456—458.

Слијепчевић Перо: Љубавна поезија Јована Дучића. Књижевни север, књ. IV, 1928, стр. 143—150.

Слијепчевић Перо: Јован Дучић. Зборник у част Богдана Поповића. Београд 1929, стр. 148—157.

Слијепчевић Перо: Јован Дучић. Огледи. Београд 1934, стр. 5—34.

Сокамс Густав: Јован Дучић, Пјесме. Бранково коло, књ. VIII, 1902, бр. 2 и 3, стр. 57—63, 91—95.

Стајић Миодраг: Стил Јована Дучића. Летопис Матице српске, књ. 341, 1934, стр. 99—106. — Маргиналије, друга књига. Београд 1940, стр. 119—129.

Станић Милија: Сликарска места у Дучићеву „Заласку сунца“. Дом и школа, књ. I, 1933, бр. 3, стр. 7—11.

Стефановић Светислав: Пјесме Јована Дучића. Нова искра, књ. IV, 1902, стр. 27—29.

Стојановић д-р Душан: Јован Дучић као мислилац. Српски књижевни гласник, књ. XLIX, 1936, стр. 343—349.

Стојановић И.: Јован Дучић, Градови и химере. Венац, књ. XVIII, 1933, стр. 366—369.

Стојковић Боривоје С.: Јован Дучић о Алекси Шантићу. Из књижевности. Књига прва. Ниш 1940, стр. 204—208.

У. [Џонић Урош]: Јован Дучић. Илустровани лист I, бр. 4, 5 марта 1920, стр. 2.

Финци Ели: Сабрана дела Јована Дучића. Записи, књ. VI, 1930, стр. 192.

Цар Марко: Јован Дучић, Пјесме. Летопис Матице српске, књ. 212, 1901, стр. 107—113.

Цар Марко: Јован Дучић. Босанска вила, књ. XXIV, бр. 5, 1909, стр. 65—67.

Цар Марко: Јован Дучић. Књижевна Крајина, књ. I, бр. 6, 1931, стр. 221—223.

Цар Марко: Јован Дучић. Моје симпатије, серија друга. Београд 1934, стр. 97—106.

Чулић Бранко: Библиографија радова Јована Дучића и радова о Јовану Дучићу. Штампано у књизи „Стихови и проза“. Сарајево 1952, стр. 181—206.

Хумо Хамза: Национализам у босанско-херцеговачкој књижевности. Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење. Сарајево 1929, стр. 366—376.

Ћоровић Владимир: Алекса Шантић и новији књижевни покрет у Мостару. Мисао, књ. XIV. 1924, стр. 241—248.

Ћоровић Владимир: Књижевници из Босне и Херцеговине. Летопис Матице српске, књ. 355, св. 1—2, 1941, стр. 12—17.

Ћоровић Владимир: Књижевност у Босни и Херцеговини. Босна и Херцеговина. Београд 1925, стр. 80—127.

Ћурчин Милан: Књижевне индискреције. Нова Европа, књ. XIII, 1926, бр. 4, стр. 127.

Ћурчин Милан: Књижевне „ситнице“. Нова Европа, књ. XIII, 1926, бр. 7, стр. 213—215.

Ћурчин Милан: Једна мистична афера иза кулиса ПЕН-клубског конгреса (J. Дучић). Нова Европа, књ. XXV, 1932, бр. 7, стр. 378—384.

Ћурчић Милан Г.: „Сабрана дела“ Ј. Дучића. Преглед, књ. V. 1930, стр. 117—118.

Шебешћен Карл: „Пештански Лојд“ о Јовану Дучићу и Светиславу Стефановићу. Српски књижевни гласник, књ. XXXVI, 1932, стр. 554—555.

Шурмин д-р Ђуро: Јован Дучић, Пјесме. Савременик, књ. V, 1910, стр. 67—69.

Живорад П. Јовановић

ПРИМЉЕНО НА ПРИКАЗ

Матица српска — Нови Сад

Томас Ман, Стваралаци и дела. Есеји. С немачког превео Бошко Петровић. Стр. 206, цена 280 дин.

Томас Ман, Смрт у Венецији. Превели с немачког Аница Савић-Ребац, Страхиња К. Костић и д-р Милош Ђорђевић. Стр. 264, цена 240, у повезу 300 дин.

Штефан Цвајг, Јучерашњи свет. Сећања једног европејца. С немачког превео Александар Тишма. Стр. 436, цена 350, у повезу 420 дин.

Е. Фромантен, Стари мајстори. Белгија—Холандија. С француског превео Ненад Јовановић. Стр. 282, цена 410 дин. у повезу.

Ернест Хемингвеј, Престоница света. Новеле. Мозаик, 10. С енглеског превела Вера Илић. Стр. 156, цена 170 дин.

Едвард Булвер, Последњи дани Помпеја. Популарни романи. С енглеског превео Светислав Марић, стихови Лазе Костића. Стр. 306, цена 240, у повезу 320 дин.

Херман Мелвил, Бенито Серено. Мозаик 8. С енглеског превео д-р Владан Јојкић. Стр. 96, цена 100 дин.

Просвета — Београд

А. Белић, Правопис српскохрватског језика. Стр. 564, цена 550 дин.

Петар Петровић Његош, Писма I. Стр. 616, цена 400 дин.

Новак Симић, Пролеће. Приповетке. Стр. 352, цена 300 дин.

Игњацио Силоне, Хлеб и вино. Роман. Превела с италијанског Југана Стојановић. Стр. 400, цена 300 дин.

Жак Конфино, Моје јединче. Стр. 240, цена 150 дин.

Српска родољубива лирика. Зборник. Саставили Ђуза Радовић и М. Панић-Суреп. Стр. 448, цена 300 дин.

Ги де Пурталес, Шопен или песник. Преводилац Милена Јанковић. Стр. 200, цена 200 дин.

Милан Ђ. Милићевић, Успомене (1831—1855). Приредио за штампу и предговор написао Божидар Ковачевић. Стр. 220, цена 200 дин.

Хиљаду и једна ноћ, 5. С руског превео Марко Видојковић. Стр. 648, цена 550 дин.

Одговор равне Војводине. Стр. 244, цена 120 дин.

Владимир Паскаљевић и Драгослав Илић, Два партизанска одреда (Озренски и Сврљишки). Стр. 172, цена 85 дин.

Батрић Јовановић, Од Таре до Сутјеске. Стр. 208, цена 100 дин.

Стеван Раичковић, Песма тишине. Стр. 72, цена 80 дин.

Јосип Кулунџић, Човек је добар. Драма у три чина. Стр. 128, цена 120 дин.

П. Б. Шели, Ослобођени Прометеј. Лирска драма у четири чина. Стр. 128, цена 100 дин.

Богомир Магајна, Маска. Хумореске. Превела са словеначког Роксанда Његуш. Стр. 68, цена 35 дин.

Dr. Ivan Ribar, Politički zapisi IV. Str. 232, cena 200 din.

Milan Bogdanović, Stari i novi IV. Str. 360, cena 280 din.

ПОЗИВ

на редовну скупштину Матице српске која ће се одржати у недељу 15 марта 1953 у 9 часова пре подне у Новом Саду у Матичиним просторијама.

ДНЕВНИ РЕД

1 Отварање скупштине
2 Извештај о раду Матице српске у години 1952
3 Извештај Надзорног одбора о прегледу рачуна за 1952 г. и давање разрешнице Управном и Надзорном одбору
4 Одобрење измена Правилника Библиотеке МС
5 Одобрење измена Правилника Научног одељења МС
6 Одобрење Правилника о стипендијама Матице српске
7 Извештај о примању нових чланова
8 План рада за 1953 год. и проблеми у вези с њим
9 Буџет Матице српске и задужбина за 1953 год.
10 Избор Управног и Надзорног одбора
11 Предлози чланова

Позивају се чланови Матице српске да скупштини присуствују.

У Новом Саду, 13 фебруара 1953

Управни одбор Матице српске

НАПОМЕНА: Према чл. 9 Статута активно и пасивно право гласа на скупштини имају сви пунолетни чланови (редовни, чланови-сарадници и почасни; оснивачи и добротвори имају иста права као и редовни). Скупштина може пуноправно решавати ако је присутно најмање 100 чланова; иначе се одлаже за 1 сат и решава са бројем присутних, уколико они тако одлуче.

Предлози чланова о којима ће се решавати под т. 10 дневног реда имају се, у смислу чл. 16 Скупштинског пословника, поднети Управном одбору најкасније 5 дана пре скупштине.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

САДРЖАЈ

Живојин Бошков — — — Наша културна политика и издавачка делатност 73
Десанка Максимовић — Ујчевина — — — — 77
Мирко Бањевић — — Под пљуском — — — — 87
Томислав Кетиг — — Две песме — — — — 90
Афричка народна приповетка — — — Пропаст Каша — — — 91
Нана Богдановић — — Поезија Тургењевљеве прозе — — — — 99
Младен Лесковац — — Ерих Кош као приповедач 109

*

Мирко Жежељ, Владимир Назор — — — — — — — 118
Д-р Милан П. Костић, Вељко Петровић на страним језицима 126

Десанка Максимовић, Први превод Рибеира Коута код нас — 136
Милосав Бабовић, *Кротка* Ф. М. Достојевског — — — — 139
Милан Токин, Уз првог Џемса Џојса код нас — — — — 143
П. Адамовић, Први превод Лаклоа на српски — — — — — 147
Ж. Куманов, Рад војвођанских музеја — — — — — — 148
Дим. К., Првош Сланкаменац — — — — — — — — — 148
Наши сарадници: Мирко Бањевић, Томислав Кетиг, Нана Богдановић, Милан Коњовић, Миливој Николајевић — — — 149
Живорад П. Јовановић, Био-библиографска грађа о Јовану Дучићу — — — — — — — — — — — — — 151

Примљено на приказ — — — — — — — — — — 157
Позив на редовну скупштину Матице српске — — — — — 158

*

УМЕТНИЧКИ ПРИЛОЗИ

Арса Теодоровић (1768—1826), Портре Гаврила Бозитовца (Из Галерије Матице српске)

Милан Коњовић, У касини

Миливој Николајевић, Цртежи

Штампарија „Будућност" Нови Сад, 1953

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

Песник пораза

Наша књижевност је врло сиромашна у књижевним монографијама, без којих, међутим, не може бити правог напретка у проучавању литературе, па ни правог напретка у њеном развоју. Књижевник Живан Милисавац латио се обимног и значајног посла да у књизи такве врсте, под симболичним насловом *Песник пораза*, обухвати живот и стварање једног од најзначајнијих српских песника између два рата, Душана Васиљева. Књига је рађена на основу свих расположивих докумената и података о Васиљеву, писана је са много љубави и разумевања, па ће њен излазак из штампе обрадовати све љубитеље дела Душана Васиљева и све оне читаоце које интересују услови развоја ове значајне фигуре наше новије књижевности.

Страна 166 — Формат 140×205 мм
Брошурано 140.— динара

КРЕШИМИР ГЕОРГИЈЕВИЋ

Књижевне студије и огледи

Познати есејиста и књижевни историчар д-р Крешимир Георгијевић обрадио је у овој књизи низ значајних ликова и тема из наше литературе. О томе најбоље сведочи садржај *Књижевних студија и огледа: Животни пут Захарија Орфелина, Вук и Стратимировић, Муркова „Хасанагиница", Белешке о поезији Бранка Радичевића, Светозар Марковић и Уједињена омладина српска, Ђура Јакшић, Анте Ковачић, Ксавер Шандор Ђалски, Јосип Козарац, Матавуљ као сликар београдског друштва, Динко Шимуновић, Вељко Петровић.*

Страна 264 — Формат 140×205 мм
Цена 200 — динара

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

ВЕНАЦ НОВИ САД

ТРАЖИТЕ ПОНУДЕ
ИЛИ ОБАВЕШТЕЊА

ОД ПРЕДУЗЕЋА ЗА
ИНОСТРАНА ЗАСТУПНИШТВА

„ВЕНАЦ“

НОВИ САД Александра Ранковића ул. бр. 10/I,
телефон бр. 23-67

Имамо генерална заступништва следећих енглеских фабрика:

„Dawid Brown Tractors Ltd.“
фабрика трактора

„Markham Traction Ltd.“
фабрика тракторских приколица

„Walter A. Wood Ltd.“
фабрика пољопривредних машина „CLIMAX“

„Harrison Ltd.“
фабрика пољопривредних машина „ALBION“

„Fisher Humphries Ltd.“
фабрика пољопривредних машина и плугова

„Mitchell Colman Ltd.“
фабрика уређаја за силосирање

„Wolsley's Machines Ltd.“
фабрика стабилних петр. мотора

„Rotary Hoes Ltd.“
фабрика ручних трактора — ротаватора

„E. V. Twoose Ltd.“
фабрика пољопривредних машина

Имамо генерално заступништво талијанске фабрике

„Impianti Dolomit E. Vinate & Co.“
фабрика уређаја за вештачку кишу и наводњавање

Посредујемо:

„Kerpenwerk“ подземне каблове NKBA од 1-15 kV. CU.
Уређаје за млекарства
Уређаје и машине за конзервну индустрију
Маркице за обележавање живе стоке
Манила, сумпор, вештачка ђубрива, семе шећерне репе

ПОЉОСТРОЈ

ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОМЕТ ТРАКТОРА, ПОЉОПРИВРЕДНИХ МАШИНА, РЕЗЕРВНИХ ДЕЛОВА И СРЕДСТАВА ЗА ПОЉОПРИВРЕДНУ ПРОИЗВОДЊУ ИЗ ДОМАЋЕ ИНДУСТРИЈЕ И УВОЗА

НОВИ САД

ЖЕЛЕЗНИЧКА УЛ. 98

ОСНОВАНО 1945 ГОДИНЕ

ТЕЛЕФОНИ:

Продајно	28-59
Уносн ,	28-69
Централа	30-47

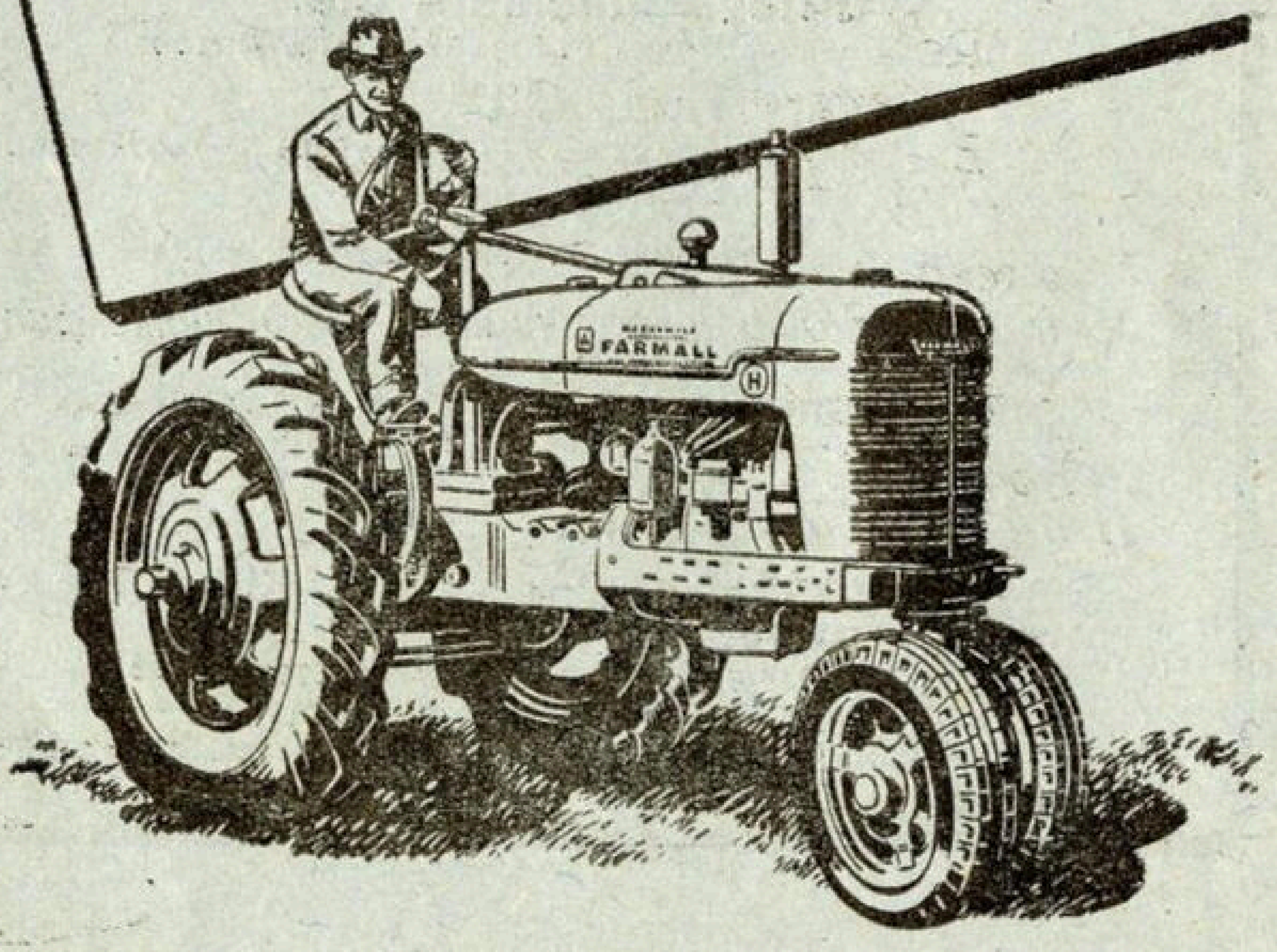

На·Ма

НАРОДНИ МАГАЗИН

Нови Сад

увек снабдевен великим
избором текстилне робе,
намештаја, гвожђарских,
хемијских и других
артикала

Цене приступачне!

Посетите наше продавнице и уверите се у добар квалитет и услугу

Предузеће
даје робу
и на кредит

Цена 70.— динара